

Botues:
Komuniteti Mysliman i Shqipërisë

Zani i Naltë

Revistë shkencore dhe kulturore

VITI II (XVI) 2013 NR. 3 (156)

**Merret me shkenca islame, sociologji, filozofi, psikologji,
histori, gjuhësi, letërsi, moral dhe literaturë kombëtare**

**www.kmsh.al
www.zaninalte.al**

Tiranë 2013

Revistë shkencore dhe kulturore

Zani i Naltë

Organ i Komunitetit Mysliman të Shqipërisë

Themeluar në tetor 1923

Rifilluar në tetor 2012 VITI II (XVI), prill, maj, qershor 2013, nr. 3 (156)

Nën kujdesin: H. Selim Muça

Kryeredaktor & Drejtor: Dok. Genti Kruja

Bordi editorial: H. Bujar Spahiu
M.A. Ali Zaimi
Dr. Ferdinand Gjana
Prof. Dr. Qazim Qazimi
Prof. Dr. Ayhan Tekines
Prof. Dr. Njazi Kazazi
Prof. Dr. Hajri Shehu
Dr. Bayram Karci
Dok. Ramadan Çipuri
Dok. Skender Bruçaj
M.A. Dorian Demetja
M.A. Elton Karaj

Redaktoi: M.A. Andrin Rasha

Fushat: Shkencat Islame
Tefsir
Hadith
Fikh
Sociologji
Filozofi
Gjuhësi
Letërsi
Psikologji
Histori
Kulturë
Art, etj.

Realizimi grafik: Bledar Xama
Shpëtim Bashmili

Fotoja në kopertinë: Xhamia e Parrucës, Shkodër, Marubi - 1938

Adresa: Komuniteti Mysliman i Shqipërisë
Rr. George W. Bush, Nr. 50,
Tiranë - Shqipëri
mail: info@kmshe.al

web: www.kmshe.al
www.zaninalte.al

Përmbajtja

Shkenca Islame

1. Feja dhe Qytetërimet
- Prof. Dr. Qazim Qazimi - Fakulteti i Shkencave Islame, Prishtinë.....5
2. Profeti (s.a.s.) me madhësinë e personalitetit të tij dhe gradën (statusin)
e tij të lartë - Ali Xhuma - Universiteti el-Ez'her, Kajro.....13
3. Një vështrim në lidhje me hadithin e dobët
- MA. Elton Karaj - Universiteti Bedër.....20

Histori

4. Gjenocidi serbo-malazezo-grek mbi popullsinë myslimane shqiptare
(1912-1913)
- Prof. Dr. Bajram Xhafa - Universiteti "Luigj Gurakuqi", Shkodër.....30
5. Roli i Austro-Hungarisë për organizimin e institucioneve të fesë islame
në Shqipëri në vitet 1916-1918
- Hasan Bello - Instituti i Historisë.....39
6. Miniaturë historike e ndërtimit të identitetit mysliman shqiptar
- MA. Redi Shehu.....49

Sociologji

7. Urbanizimi, vendbanimet dhe imigrimi: identiteti urban pas viteve 1990
në shoqërinë shqiptare
- Dok. Matilda Shaqiri (Likaj) - Universiteti Bedër.....59
8. Feja, element i rëndësishëm në strukturimin shpirtëror të njeriut
- Xhemal Balla.....67

Shkenca dhe besimi

9. Frutat e përmendura në Kur'anin famëlartë - Prof. Dr. Davut Ayduz -
Universiteti Sakarya, Fakulteti i Shkencave Islame, Turqi.....73
10. Shkenca dhe Besimi - Hekimoglu Ismail.....81

Shkencat e komunikimit

11. Zbehja e lidhjeve reale në botën e virtualitetit
- Dok. Ramadan Çipuri & Dok. Luis Bekteshi - Universiteti Bedër.....88

Mjekësi

12. Nga i dinë këto gjëra personat e rikthyer në jetë?.....95

Përkthime

13. Ç'thonë të tjerët për Muhamedin (a.s.).....97

In memoriam

14. Kohë ndarjesh të mëdha, sprovash të mëdha..!
- Imam Muhamed Sytari - Myfti i Zonës Shkodër.....101

Personalitete

15. H. Vehbi Gavoçi.....103

Retrospektivë

16. Problemi fetar dhe filozofija
- Prof. Vexhi S. DEMIRAJ - Kultura Islame.....112

Feja dhe Qytetërimet

Prof. Dr. Qazim Qazimi

Dekan i Fakultetit të Shkencave Islame, Prishtinë

Njeriu-Individi është qeliza e parë e një shoqërie dhe guri themeltar i një qytetërimi. Për këtë krijesë, aq të vryeshme dhe të vetme të qytetëruar, fetë monoteiste flasin me admirim. Familja është institucioni themelor i bashkësive njerëzore. Bashkësia, e cila është formuar e pastër në rrugë sociale, pa u bazuar në tendencat instinktive dhe afrimet natyrore, është shoqëri e qytetëruar.

Lirshëm dhe bindshëm mund të themi se në botë nuk ka shoqëri ose bashkësi ku nuk ekziston aktiviteti fundamental i quajtur religjion ose fe. Feja është besimi aktiv individual ose shoqëror dhe institucional i një mjedisi të dalluar në jetën e njerëzve. Me anë të fesë, shoqërisë i ofrohet një jetë humane si një formë kënaqësie kuptimplote e shpirtit dhe e trupit.

“Gjithsesi Ne i kemi dërguar të dërguarit Tanë me argumente të qarta dhe Ne zbritëm me ata Librin dhe peshoren (e drejtësisë) që t’i përmbahen njerëzit së drejtës...”

Shkaku dhe arsyeja kryesore e dërgimit të pejgamberëve për botën njerëzore, ishte për të vendosur drejtësi në botë dhe për t’i dhënë fund padrejtësisë në mënyrë qytetëruese. Për t’i drejtuar njerëzit, All-llahu xh. sh. i dërgoi Pejgamberët me prova, shenja dhe argumente të qarta, me Libra të shpallur. Ata përmbajnë sqarime, që tregojnë se çfarë është e drejtë dhe çfarë jo, çfarë është mirë dhe çfarë keq, pa përkufizimin e të cilave asnjëherë nuk do të dihej ç’është e mirë dhe ç’është e keqe. Kjo nënkupton që ne, për ndërtimin e një shoqërie të qytetëruar e me premisa hyjnore, duhet të ndjekim rrugën e treguar nga

Librat e shpallur dhe të shpjeguar nga Pejgamberët.

Është realitet që të gjitha fetë qiellore kanë ardhur për ta qytetëruar njeriun, për ta çliruar nga egërsia, për ta bërë të lumtur dhe për ta ngritur në lartësinë që ka dhe që meriton të ketë, por pa e mbivlerësuar. Disa nga fetë qiellore, misioni i të cilave ishte i përkohshëm, mbrojtjen e të cilave nuk e ka garantuar All-llahu i Madhërishtëm, janë mbërthyer nga teprimet, tejkallimet, arroganca, përdhosjet e deri tek degjenerimet e asaj që është thelbi i tyre, me një fjalë i janë shmangur thelbores dhe kumtimit të së vërtetës.

Që nga momenti kur njerëzimi bëri hapat e parë në skenën e jetës dhe vuri themelet e qytetërimit, zëri i fesë ka tingëlluar fuqishëm nga thellësitë e brendshme të tij. Shkenca dhe dituria,

1. Kur’ani, sureja El-Hadidë, ajeti 25.

sado përparimtare të kishin qenë, kurrë nuk kishin arritur t'i zgjidhnin problemet e shoqërisë njerëzore, as të pengonin eskalimin e tyre, përveç nëse do të ishin në lidhshmëri të përhershme me fenë.

Njeriu, si krijesë inteligjente, kur nuk ishte i udhëzuar nga shpallja e Zotit, ai vetë, me mendjen e tij, kishte kërkuar Krijuesin e Gjithësisë, po natyrisht, shpesh edhe kishte dështuar në gjetjen dhe përcaktimin e Tij. Dhe nisur nga kjo, nga ky dështim, ai kishte gabuar dhe kishte adhuruar krijesa të nivelit më të ulët se ai vetë: objekte, dukuri natyrore e kafshë, adhurimi i të cilave ishte një gjest i nivelit të ulët qytetëruës.

Një pjesë njerëzish në shoqëritë njerëzore nuk kishin pranuar besimin monoteist të sjellë nga pejgamberët dhe, për pasojë, kishin ngelur të privuar nga rruga e drejtë. Në shoqëritë idhujtare, vazhdimisht, të fuqishmit i shtypnin të dobët dhe i skllavëronin sipas dëshirave egoiste. Nuk kishte një drejtësi që të mbronte të dobët. Të gjitha përfitimet në shoqëri u përkisnin të fuqishmëve. Por, sapo besimi, i orientuar nga vahji-dërgata, do të dilte nga nënvetëdija në vetëdije, duke marrë formën e tij të plotë, njeriu do të besonte. All-llahu i Madhëruar i dërgoi pejgamberët si qendër shërimi për plagët shoqërore të hapura prej dëshirave egoiste.

Feja komponent i domosdoshëm i qytetërimit njerëzor

Duhet sjellë në mend se bota është e krijuar në atë mënyrë që individët nuk mund të ekzistojnë krejtësisht më vete madje as shoqëria e vetmuar, e izoluar, nuk mund të jetë e lumtur në vete. Prandaj njerëzit krijojnë raporte të ndauardarta (ndërsjella) dhe shumë komplekse në mes tyre. Pikërisht

këto raporte përbëjnë fondamentin e fenomenit të shoqërimit dhe socialitetit, si elemente përbërëse, nga të cilat ndërtohen kulturat dhe qytetërimet e veçanta, që si të tilla, kushtëzojnë zhvillimin e individëve.

Njeriu-Individi është qeliza e parë e një shoqërie dhe guri themeltar i një qytetërimi. Për këtë krijesë, aq të vyeshme dhe të vetme të qytetëruar, fetë monoteiste flasin me admirim. Familja është institucioni themelor i bashkësive njerëzore. Bashkësia, e cila është formuar e pastër në rrugë sociale, pa u bazuar në tendencat instinktive dhe afrimet natyrore, është shoqëri e qytetëruar.

Të jetosh në qytet, kjo, apriori nuk do të thotë se je edhe i qytetëruar. Qytetërimi i mirëfilltë dhe zhvillimi arrihen vetëm me besim të plotë dhe me edukatë fetare të lartë. Besimi është një arritje e madhe e qytetërimit botëror, sepse qëllimet fundamentale të tij përqendrohen në zhvillimin dhe rregullimin e jetës shpirtërore dhe fizike të qenies njeri, në zhvillimin e filozofisë së të menduarit, në humanizmin shpirtëror të njerëzimit. Askush nuk mund të mohojë rolin e fesë, në përgjithësi, dhe të edukatës fetare në veçanti, në një sistem shoqëror të caktuar, ngase ekziston një lidhje e brendshme, një sistem reciprok midis tyre. Kjo lidhje dhe ky bashkëpunim është historik, po edhe shumë aktual sot. **Plutarku**, një nga përfaqësuesit e hershëm të botës shpirtërore tek grekët e vjetër, në lidhje me këtë çështje, do të deklaronte: *“Kudo që të shkosh, kudo të qëndrosh dhe sikur gjithë botën ta shëtisësh, ndoshta mund të gesh qytete dhe fshatra pa mure, pa shkolla, pa mbretëri, pa teatër, pa monedha, por qytete dhe fshatra ateiste, që të mos kenë tempujt e adhurimit të Zotit, në të cilat banorët e tyre lusin dhe thërrasin Perëndinë, asnjë nuk ka gjetur dhe as*

të mos mendojë se do të gjejë. Pra, qytetërimi pa besim dhe mbështetje në Zotin Fuqimadh dhe të Gjithëdijshëm nuk mund të ekzistojë dhe, në qoftë se ekziston, ai kurrë nuk mund të jetë i qëndrueshëm”².

Lirshëm dhe bindshëm mund të themi se në botë nuk ka shoqëri ose bashkësi ku nuk ekziston aktiviteti fundamental i quajtur religjion ose fe. Feja është besimi aktiv individual ose shoqëror dhe institucional i një mjedisi të dalluar në jetën e njerëzve. Me anë të fesë, shoqërisë i ofrohet një jetë humane si një formë kënaqësie kuptimplotë e shpirtit dhe e trupit.

S’do mend, inspirimi i kësaj kuptimësie në veten e njeriut (fisnikërimi) nuk gjallëron tek ata që njeriun e trajtojnë si kafshë, e cila është zhvilluar duke përjetuar evolucionin. Madje, kohët e fundit, edhe darvinistët modernë, anë e kënd botës, e kanë kuptuar dhe e pranojnë dallueshmërinë e qenies njeri nga krijesat e tjera.³ Komunizmi, me demagogjinë e tij, në emër të shoqërisë dhe të shoqërizimit, individin e kishte lënë pa egon e tij, pa mendjen e tij, pa shpirtin e tij, duke aluduar se partia ishte ajo që kishte të drejtë për gjithçka. Ndërkaq ideologjia e marksizmit ishte bërë edhe zyrtarisht ateiste. Ka ideologji që marrin parasysh vetëm aspektin material-fizik të njeriut dhe nuk kanë konsideratë për aspektet dhe komponentet e tjera të krijesës njeri. Ata, pohojnë se njeriu është një “qenie ekonomike”⁴, kafshë produktive dhe asgjë më tepër. Qytetërimi perëndimor sot është ekuilibruar në problemet e

fitimit maksimal dhe prodhimit optimal. Nga kjo skajshmëri materiale, disa filozofi e fraksione të ndryshme, kalojnë në skajshmërinë tjetër, duke hyjnizuar qenien e njeriut. Ato e trajtojnë njeriun si një qenie të pavarur, pa Krijues, qenie që ekziston vetvetiu dhe që s’ka nevojë për të Madhin Zot.

Nga sa u tha deri këtu, duket se del e qartë që ata liderë që qortojnë qytetërimin bashkëkohor të Perëndimit - se është thjesht materialist, kanë arsye të plotë; me siguri dhe ekskluzivisht në këtë drejtim është bërë zhvillimi i tij, dhe nga çfarëdo pikëpamje ta shtrojë njeriu, ai gjithmonë ballafaqohet me pasoja pak a shumë të drejtpërdrejta të këtij materializmi.⁵

Islami dallon nga këto ideologji e fe, për botëkuptimin e vet gjithëpërfshirës në lidhje me qenien njeri dhe për depërtimin në thellësitë e natyrës njerëzore, për pranimin e të gjitha veçorive dhe të specifikave të kësaj qenieje madhore, pa anime dhe ikje në skajshmëri të papërfillshme për njeriun. Pikërisht prandaj njeriu i bëri qytetërimet si strehimore të përkohshme, si mekanizma për dhënien e kuptimit gjithë asaj që ndodh.

All-llahu i fali vazhdimisht gjinisë njerëzore të dërguar, për t’u treguar njerëzve rrugën e qytetërimit hyjnor me vlera sublime. Krijuesi ka dërguar shpallje të vazhdueshme për njerëzit, në mënyrë që ata të orientohen në kohë e hapësirë dhe të gjejnë përgjigjet e duhura për problemet e ekzistencës së shoqërive dhe qytetërimeve të tyre. Zoti dërgoi Pejgamberë me dërgatat e tyre - Shpalljet hyjnore, që ishin bazament i legjislacioneve të qytetërimeve. Qytetërimet e mirëfillta janë ato që bazohen dhe gjejnë mbështetje në ligjet

2. Shaqiri, Artan, “Rritja e përgjegjësisë individuale dhe shoqërore nëpërmjet edukatës fetare”, “Edukata Islame”, nr. 70, Prishtinë, 2003: 217.

3. Shih, “Nadharijjetu Darwin bejne muejjidiha we muaridiha”, një separat prej Kajs El-Kirtasit.

4. El-Kardavi, Dr. Jusuf, “Veçoritë e përgjithshme të Islamit”, Furkan ISM-Shkup, 2002: 84.

5. Guenon, Rene, “Kriza e Botës Bashkëkohore”, “Drita e Jetës”- Gjiilan, Prishtinë, 1997:139.

hyjnore, në shpalljet e pejgamberëve dhe që i aplikojnë ato në jetën e përditshme.

Qytetërimi i njerëzimit, që nga vendosja e njeriut të parë në fytyrën e Tokës, Ademit (a.s.), është zhvilluar brenda ligjësive natyrore dhe sociale, të cilat i ka vendosur dhe caktuar Vetë Krijuesi Gjithësisë dhe sipas sprovave, që bën njeriu në pajtim me mundësitë e zgjedhjes ndërmjet së mirës dhe së keqes, ndërmjet së vërtetës dhe gënjeshtërs, që i janë lënë në dispozicion.

Dihet se Mëmëdheu i Ademit (a.s.) - vendbanimi i tij, ishte Mekja e sotme. Aty kishte filluar qytetërimi i parë i njerëzimit. Ademit (a.s.) ia mësoi Zoti të gjitha gjërat e nevojshme. Në Kur'an thuhet: ***“Dhe ia mësoi (All-llahu) Ademit emrat e të gjitha gjërave”***.⁶

Nisur nga njeriu dhe Pejgamberi i parë, Ademi (a.s.), e në vijimësi, sa herë që njerëzit largoheshin nga qytetërimi me nuanca hyjnore, All-llahu u dërgonte pejgamberë, që me shpalljet-dërgatat e tyre t'i rikthenin njerëzit në rrugën parësore të qytetërimit.

Fataliteti si pasojë e rebelimit njerëzor

Në mungesë të vetëdijesimit njerëzor në aspektin qytetëruar-fetar, me largimin e njeriut nga parimet themelore qytetëruese, me rebelimin e tij nga hyjnorja dhe largimin e shmangien e tij nga ajo, jo rrallë ka ndodhur që të pasojnë sanksione për ta disiplinuar dhe për ta rikthyer njeriun, këtë krijesë madhore e inteligjente, në qytetërim të mirëfilltë.

Ndodhitë më të frikshme që ka përjetuar njeriu në jetë për shkak të rebelimit të tij, të cilat janë edhe kërcënim hyjnor, janë tufanet, ciklonet, tërmetet, uritë, zjarret, pushtimet

ushtarake, sëmundjet ngjitëse, epidemitë etj.. Këto lloj ndodhish, të cilat duken si dukuri natyrore, nuk ndodhin rastësisht a spontanisht, por janë të lidhura me shkaqe dhe urtësi të ndryshme. Këto lloj ndodhish të hidhura shkaktohen prej kundërshtimeve dhe mëkateve të njerëzve dhe ndëshkimit e rregullsisë hyjnore hyjnë në etapën e zbatimit të tyre. Ka raste kur All-llahu ka shpallur në Librat e shenjtë edhe epilogun e ndonjë nga ngjarjet e shënuara, si argument dhe si mësim për njerëzit, që janë rebeluar.

Është realitet i dokumentuar se, kur konsumohen fuqitë njerëzore dhe të pejgamberëve, kur zotëron e liga dhe devijimi nga qytetërimi, arrin ndëshkimi dhe shpagimi hyjnor. Nuhu (a.s.), që jetoi mbi 1.000 vjet në rrethinat e Kufes-Irak, 950 vjet thirri popullin e tij që t'i besonte Zotit të Vërtetë. Të tre djemtë e tij: Sami, Hami dhe Jafethi i besuan, kurse një tjetër-Ken'ani⁷ nuk i besoi. Pas një durimi 950-vjeçar, Nuhu (a.s.) erdhi në pikën e mbarimit të fuqisë së vet: ***“Kështu, iu lut Zotit të vet: Unë jam i mundur, prandaj më ndihmo!”***⁸ Për shkak të devijimit nga rruga e All-llahut, populli i Nuhut, që ishte bërë idhujtar, si rrjedhojë e teprimeve të tyre, u dënua me përmytje-tufan. Në atë situatë katastrofe ujore dhe tmerri të vërtetë, vetëm Nuhu (a.s.) me besimtarët dhe gjallesat që ndodheshin bashkë më të në anije, ishin nën mbrojtjen e All-llahut.⁹

Sipas zbulimeve arkeologjike, përmytja e Nuhut (Tufani) ka ndodhur në ultësirën e Mesopotamisë, në mes të lumenjve Tigër dhe Eufrat, në drejtim të Gjirit Arab (Persik), që atëherë kishte një formë tjetër nga kjo e sotmja.

7. Shih, Abdul-Uehab En-nexhar, “Historitë e Profetëve”, fq. 41, shtëpia botuese “Ringjallja e Trashëgimisë Arabe”, Bejrut – Liban 1934.

8. Kur'ani, sureja El-Kamer, ajeti 10.

9. Jahja, H., “Popujt e zhdukur”, fq. 31, “Dielli I. C.”, Istanbul, Mars, 2002.

6. Kur'ani, sureja El-Bekaretu, ajeti 31.

Vlerësimi i provave të gjetura nga studimet e ndryshme, jep të kuptohet se përmytja shtrihet përafërsisht 160 km nga lindja drejt perëndimit dhe 600 km nga veriu në jug. Nga Kur'ani mësojmë: ***“Kështu Ne hapëm portat e qiellit me ujë që derdhej me furi. Dhe bëmë që burimet të shpërthejnë nga toka. Kështu*** (ujërat e qiellit dhe të tokës) ***u takuan për një çështje të përcaktuar*”**.¹⁰

Kamendimesh strati i lumit Eufrat, nga këto ujëra të shumta, u ngrit së tepërmi dhe vërshoi vendbanimet rreth qyteteve: Urit, Erekt, Shurupakut dhe Kishit. Përmytjen në kohën e Nuhut, në mënyrën e vet e kanë theksuar edhe Dhiata e vjetër (Teurati) sikundër edhe Dhiata e re (Inxhili), por të gjitha tekstet e tjera, që kanë përshkruar përmytjen, me përjashtim të Kur'anit, kanë pësuar ndryshime dhe janë të mbushura me elemente mitologjike. Këtë përmytje e gjejmë edhe në mitologjinë greke.

Duhet ditur se nga të tre djemtë e Nuhut (a.s.) - Sami, Hami dhe Jafethi, të cilët shpëtuan nga përmytja, u shtua mbarë njerëzia.¹¹ Emërtimi si popull semit (Samit) nuk është i rastësishëm. Sami ishte njëri prej djemve të Nuhut, i cili mbijetoi nga përmytja-tufani. Prej Samit u shtuan shumë popuj, të cilët, sipas përkatësisë racore, janë të ndryshëm, po gjuhët që përdorin, i kanë të përafërta dhe të ngjashme. Semitët janë trashëgimtarë të Sumerëve që patën jetuar në Mesopotami, në pellgun në mes Tigris dhe Eufratit. Semitët kanë jetuar dhe jetojnë edhe në Azi, në Afrikën Lindore dhe në Afrikën Veriore. Popuj të zhdukur semitë ishin: asirianët, babilonasit, fenikasit; ndërsa të

gjallë nga semitët janë: arabët, hebrenjtë dhe etiopianët.

Nga Hami dolën gjuhët hamite ose populli (indoevropian). Në familjen e gjuhëve indoevropiane bëjnë pjesë 12 grupe kryesore gjuhësh:

Indishtja, Persishtja (Iranishtja), Ermenishtja, Greqishtja, Shqipja, Italishtja, Keltishtja, Gjermanishtja, Sllavishtja, Baltishtja, Tokarishtja dhe Hetitishtja.

Nga Jafethi u shtuan aziatikët dhe lëkurëkuqtë, që mendohet të kenë kaluar në Amerikë nëpërmjet Ngushticës së Beringut.¹²

Ndëshkimet e zbatuara mbi popujt e harbuar e të egërsuar, të dalë prej qytetërimit dhe rrugës së drejtë, rrugës së besimit dhe moralit, janë të përmbushura plot me zemërim hyjnor.

Ibrahimi (a.s.) kishte lindur në Mesopotami, sipas disa të dhënave në qytetin e vjetër Ur. Edhe pse si Pejgamber ishte i dërguar në Babiloninë e lashtë (në Irakun e sotëm), për ta nxjerrë dhe larguar popullin e tij nga idhujtaria, atij, me tërë forcën, do t'i kundërvihet Nemrudi-Perandor shumë i fuqishëm i Babilonisë, por, më në fund, pas shumë vuajtjesh e mundimesh, do të ngadhënjente e drejta mbi të ligën.

Thënia e Nemrudit, pasi pa se zjarri nuk e dogji dot Ibrahimin a. s. të hedhur në të: *“Unë nuk beq dorë prej hyjnisë sime, por për Zotin tënd do të pres katër mijë qe!”*¹³ nuk kishte asnjë vlerë. Nemrudin e vuri poshtë një insekt. Mbijetoi Ibrahimi (a.s.) e u shkatërrua pushteti i Nemrudit dhe lojalistët e tij.

Populli i Lutit (nipi i Ibrahimit a.s.) jetonte në fqinjësi me popullin

10. Kur'ani, El-Kamer, ajetet 11-12.

11. Dr. Subhi Es-Saleh, “Studime në kuptimin e gjuhës”, botimi I-rë, Shtëpia botuese “Shtëpia e Dijes për Milionat”, Bejrut, 1968, fq. 48.

12. Topbash, Osman Nuri, “Vargu i Profetëve nën dritën e Kur'anit”, libri I-, fq. 106-107, Stamboll, 2001. Shih, Abdul-Uehab En-nexhar, “Historitë e Profetëve”, fq. 53, shtëpia botuese “Ringjallja e Trashëgimisë Arabe”, Bejrut – Liban 1934.

13. Topbash, Osman Nuri, vepra e cituar, fq. 185.

e Ibrahimit. Studimet arkeologjike tregojnë se qyteti që i vendosur në zonën e Detit të Vdekur, ku ishin të vendosur qytetet Sodoma dhe Gomora, i cili shtrihet përgjatë kufirit të Jordanisë me territoret e pushtuara të Palestinës. Populli i Lutit ushtronte një veprim të ulët, deri atëherë të panjohur, të quajtur *sodomizëm*, që sot quhet *homoseksualizëm* (i cili në shumë vende të Evropës është legalizuar me ligje të hartuara nga njerëzit e në kundërshtim me ligjin natyror-hyjnor, të caktuar nga Zoti). Nga Kur'ani mësojmë se Luti (a.s.) kishte qortuar popullin e tij duke i thënë: ***“Si vallë kryeni marrëdhënie me burrat dhe lini mënjane ato të cilat All-llahu i ka krijuar për të qenë bashkëshortet tua? Vërtet ju jeni një popull që ka kaluar çdo kufi”***.¹⁴

Ajeti i 82-të i sures “Hud” tregon qartë mënyrën e shkatërrimit të popullit të Lutit. Zona ku ndodhej ky popull, u shkatërrua krejtësisht nga një tërmet i fuqishëm ose nga një shpërthim vullkanik, në mënyrë që ajo të shndërrohej në liqen (Deti i Vdekur), i cili ndodhet 400 m nën nivelin e detit. Aspekti mekanik i fatkeqësisë që i ndodhi popullit të Lutit, është zbuluar nga kërkimet e gjeologëve.¹⁵

Është një realitet se, për asnjë ngjarje që ka ndodhur dhe që ka ndikuar në fatet e popujve dhe të njerëzimit, studimet nuk mund të krijojnë një tablo të plotë për shkakun e fatalitetit të tyre, sikundër është një realitet i dokumentuar se mosbesimi, imoraliteti dhe padrejtësitë janë shkaqet më kryesore të shkatërrimit dhe asgjësimit të popujve dhe “qytetërimeve” të mbrapshta të tyre. Disa prej tyre janë zhdukur mu në kulmin e fuqisë së tyre. Mjafton të kujtojmë këtu popujt: Adin,

Themudin, Inkët dhe Pompein.

Pra, popullatë tjetër dhe qytetërim i shkatërruar pas popullatës së Nuhut (a.s.), është ai i Adit, që është përmendur në Kur'an, në periudhën e Hudit (a.s.), rreth tetëqind vjet pas Nuhut (a.s.). Ky popull arrogant, që kishte bërë përparim të madh në infrastrukturë, u shkatërrua nga një ciklon-furtunë, kur u përmbys çdo gjë. Dhe, krejt kjo, mendohet të jetë rrjedhojë e idhujtarisë dhe mosbesimit në Zotin e Vërtetë. Qyteti-shtet i popullit të Adit, që u shkatërrua, mendohet të ketë qenë Ubari që ndodhej në juglindje të Gadishullit Arabik, në principatën e sotme të Omanit. Në Kur'an thuhet shprehimisht:

“Edhe tek Adi (ka gjithashtu tregues ndëshkimi), kur Ne dërguam tek ata erën shkretuese. Ajo nuk kurseu asgjë nga kaloi, por veçse e bëri çdo gjë pluhur e hi”¹⁶. Era shkatërruese zgjati shtatë net dhe tetë ditë dhe shkatërroi Adin krejtësisht.

Nga shkaqet e shkatërrimit të popullit Ad, ishin se ata u bënë heretikë, u bënë mendjemëdhenj, përdhunues dhe mendimet e idetë e tyre i mbanin mbi qëndrimet hyjnore- fetare.¹⁷

Një popull tjetër i quajtur Themud, me prejardhje nga Sami, biri i Nuhit (brezi nëntëmbëdhjetë nga Ademi a.s.¹⁸), që ka jetuar në El-Hixher (në mes Damaskut dhe Hixhazit)¹⁹ është bërë legjendar për mënyrën e shkatërrimit të tij. Ishte populli i Themudit, që s'pati nxjerrë mësim nga shkatërrimi që pësoi populli i Adit për shkak të largimit nga udha e drejtë dhe kthimit të tyre në idhujtari. Atyre Pejgamber u ishte dërguar Salihu (a.s.). Me gjithë mrekullitë mbinatyrore

14. Kur'ani, Esh-Shuara, ajetet 165-166.

15. Jahja, H., “Popujt e zhdukur”, fq. 54-55, 60, “Dielli I. C.”, Istanbul, Mars, 2002.

16. Kur'ani, sureja, Edh-Dharijatë, ajetet 41-42.

17. Jahja, H., vepra e cituar, fq. 73-76.

18. Topbash, Osman Nuri, Po aty, fq. 150.

19. En-nexhar, Abdul-Uehab, “Historitë e Profetëve”, fq. 58, shtëpia botuese “Ringjallja e Trashëgimisë Arabe”, Bejrut – Liban 1934.

që i kërkuar dhe me ndihmën e All-llahut - ua solli Salihu (a.s.), vetëm pak veta i besuan një Zoti të Vetëm. Mendimet dhe qëndrimet e tyre i mbanin mbi principet e fesë. Nuk u vinin veshin fjalëve të Pejgamberit, prandaj u shkatërruan me tërmet dhe ushtimë për fajin e tyre:

”Atëherë ata i rrëmben ajo lëkundja me ulërimë (tërmeti me ushtimë) dhe gdhinë në shtëpitë e tyre kufoma të ngrira”.²⁰

Ato pallatet me gurë të gdhendur të Adit dhe të Themudit, që i patën ndërtuar, që dikur ishin krenari e një qytetërimi, me të drejtë, për shkak të devijimit dhe idhujtarisë së tyre, sot s’janë veçse gërmadha të zymta.

Mbretëria e Faraonit, që e quante veten Zot në Egjiptin e lashtë, që për ndërtimin e një varri-piramide mahnitëse të tij, sakrifikoi dhe shoi me mijëra jetë të të varfërve, - u përmbys pas daljes në skenë të “Teuratit” (Torës), me anë të shkopit të Musait.²¹ Faraoni përfundoi në Detin e Kuq dhe supozohet se, në kërkimet e viteve të fundit në bregun e Detit të Kuq, është gjetur trupi i Faraonit, i cili ruhet në British Museum.²²

Edhe Pompei, që ishte simbol i degjenerimit të Perandorisë Romake, ishte në shthurje e degjenerim të plotë moral.²³ Fundi i tij ishte i ngjashëm me

atë të popullit të Nuhut (a.s.). Vullkani Vezuv, që ndodhet në Italinë e sotme, në të djathtë të Vezuvit ndodhej Napoli, ndërsa në lindje ndodhej Pompei, që u mbulua nga llava e Vezuvit brenda një çasti të vetëm, 2.000 vjet më parë - (shtatëdhjetë vjet pas lindjes së Isait). Kjo gjë nuk ishte e rastësishme, sepse imoraliteti kishte kaluar çdo masë. Numri i shtëpive publike nuk numërohej dhe sipas besimit Mitharik, organet dhe marrëdhëniet seksuale nuk duhej të mbuloheshin. Bënin marrëdhënie në mes veti edhe brenda një gjinie. Gjatë gërmimeve arkeologjike, të ngurtësuara u gjetën çifte të shumta gjatë aktit seksual, bile edhe çifte të së njëjtës gjini, të karbonizuara....!²⁴

Si pasojë e anarkisë etike, është rrënuar Perandoria Romake, ndërsa njësoj ka përfunduar edhe e famshmja Perandori Greke.²⁵

Herakliu - perandor bizantin, nga një fitimtar i madh, përfundoi jetën e tij me një fobi (frikë e tmerrshme nga uji) dhe çrregullime psikike.

Ushtrinë e Ebrehasë të krishterë, me origjinë nga Abisinia, të shoqëruar me elefantë, që ishte nisur nga Jemeni, për ta shembur Qaben, për ta kthyer namën e saj në një kishë të madhe, që e kishte ndërtuar ai në Jemen, Zoti e thërrmoi - Ebrehanë me anë të ushtrisë së zogjve si gjeth të bluar, duke e kthyer në varrezë mjedisin përreth Mekës.

Po ashtu, ushtrinë e kurejshitëve idhujtarë, të armatosur me armatimin më bashkëkohor, sipas kohës, e të udhëhequr nga elita mekase, që synonin ta shuanin Islamin, All-llahu e shkatërroi në Bedër, duke e mbështetur Muhammedin (a.s.) me ushtri të padukshme si melekë,

24. Jahja, H., “Popujt e zhdukur”, fq. 66-69, “Dielli I. C.”, Istanbul, Mars, 2002.

25. Musavi Llari, Sejjid Muxheba, “Islami dhe civilizimi perëndimor”, “Drita e jetës”, Gjilan, 2004: 83.

20. Kur’ani, sureja A’raf, ajeti 78.

21. El-Eshkar, Prof. Dr. Omer Sulejman Abull-llah, “Drejt kulturës origjinale Islame”, fq. 30, shtëpia botuese “El-Fais” Aman – Jordani, 1423 H – 2002 F.

22. Topbash, Osman Nuri, “Vargu i Profetëve nën dritën e Kur’anit”, libri-II-, Stamboll, 2001: 173.

23. Pompei ndodhet në Itali, e cila është simbol i degjenerimit të Perandorisë Romake. Edhe qyteti i Pompeit është i shkatërruar për shkak të perversitetëve seksuale (homoseksualizmit). Shpërthimi i befasishëm i vullkanit **Vezuv**, shtatëdhjetë vjet pas Isait (a.s.), llava e të cilit ka përfshirë qytetin, duke mos i dhënë mundësi askujt nga imoralët të shpëtojë. Mbeturinat e tyre të paprishura fare, duke ardhur gjer në ditët tona, shpalosin një mësim të madh për qytetërimet e degjeneruara.

frikë, erë etj., për t'i hapur atij horizonte fitoresh të reja.

Dhe, krejt këto kataklizma, shkatërrime, shpërbërje dhe sprova të ndryshme njerëzore, duhej të ishin mësim për njerëzimin, që të ndërgjegjësohet, të vetëdijësohet dhe të kapet fort për qytetërimin e mirëfilltë me premisa hyjnore.

Kjo do të thotë se vargani i ngjarjeve në skenën e qytetërimeve dhe të fateve të protagonistëve të njerëzve në përgjithësi, ndodh sipas Vullnetit, Caktimit të Krijuesit të Botëve dhe veprave të njerëzve, fillim e mbarim. Nga Kur'ani mësojmë:

“Kushdo që drejtohet, ai drejtohet vetëm për veten e tij, e kushdo që humb (devijon), ai ka humbur vetëm vetveten. Askush nuk do të ngarkohet me barrën e tjetrit. E, Ne nuk kemi dënuar asnjë popull para së t'i dërgonim peygamber.”²⁶

Përshkrimet e Kur'anit dhe referencat e tij, për sa u përket rrethanave dhe ngjarjeve historike, si në kohën e të Dërguarit (a.s.), ashtu edhe më herët, duhet të cilësohen si shpjegime të gjendjes njerëzore. Ndodhia historike, për të cilën qe shpallur një ajet i veçantë, dhe një përshkrim historik i kohëve të mëhershme, duhet të përdoret me qëllim të nxjerrjes së urtësisë themelore të atij ajeti dhe rëndësisë së brendshme të tij ndaj mësimave etike, që, marrë në tërësi, parashtron Kur'ani.

Vetëm përbrenda kuptimit të kësaj aksiome, mund të kuptohen drejt krijimi, ngritja dhe rrënimi i perandorive dhe qytetërimeve të mëdha, të cilat shpesh, mu në kohën kur arrinin një epërsi të jashtëzakonshme ekonomike, ushtarake dhe politike ndaj rivalëve, fillonin e rrënoheshin dhe për një kohë

shpërbëheshin si të ishin kala-fortifikata prej letre.

S'do mend, edhe përvojat historike të shumë popujve dhe këto aktuale, dëshmojnë se qytetërimet, me gjithë dallimet në botëkuptimet dhe në mënyrat e ndërtimit të marrëdhënieve shoqërore, ekonomike dhe shpirtërore, kanë komunikuar dhe komunikojnë edhe sot në mes tyre, në mënyra të ndryshme dhe në këto marrëdhënie ka disa aspekte ku ato bien në kundërshtim ose krijojnë përvoja, që duken se nuk përkojnë, po kanë edhe përmbajtje të tilla që, jo vetëm se pajtohen, por madje janë edhe unike ose të ndërtuara nga ndikime të ndërsjella.

Do theksuar se në jetë, përveç momenteve të vështira, të rrezikshme dhe vuajtjesh të shumta, ka edhe më shumë çaste të bukura, të lumtura dhe shumë gazmore. Hareja e lumturia shfaqen më shumë në jetë, por duhen ditur mënyra dhe forma e përjetimit të tyre.

Po ashtu do theksuar që është feja ajo që na mëson për të arritur lumturinë dhe për tejkalimin e vështirësive në të dy botët. Është Feja islame ajo që na mëson se, përveç botës materiale, ekziston edhe bota shpirtërore. Jeta fizike dhe kjo botë janë të përkohshme, e shpirti dhe bota e pastajme (Ahireti) janë të amshueshme.

Përmbylljen e këtij artikulli dua ta bëj, sikundër edhe hapjen e tij, me një ajet kur'anor:

“Atë që e udhëzon All-llahu, ai vërtet është udhëzuar, e atë që e humb, ti nuk do të gjesësh për të ndihmës që do ta udhëzonte.”²⁷

26. Kur'ani, sureja El-Israë, ajeti 15.

27. Kur'ani, sureja El-Kehf, ajeti i 17-të.

PROFETI (S.A.S.) ME MADHËSHLINË E PERSONALITETIT TË TIJ DHE GRADËN E TIJ TË LARTË

Prof. Dr. Ali Xhuma*
Universiteti el-Ez'her, Kajro

Abstrakt

«Nuk është i mundur perceptimi i personalitetit të Muhamedit (s.a.u.s) në të gjitha aspektet e tij. Ai ishte Muhamedi Profet, Muhamedi luftëtar, Muhamedi biznesmen, Muhamedi politikan, Muhamedi predikues, Muhamedi reformator, Muhamedi strebues i jetimëve dhe mbrojtës i skelleverve, Muhamedi çlirues i grave dhe Muhamedi gjykatës ... Të gjitha këto role të mrekullueshme në të gjitha disipinat e jetës njerëzore e kualifikojnë atë – Muhamedin – për të qenë një hero».

«Nuk është i mundur perceptimi i personalitetit të Muhamedit (s.a.s.) në të gjitha aspektet e tij. Ai ishte Muhamedi Profet, Muhamedi luftëtar, Muhamedi biznesmen, Muhamedi politikan, Muhamedi predikues, Muhamedi reformator, Muhamedi strebues i jetimëve dhe mbrojtës i skelleverve, Muhamedi çlirues i grave dhe Muhamedi gjykatës ... Të gjitha këto role të mrekullueshme në të gjitha disipinat e jetës njerëzore e kualifikojnë atë – Muhamedin – për të qenë një hero».

Mëshira e dhuruar për njerëzimin

Profeti – Muhamed – (s.a.s.), ka një gradë të lartë dhe një pozitë të jashtëzakonshme tek Zoti i tij, pozitë e cila i tejkaloi të gjitha krijesat së bashku; ai (s.a.s.) është prijësi i bijve të Ademit (a.s), madje ai është i prijësi dhe i përzgjedhuri i universeve dhe parisë e elitës së tyre dhe ai – Muhamedi – (s.a.s.) është më i lartësuar se vetë engjëjt dhe më i mirë se arshi dhe në të vërtetë nuk e din vlerën dhe pozitën e tij të lartë askush tjetër përveç Krijuesit të tij të Plotfuqishëm.

Zoti ynë e ka veçuar me cilësi dhe privilegje të shumta dhe Ai e përgëzoi atë (s.a.s.) dhe e shumëfishoi falënderimin

për të dhe llojet e përmendjes të tij; herë e përgëzon atë në mënyrë të përgjithshme dhe herë tjetër i bën falënderim të detajuar dhe e përmend atë në Kur'anin e Tij me cilësitë më të larta, madje, Zoti ynë i Madhërishëm, nuk i është drejtuar asnjëherë atij vetëm me emrin e tij siç ka bërë me profetët para tij por gjithmonë i drejtohet atij (Muhamedit):

يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ “O profet”, ose
يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ “O i dërguar (lajmëtar)”, ose
يَا أَيُّهَا الْمُرْسَلُ “O ti i mbështjellë”, ose
يَا أَيُّهَا الْمُبْلُغُ “O ti i mbuluar”.

E ka përgëzuar Zoti ynë – Muhamedin – në librin e tij me cilësi fisnike si mëshira:

* Ish-Kryemyfti i Egjiptit.

“Dhe Ne nuk të kemi dërguar ty (o Muhamed), veçse si mëshirë për botët.” (El-Enbija:107), dhe gjithashtu ka thënë i Plotfuqishmi: “*Tashmë ju ka ardhur një i Dërguar nga gjiri juaj. Atij i vjen rëndë për gëynahet që bëni ju, jua dëshiron të mirën me gjithë zemër që ju të shkonit rrugës së drejtë dhe është i butë e i mëshirshëm me besimtarët.*” (Et-Tube:128). Zoti ynë e cilësoi atë – Muhamedin – me Dritën Udhëzuese në të Drejtë në thënien e Tij: “*O ti Pejgamber, Ne të dërguam ty dëshmuës, lajmëtar përgjësues e qortues. Dhe me urdhrin e Allahut, thirrës për në rrugën e Tij dhe pishtar ndriçues.*” (El-Ahzab:45-46). Dhe thotë i Plotfuqishmi: “*O ihtarë të librit, juve ju erdhi i dërguari Jonë që ju sqaron shumë nga ajo që fshihnit prej librit, e për shumë nuk ju jep sqarime. Juve ju erdhi nga Allahu dritë dhe libër i qartë.*” (Maide:15).

Përmendja e gjymtyrëve të trupit të tij fisnik në Kur'an

Nga mënyrat më të larta me anë të të cilave Allahu i Madhëruar e dalloi profetin e tij të shenjtë (s.a.s.), është përmendja e tij nga Allahu në Kur'an me shumicën e gjymtyrëve dhe pjesëve të trupit të tij (s.a.s.). Nuk ekziston ndonjë engjëll i afërt apo profet i dërguar të cilin Allahu e përgëzoi dhe lavdëroi me përmendjen e gjymtyrëve dhe cilësive të tij në këtë mënyrë të detajuar.

Zoti ynë përmend fytyrën fisnike të Muhamedit (s.a.s.) në Librin e Tij të Dashur (Kur'anin) dhe thotë: “*Ne të pamë ty (Muhamed) që vazhdimisht drejtoje shikimin (fytyrës) nga qielli. Mirë pra, Ne do të të kethejmë ty nga kibra që të kënaq ty. Prandaj, ktheje fytyrën tënde nga Xhamia e Shenjtë (Qabeja).*” (El-Bekare:144), duke përfshirë në kontekst një lavdërim të

madh përtej përmendjes së fytyrës, synimi i të cilit (lavdërimin) është se vetëm me drejtimin e shikimit, pra fytyrës së tij fisnike, Allahu i dha atij atë që dëshironte pa as më të voglën pyetje dhe pa asnjë fjalë të nxjerrë nga goja e tij (s.a.s.) dhe bereqeti i fytyrës së tij në kthimin e saj ishte për të realizuese e dëshirës së tij.

Dhe fytyra e Muhamedit (s.a.s.) është përmendur në disa versete Kur'anore të tjera si: “*Prandaj, ktheje fytyrën tënde nga Xhamia e Shenjtë (Qabeja).*” (El-Bekare:144), “*Nga cilido vend që të dalësh, ktheje fytyrën nga Xhamia e Shenjtë.*” (El-Bekare:149), “*Nëse ata të kundërshtojnë ty (o Muhamed) thuaju: Unë (fytyra ime) i përulëm vetëm Allahut, e po ashtu edhe ata që më pasojnë mua*” (Al Imran:20), “*Dhe (më është thënë): Bëhu (drejtoje fytyrën tënde) i singertë në fe dhe kurrsesi mos u bëj nga idhujtarë!*” (Junus:105), “*Drejtobu (me fytyrën tënde) ti me përkushtim në fenë e drejtë*” (Er-rum:43).

Allahu i Madhëruar ka përmendur gjithashtu sytë e tij (s.a.s.) në më shumë se një verset, ku mund të përmendim: “*Mos i drejto sytë e tu nga kënaqësitë, që Ne ua kemi dhënë disave prej tyre*” (El-Hixhr:88), “*dhe mos i shmang sytë nga ata*” (El-Kehf:28), “*Mos e hidh shikimin në të mirat kalimtare, që Ne ua kemi dhënë disave prej tyre*” (Taha:131).

Allahu përmend vështrimin e tij (s.a.s.) në disa versete gjithashtu: “*por ai (Muhamedi) pa disa nga mrekullitë më madhbështore të Zotit të tij*” (En-Nexhm:18) dhe kjo një përvetësim dhe lavdërim për shikimin e tij dhe se ai (s.a.s.) vështroi nga argumentet dhe mrekullitë të cilat nuk i kishte parë askush para tij. Dhe i Plotfuqishmi u drejtohet

mosbesimtarëve, duke u tërhequr vëmendjen për përgënjeshtimin e tyre nga atyre që Muhamedi (s.a.s.) pa: “*Vallë, a do ta kundërshtonit atë për çfarë ka parë*” (En-Nexhm:12) dhe pastaj Zoti ynë tregon veçimin e profetit të tij (s.a.s.) me shikimin e Xhebrailit (a.s.) në formën e tij origjinale: “*ndërkohë që ai e ka parë atë (Xhebrailin) edhe një herë tjetër*” (En-Nexhm:13).

Ashtu përmend Zoti ynë i Madhërishëm shikimin fisnik të Muhamedit në Librin e Tij: “*Shikimi i tij nuk u shmang dhe as nuk e kaloi masën*” (En-Nexhm:17) dhe në këtë kontekst përfshihet lavdërimin më tepër se përkujtimi e përmendja; sepse e lavdëroi Zoti ynë shikimin, duke e cilësuar si të vërtetë e të singertë dhe jo si i pavërtetë e i dalë nga origjina e të vështuarit. “*Së shpejti ti do ta shobësh, por edhe ata (jobesimtarët e Mekës) do ta shobin*” (El-Kalem:5), “*Vështroji ata (kur t’u zbrësë dënimi), se edhe ata do ta shobin (si janë pasojat e mosbesimit të tyre)?*” (Es-Saffat:175), “*Vështroji ata, se edhe ata do ta shobin?*” (Es-Saffat:179).

Dhe e ka përmendur Allahu veshin e tij (s.a.s.) në disa vende në Kur’an dhe e përmend atë për t’iu kundërvënë jobesimtarëve: “*Ka prej tyre që e ofendojnë Pejgamberin e thonë: “Ai është bërë vesh (beson çka dëgjon)”. Thuaj: “Ai është vesh i të mirës suaj (dëgjon të mirën dhe nuk vepron të keqen), ai beson Allahun (çka i thotë), u zë besë besimtarëve dhe është mëshirues për ata që besuan nga mesi juaj, e ata që nuk e lënë të qetë të dërguarin e Allahut, ata kanë dënim të dhembshëm.*” (Et-Teube:61).

Përmend Zoti ynë gjithashtu edhe dëgjimin e tij fisnik (s.a.s.) në Librin e Tij të Dashur: “*Ti nuk do të dëgjosh tjetër, veç*

pëshpëritjes.” (Taha:108).

Zoti ynë i Madhërishëm përmend edhe shqiptimin (të folurën) e tij duke thënë: “*Ai nuk flet sipas qejfit të vet*” (En-Nexhm:3) dhe kjo është tregues i singëritetit të tij (s.a.s.) në të folur dhe vërtetësisë së thënieve të tij.

Dhe gjithashtu lavdëron Zoti ynë zërin e tij (s.a.s.) me nderim dhe respekt dhe duke iu tërhequr vëmendjen shokëve të tij që të kenë parasysh mosngritjen e zërit të tyre përtej këtij caku: “*Mos e ngrini zërin tuaj mbi zërin e Profetit*” (El-Huxhurat:2).

I Plotfuqishmi përmend në Kur’an gjuhën fisnike të Muhamedit (s.a.s.): “*Ne e kemi bërë atë (Kur’anin) të lehtë, në gjubën tënde, vetëm që, nëpërmjet tij, ti t’u japësh lajmin e mirë besimtarëve të devotshëm dhe të paralajmërosh njerëzit kokëfortë (në mosbesimin e tyre).*” (Merjem:97), “*Ne e kemi bërë të lehtë Kur’anin në gjubën tënde, që ata të mund të marrin këshilla*” (Ed-Duhan:58), “*Mos nxito (o Muhamed) në leximin e Kur’anit me gjubën tënde*” (El-Kijame:16).

Allahu i Madhërishëm përmend gjithashtu kraharorin (gjoksën) e tij të pastër (s.a.s.) në Librin e Tij Famëlartë duke thënë: “*Vallë, a nuk ta hapëm ty (Muhamed) kraharorin (për të pranuar besimin)*” (El-Inshirah:1) dhe kjo është një shenjë e mirësive të shumta, që Allahu ia mundësoi atij (s.a.s.) dhe virtyti e fama e profetit (s.a.s.) në hapjen e kraharorit të tij. Dhe Allahu qetëson të dashurin e tij të Përzgjedhurin (s.a.s.): “*Ky Libër të është shpallur ty; le të mos ketë kurrfarë shtrëngimi në zemrën tënde për shkak të tij! Ai të është shpallur, që nëpërmjet tij të paralajmërosh jobesimtarët dhe të këshillosh besimtarët!*” (El-Araf:2) dhe përmend

kraharorin e tij për ta argëtuar e qetësuar profetin (s.a.s.) me thënien e tij: *“Mund të ndodhë që ti (Muhamed) të lësh mënjane diçka nga ato që të janë shpallur ty dhe të të ngushtobet kraharori, sepse ata thonë: Përse nuk i ëshitë dërguar ndonjë thesar? ose, Përse nuk vjen një engjëll me të? Ti je vetëm paralajmërues e Allahu kujdeset për çdo gjë.”* (Hud:12). Dhe përmend Allahu kraharorin e tij në një kontekst tjetër për ta mbështetur profetin (s.a.s.): *“Ne e dimë mirë, që ty të ngushtobet zemra nga fjalët e tyre”* (El-Hixhr:97).

Edhe zemrën e tij fisnike e përmend Allahu në Kur'anin Famëlartë dhe përshtin në këtë përmendje lavdërimin për të (s.a.s.): *“Thuaju (o Muhamed) atyre që janë armiq të Xhebrailit, se ai e ka zbritur Kur'anin në zemrën tënde me lejen e Allahut, si vërtetues të librave të shenjtë të mëparshëm dhe si udhërrëfyes e lajm të mirë për besimtarë”* (El-Bekare:97), *“Sikur të ishte i ashpër dhe i vrazhdë, ata do të largobeshin prej teje.”* (Al Imran:159), *“Atë e zbriti Shpirti i besueshëm (Xhebraili) në zemrën tënde (o Muhamed) që të jesh nga ata që paralajmërojnë”* (Esh-Shu'ara':193-194), madje Zoti ynë e lavdëroi zemrën e profetit të tij (s.a.s.) në mënyrë të veçantë kur vërtetoi se zemra e profetit (s.a.s.) është më e fortë se malet në përballimin e zbritjeve të Shpalljeve Hyjnore: *“Sikur këtë Kur'an t'ia shpallnim ndonjë mali, ti do ta shihje atë (mal) të përlulur dhe të copëtuar nga frika e Allahut. Shembuj të tillë Ne ua japim njerëzve, që ata të meditojnë.”* (El-Hashr:21) dhe Allahu e zbriti atë (Shpalljen Hyjnore, Kur'anin) në zemrën e profetit (s.a.s.) dhe ai përballoi atë që nuk mund ta përballojë mali i lartë e i qëndrueshëm.

Dhe e veçoi Zoti ynë zemrën e

tij (s.a.s.) me përmendje në Librin e Dashur (Kur'anin), duke përfshirë lavdërimin e kësaj zemre fisnike: *“Zemra (e Muhamedit) nuk gënjen për atë që ka parë”* (En-Nexhm:11), *“Ne po t'i tregojmë ty disa nga historitë e të dërguarve, për të ta forcuar zemrën”* (Hud:120), *“Ne ta kemi shpallur kështu për të forcuar zemrën tënde dhe ta kemi zbuluar qartazi varg pas vargu”* (El-Furkan:32).

Allahu ka përmendur edhe dorën e profetit (s.a.s.) në kontekstin urdhëror të animit nga e mesmja e artë mes koprracisë dhe të shpenzuarit pa kufi duke thënë: *“Mos e shtrëngo dorën, as mos u bëj dorëshpuar e të mbetesh i qortuar dhe i mjerë.”* (El-Isra':29) ashtu siç ka përmendur Zoti ynë kurrizin e profetit (s.a.s.) në kontekstin e mirënjohjes ndaj tij: *“Dhe ta hoqëm barrën e cila ta rëndonte tepër kurrizin”* (El-Inshirah: 2-3).

Origjina e tij fisnike

Allahu i Madhëruar përmend cilësitë dhe gjërat e tij personale fisnike pa përmendur organet duke i lavdëruar ato; dhe nga këto cilësi prejardhja e tij fisnike (s.a.s.): *“dhe lëvizjet e tua midis atyre që përlulen në sexhde.”* (Esh-Shu'ara':219). Transmetohet nga Ibni Abasi (r.a) rreth kuptimit të këtij verseti dhe tha: *«Domethënë në përgatitjen e tij në origjinën e prindërve (paraardhësve) Adem dhe Nuh dhe Ibrahim derisa e nxori atë profet»* (Tefsiri i Kurtubiut).

Ai ishte më i përshtatshmi profet mes popujve të tyre dhe ishte absolutisht populli më i përshtatshëm, ashtu siç lajmëron vetë (s.a.s.), transmetohet nga Uathileh bin El-eska' se profeti (s.a.s.) ka thënë: *“Me të vërtetë Allahu*

ka përzgjedhur Ismailin prej bijve të Ibrahimit, dhe përzgjedhi prej bijve të Ismailit Beni Kenaneh, dhe përzgjedhi nga Beni Kenaneh Kurejshët, dhe përzgjedhi Beni Hashimët prej Kurejshëve, dhe më përzgjedhi mua prej Beni Hashimëve” (Munedi i Ahmedit). Dhe transmetohet prej xhaxhait të tij Abas (r.a.) se Profeti (s.a.s.) ka thënë: “Allahu krijoi krijesat dhe më bëri mua prej më të mirëve ndër ta, prej më të mirëve të kohës së tyre, pastaj zgjedhi fiset dhe më caktoi mua në fisin më të mirë, pastaj zgjedhi shtëpitë dhe më caktoi mua në njërën prej shtëpive më të mira, prandaj unë jam më i përzgjedhuri prej njerëzve të tyre dhe nga më e mira derë prej tyre”. (Termidhi)

Ai është prijësi ynë Ebul-Kasim Muhamed bin Abdullah bin Abdulmutalib bin Hashim bin Abdu-menaf bin Kusaj bin Kilab bin Murrah bin Ka’b bin Lu’ej bin Galib bin Fehr bin Malik binin-nad’r bin Kenaneh bin Khuzejmeh bin Mudrikah bin Iljas bin Mudir bin Nezar bin Muaid bin Adnan.

Dhe nëna e tij (s.a.s.) është Aminah bint Veheb bin Abdu Menaf bin Zuhrah bin Kilab i përmendur në prejardhjen e tij (s.a.s.) dhe ai është gjyshi i tij i pestë.

Prejardhje si të ishte dielli i duhasë

Dritë dhe shtyllë nga ndarja e mëngjesit

Nuk ka në to veçse prijës prej prijësi

Përfitoi moralin, devotshmërinë dhe mirësinë.¹

Në këtë mënyrë Allahu e përcaktoi jetën e profetit të tij dhe kohën e qëndrimit të tij në Tokë dhe u betua për këtë në Librin e Tij duke thënë: “*Betohem*

për jetën tënde (o Muhamed), se ata ishin vërtet të përhumbur në dehjen e tyre!” (El-Hixhr:72). Ashtu siç e përcaktoi Zoti ynë i Lartësuar vendin në të cilin do të jetonte profeti ynë fisnik (s.a.s.) duke thënë në lavdërimin e Tij ndaj vendit të të dashurit (s.a.s.): “*Betohem për këtë vend (Mekën), në të cilin ti je i lirë (o Muhamed)*” (El-Beled:1-2).

Dhe lavdëroi Zoti ynë i Plotfuqishëm gratë e tij (s.a.s.), të cilat nuk e arritën këtë gradë të lartë veçse për shkak të afrimitetit të tyre me profetin e përzgjedhur (s.a.s.), duke thënë: “*O gratë e të Dërguarit! Ju nuk jeni si gratë e tjera.*” (El-Ahzab:32) dhe me të njëjtin kuptim: “*I Dërguari është më i afërt me besimtarët, sesa ata për njëri-tjetrin; gratë e tij janë (si) nënat e tyre*” (El-Ahzab:6).

Dhe në të vërtetë përmendim sa u tha më lart si shprehje të njohjes sonë të pozitës së tij fisnike në atë ngjarje të madhërishe e cila është “ngjarja e Mevludit Sherif”.

Festimi i Mevludit Sherif

Mevludi Sherif ka qenë një vështrim i mëshirës Hyjnore për sa i përket historisë njerëzore në tërësi. Kur’ani Fisnik shprehet për praninë e Profetit (s.a.s.) se ai është mëshirë për gjithë botët: “*Dhe Ne nuk të kemi dërguar ty (o Muhamed), veçse si mëshirë për botë!*” (El-Enbija:107) dhe kjo mëshirë nuk është e kufizuar, por përfshin edukimin e njerëzimit, purifikimin, mësimin dhe udhëzimin e tyre drejt Udhës së Drejtë dhe përparimin e tyre në nivelin moral dhe material të jetës së tyre, ashtu siç ajo nuk kufizohet vetëm me popujt e asaj kohe por zgjatet me zgjatjen e të gjithë kohës: “*Ai do ta dërgojë atë edhe tek të tjerë*

1. Vargjet sqarojnë origjinën e tij të pastër dhe trashëgiminë e tij prej njerëzve të devotshëm.

(myslimanë) nga ata, të cilët ende nuk u janë bashkuar. Ai është i Plotfuqishmi dhe i Urit?» (El-Xhumu'a:3).

Edhe festimi i Mevludit të prijësit të Universeve dhe Vulës së Profetëve dhe të Dërguarve, profetit të mëshirës dhe lehtësimit të umetit, prijësit tonë Muhamedit (s.a.s.) është ndër punët më të mira dhe ndër aktet më të mëdha të adhurimit², sepse shpreh gëzim dhe dashuri për Profetin (s.a.s.). Dhe dashuria ndaj profetit është një nga parimet themelore të besimit dhe transmetohet hadithi i saktë nga ai (s.a.s.) se ka thënë: «Nuk beson askush prej jush deri sa të bëhem më i dashur për të se djali i tij, babai i tij dhe të gjithë njerëzit.» (Transmeton Buhariu).

Ka thënë Ibni Rexhebi: «Dashuria ndaj Profetit (s.a.s.) është një nga parimet themelore të besimit dhe ajo krahasohet me dashurinë ndaj Allahut të Madhëruar dhe Allahu e ka krahasuar me të dhe premtoi e u zotua për ata që vënë para këtyre dy dashurive diçka nga gjërat e dëshiruara, sigurisht nga të afërmit dhe pasuritë dhe pronat etj., duke thënë: *“Thuaj: Nëse etërit tuaj, bijtë tuaj, vëllezërit tuaj, gratë tuaja, farefisi juaj, pasuria juaj që e keni fituar, tregtia për të cilën keni frikë se nuk do të shkojë mirë dhe shtëpitë ku e ndieni veten rehat, janë më të dashura për ju sesa Allahu, i Dërguari i Tij dhe lufta në rrugën e Tij, atëherë pritni deri sa Allahu të sjellë vendimin (dënimin) e Tij. Allahu nuk e udhëzon në rrugën e drejtë popullin e pabindur.”* (Et-Teube:24). Dhe kur Omeri i tha Profetit (s.a.s.): ‘Ti më je më i dashur se çdo gjë tjetër përveç vetes sime. Tha: «Jo o Omer, deri sa të

jemi më i dashur për ty se vetja jote.» Omeri tha: Pasha Allahun, tani më je më i dashur se vetja ime. Tha: «Tani o Omer». (Transmeton Buhariu).

Festimi i ditëlindjes së tij (s.a.s.) është përmendje e vetë Profetit dhe përmendja e Profetit është urdhër, që nuk dyshohet në legjitimitetin e tij, sepse ai është parimi i parimeve dhe shtylla e saj e parë; Allahu i caktoi profetit (s.a.s.) një gradë dhe pozitë të lartë dhe ia shpalli tërë universit emrin e tij, dërgimin e tij, personalitetin e tij dhe pozitën e tij dhe i gjithë universi ndjeu një gëzim të përhershëm dhe lumturi absolute me dritën e Allahut dhe lehtësimin e Tij dhe mirësinë e Tij për mbarë botën dhe argumentin e Tij.

Dhe që nga shekulli i 4 dhe i 5 i hixhretit, paraardhësit tanë, dijetarët e Selefë Salihit përmendën dhe futën festimin e Mevludi Sherifit të Profetit më të Madh (s.a.s.) dhe ringjallën natën e Mevludit me lloje të shumta adhurimesh, si shpërndarja e ushqimit, leximi i Kur'anit, lutjet e shumta, recitimin e poezive dhe lavdeve për Profetin e Allahut (s.a.s.), siç argumenton për këtë më tepër se një nga studiuesit e historisë si dy Hafizët Ibn El-xheuzij dhe Ibni Kethiri, Hafizi Ibn Dihjetu El-Andalusij, Hafizi Ibnu Haxher dhe vula e Hafizëve Xhelalud-dijn Es-Sujutij, Allahu i mëshiroftë të gjithë.

Dhe një grup dijetarësh dhe juristësh kanë shkruar rreth pëlqyeshmërisë së festimit të përkujtimit të Mevludi Sherifit dhe kanë sqaruar me argumente të sakta se kjo është një punë e pëlqyeshme; në një mënyrë të tillë që të mos mbetet asnjë person që ka tru, kuptim dhe logjikë të shëndoshë në

2. Siç mund të jenë salavatet, etj. (shën. i përkthyesit).

krahun e mohuesve ndaj asaj që ndoqën “Selefuna Es-salih” paraardhësit tanë të devotshëm kundrejt temës së përkujtimit të Mevludi Sherifit dhe Ibnu Elhaxhi ka dhënë një shpjegim të gjatë në librin e tij “El-Medkhal” rreth veçorive që lidhen me këtë festim dhe ka përmendur në të fjalë me vend dhe të dobishme, të cilat

qetësojnë zemrat e besimtarëve, duke pasur parasysh se Ibnu El-haxhi e ka shkruar librin e tij “El-Medkhal” rreth diskreditimit të bidateve dhe risive të shfaqura, të cilat nuk i përmend asnjë argument ligjor (i sheriatit).

Dhe në fund nuk gjej fjalë më të mira se të Busajriut – Allahu e mëshiroftë – i cili thotë:

*Ai është i cili u plotësua kuptimi dhe portreti i tij
Pastaj Krijuesi i Shpirtave e zgjodhi të dashur
I pakrahbasuesbëm, e i pashoq në virtytet e tij
Vetë esenca e bukurisë është në natyrën e tij
Lër mënjanë ç’ka kristianët pretendojnë për profetin e tyre
Pastaj lavdëroje atë sa të duash, por me urtësi
Veshi qenies së tij ç’të duash nga fisnikëria
Atribuoi statusit të tij të lartë ç’të dëshirosh nga madhështia
Me të vërtetë nuk ka për Hirin dhe Mirësinë e të Dërguarit të Allahut
Një kufi ku folësi të shprehë (atë që ndjen) me gojën e tij.*

Dhe le të jetë lutja jonë e fundit: “Falënderimi i takon Allahut, Zotit të gjithë botëve”.³

**Përktheu
MA. Andrin Rasha**

3. Marrë nga Revista El-Hira, nr. 3, viti I (prill – qershor), Kajro, Egjipt, 2006:33-37.

Një vështrim në lidhje me *hadithin e dobët*

MA. Elton KARAJ

Universiteti Bedër

Abstrakt

Shkenca e hadithit është me të vërtetë një fushë rreth së cilës është thënë shumë dhe janë bërë shumë studime. Si çdo shkencë tjetër, edhe kjo, është sistemuar hap pas hapi. Nga ana tjetër, ndërkohë që me idetë e reja dhe zhvillimin e metodologjisë çështjet janë sistemuar dhe ekuilibruar, në të njëjtën kohë kanë lindur edhe shumë mendime ekstreme, të cilat, në shumë raste, të çojnë në keqkuptime dhe keqinterpretime, madje ndonjëherë bëjnë që të humbim edhe një pjesë të pasurisë që kemi trashëguar prej Profetit Muhammed (s.a.u.s.) apo prej dijetarëve të mëdhenj, të cilët janë trashëgimtarët e profetëve.

Çështja e haditheve të dobët është pikërisht njëra prej tyre. Shumë njerëz e kanë folur, diskutuar dhe trajtuar këtë çështje. Ne do të mundohemi të paraqesim pikëpamjen e përgjithshme të ehli sunetit (pasuesit e vërtetë të sunetit profetik) në lidhje me temën në fjalë, me shpresën dhe lutjen që të sqarohen sadopak disa pika të keqkuptuara.

Shkenca e hadithit është me të vërtetë një fushë rreth së cilës është thënë shumë dhe janë bërë shumë studime. Si çdo shkencë tjetër, edhe kjo, është sistemuar hap pas hapi. Nga ana tjetër, ndërkohë që me idetë e reja dhe zhvillimin e metodologjisë çështjet janë sistemuar dhe ekuilibruar, në të njëjtën kohë kanë lindur edhe shumë mendime ekstreme, të cilat, në shumë raste, të çojnë në keqkuptime dhe keqinterpretime, madje ndonjëherë bëjnë që të humbim edhe një pjesë të pasurisë që kemi trashëguar prej Profetit Muhammed (s.a.u.s.), apo prej dijetarëve të mëdhenj, të cilët janë trashëgimtarët e profetëve.

Çështja e haditheve të dobët është pikërisht njëra prej tyre. Shumë njerëz

e kanë folur, diskutuar dhe trajtuar këtë çështje. Ne do të mundohemi të paraqesim pikëpamjen e përgjithshme të ehli sunetit (pasuesit e vërtetë të sunetit profetik) në lidhje me temën në fjalë, me shpresën dhe lutjen që të sqarohen sadopak disa pika të keqkuptuara.

Përkufizimi i hadithit të dobët

Çdo hadith, i cili nuk përmban veçoritë e *hadithit sabih*¹ ose *hasen*, është **hadith i dobët** (hadîth da'îf – حَدِيثٌ ضَعِيفٌ).² Sipas këtij përkufizimi, për të kuptuar më saktë se çfarë do të thotë hadith i dobët do të na duhet që në krye të mësojmë se ç'është *hadithi sabih* dhe ai *hasen*.

1. Shenja “^” e vendosur mbi zanore tregon që fonema në fjalë është e zgjatur, fenomen që ndodhet në gjuhën arabe dhe që duhet ta tregojmë për shkak se termat kryesorë janë pikërisht në gjuhën arabe.

2. Ibn Salâh, *Ulûmu'l-Hadîth*, fq. 41.

Hadithi Sahîh dhe kriteret e tij

Hadithi i transmetuar me një *sened* pa ndërprerje, transmetuesit e të cilit përmbajnë *adlin* dhe *dabtin*, dhe nuk është *shâdbdh* apo *mual'lel*, është quajtur **sahîh** (i saktë – حَدِيثٌ صَحِيحٌ).³ Sipas kësaj, hadithi duhet të plotësojë kriteret e mëposhtme që të quhet i saktë.

1. *Sened* pa ndërprerje (إِسْنَادٌ غَيْرُ مُنْقَطِعٍ): *Sened* ose *isnad* quhet zinxhiri që përmban emrat e personave, të cilët kanë transmetuar hadithin nga njëri tek tjetri duke nisur nga emri i sahabes së parë që e ka dëgjuar hadithin nga Profeti (s.a.u.s.). Nëse në këtë zinxhir ndodhen njëri pas tjetrit dy persona të cilët është e pamundur që të jenë takuar me njëri-tjetrin, atëherë do të thotë që në këtë varg mungon njëri prej transmetuesve, gjë që e bën atë të dobët. *Senedi* pa ndërprerje është ai varg i cili nuk ka një mangësi të tillë.

2. *Adl* dhe *dabt* (الْعَدْلُ وَالطَّبَاطُ): Në shkencën e metodologjisë së hadithit, *adl*, që do të thotë “drejtësi”, është veçoria e cila e mban personin larg mëkateve dhe veprave që nuk i shkojnë vlerave njerëzore⁴, dhe që e shtyn atë për në devotshmëri. Kurse veçoria *dabt*, që do të thotë “të kapësh e mbërthesh fort diçka”, përfaqëson aftësinë e një personi për të transmetuar një hadith në mënyrën më të përsosur, ashtu siç e ka dëgjuar nga paraardhësi i tij⁵ e pa asnjë mangësi.

3. *Shâdbdh* (الشَّادِبِدْ): Quhet hadithi i përcjellë nga një transmetues i besueshëm, por që bie ndesh me ç’kanë

transmetuar të tjerët.⁶ Në këto raste, transmetuesi, megjithëse i besueshëm, ka mbetur i vetëm kundër gjithë të tjerëve. Kjo e bën hadithin të dobët.

4. *Mual'lel* (الْمُعَلَّلُ): Quhet hadithi, i cili ka një mangësi të fshehtë, megjithëse në pamje të parë duket sikur është i saktë.⁷ Dallimin e këtyre mangësive mund ta bëjnë vetëm dijetarët e mirëfilltë të hadithit.

Hadith Hasen

Ky term, në mënyrë sistematike është futur nga imam Tirmidhîu (v. 279/892) në klasifikimin e haditheve, megjithëse është përdorur edhe përpara tij nga dijetarë të tjerë⁸. Hadithi, i cili nuk është *shâdbdh* ose *mual'lel*, *senedi* i tij është pa ndërprerje, transmetuesit përmbajnë veçorinë *adl*, por janë pak të lëkundur në *dabt*, quhet **hasen** (i mirë – حَدِيثٌ حَسَنٌ).⁹

Ky është një përkufizim i përgjithshëm. Rreth hadithit *hasen* janë bërë shumë përkufizime, të cilat mund t’i gjejmë në çdo libër metodologjie të hadithit (عُلُومُ الْحَدِيثِ). Këtu ia vlen të përmendim fjalën e Ibn Kethirit (v. 774 h./1373) rreth hadithit *hasen*, i cili thotë: Sipas *xhumhûrit*¹⁰, hadithi *hasen*, si një element argumentimi, është në të njëjtin nivel me hadithin *sahih*.¹¹

6. Ibn Salâh, *Ulûmu'l-Hadith*, fq. 76.

7. Ibn Salâh, *Ulûmu'l-Hadith*, fq. 90.

8. Polat, Salahattin, “Zayif Hadisle Amel”, fq. 90.

9. Çakan, *Hadis Usûlû*, fq. 110. (Ky është përkufizimi i Ibn Haxher el-Askalânîut (v. 852/1449). Shih: Ibn Haxher el-Askalânî, *Nuhbetu'l-Fiker*, fq. 234.)

10. *Xhumhûr* do të thotë “pjesa dërrmuese e dijetarëve, shumica e tyre”.

11. Ibn Kethîr, *el-Bâithu'l-Hathith*, (t’hk.: Ahmed Muhammed Shâkir) fq. 35; Ibn Kethîr, *age*, (t’hk.: el-Albânî) fq. 129.

3. Ibn Salâh, *Ulûmu'l-Hadith*, fq. 13.

4. Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Usûlû*, fq. 70.

5. Çakan, *Hadis Usûlû*, fq. 71.

Kur quhet një hadith i dobët dhe cila është vlera e tij?

Së pari; duhet të theksojmë se *hadith i dobët* nuk do të thotë gjithmonë *hadith i trilluar* (hadith meudû' – حَدِيثٌ مُوْضُوعٌ). Kjo ide e gabuar është përhapur me të vërtetë shumë në botën islame kohët e fundit. Madje, hadithet e trilluara përbëjnë një pjesë shumë të vogël të haditheve. Hadithi i dobët ndahet në shumë lloje. Njëri prej tyre është ai i trilluari, ndaj të cilit dijetarët janë treguar shumë të kujdesshëm dhe kanë shkruar vepra ku i kanë përmbledhur këto transmetime.

Së dyti; nëse bëhet fjalë për një dobësi në hadith, kjo nuk ka lidhje me tekstin, por me zinxhirin e transmetuesve të tij. Këtë e thekson imam Neuueî (v. 676/1277), i cili thotë: “Kur sheh një hadith me sened të dobët, ti duhet të thuash vetëm që “ky hadith është përcjellë me një sened të dobët”. Nuk ke të drejtë të thuash që edhe teksti është i dobët për shkak të senedit”.¹² Më pas, Xhelâleddin Sujûtî (v. 911 h./1505) e analizon akoma më gjatë këtë temë. Kjo pikë është tepër e rëndësishme, sepse kur përdoret termi “i dobët” për një hadith, njerëzit mendojnë se hadithi në fjalë është plotësisht i pavlefshëm edhe nga ana kuptimore.

Në momentin që një nga kriteret e hadithit sahih nuk plotësohet, atëherë hadithi kalon automatikisht në kategorinë e haditheve të dobët. P.sh: Një nga kushtet e hadithit sahih ishte *adli*, siç thamë më sipër. Adli gjithashtu ka disa kriterë. Nëse njëri prej tyre mungon, atëherë adli nuk plotësohet dhe hadithi mbetet i dobët. Kriteret

e adlit janë këto: Të jesh mysliman, mosha e pubertetit, të jesh i shëndoshë mendërisht, devotshmëria dhe *murûeti* (fisnikëria).¹³

Ne do të trajtojmë vetëm *murûetin*, i cili është njëri prej këtyre kriterëve.

Murûet, në shkencën e hadithit, do të thotë “të jetosh sipas virtyteve e zakoneve njerëzore, dhe të tregosh respekt ndaj tyre”.

Duke nisur nga ngrënia në mes të rrugës¹⁴ e deri tek sjelljet si paturpshmëria, kërkimi i një pagese kundrejt mësimi të haditheve, mendjemadhësia, shakatë e tepërta ose talljet, etj, e dëmtojnë *murûetin* dhe të tillë persona nuk e plotësojnë këtë kriter.¹⁵ Në bazë të kësaj nuk plotësohet as kriteri *adl* dhe si rezultat, transmetimi i personit në fjalë është i dobët.

Këtu trajtuam shkurtimisht një ndër shumë kriteret, që duhen plotësuar në mënyrë që një hadith të quhet *sahih*. Nëse vëmë re, e gjithë analiza bëhet rreth *zinxhirit të hadithit*, e jo rreth *tekstit dhe përmbajtjes së tij*. Pra, bëhet fjalë për një çështje teknike. Ndërkohë që zinxhiri mund të ketë një mangësi, ndoshta edhe të madhe, përmbajtja e hadithit mund të jetë e saktë. Nuk është e thënë, që një person, i cili flet shumë ose e tepron në shaka, të ketë transmetuar në mënyrë të pasaktë një hadith të Profetit (s.a.u.s.). Aq më tepër, që ne dimë mirë se Hz. Muhammedi (a.s), e ka thënë shumë qartë se si dënohet personi, i cili gabon në transmetime.¹⁶ Për këtë arsye,

13. Ibn Kethîr, *el-Bâithu 'l-Hathîth*, fq. 87.

14. Canan, İbrahim, *Fethullah Gülen Hocaefendi'nin Sünnet Anlayışı*, fq. 116.

15. Çakan, *Hadis Usûlû*, fq. 70.

16. مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَدًّا فَلْيَبْرَأْ مَعَدَّةَ مِنَ النَّارِ – “Kush trillon ndërgjegjësisht në lidhje me mua, të përgatisë vendin e tij në zjarr”. (Muttefekun alejh)

12. Sujûtî, *Tedribu'r-Râûi*, I, 161.

transmetuesit janë treguar shumë të kujdesshëm në përcjelljen e haditheve. Madje Hz. Omeri (r.a.), gjatë kalifatit të tij, kur i ka dërguar sahabet në vende të ndryshme si mësues të fesë, i ka urdhëruar atyre që të mos transmetojnë shumë hadithe, sepse kishte mundësi që të gabonin në përcjellje dhe t'ia mësonin gabim njerëzve. Edhe ata janë treguar tepër të matur në këtë çështje.¹⁷

Edhe sikur një person të ketë gënijer gjithë jetën ose lajmet që dëgjon, herë pas here t'i përcjellë ndryshe, jo domosdoshmërisht është e thënë që të ketë gënijer edhe rreth haditheve të Profetit (a.s.), ose t'i ketë përcjellë ndryshe për ndryshe.¹⁸ Kjo është një mundësi reale, të cilën na e vërteton fakti i mëposhtëm.

Ndonjëherë, një hadith i dobët mbështetet nga një hadith sahih ose basen. Pra, megjithëse në zinxhirin e transmetuesve ndodhet një person i dobët, teksti i hadithit është i saktë. Ai person i gjykuar si i dobët në transmetim, në këtë rast hadithin e ka përcjellë pa asnjë mangësi.

Kur hadithi i dobët mbështetet nga një hadith tjetër i dobët, por senedit e tyre janë të ndryshëm, atëherë ky hadith kethehet në sahih ose basen. Madje Neueuî thotë: “Nëse dy hadithe të dobët mbështesin njëri-tjetrin duke rënë ndesh me një hadith me isnad sahih, dhe nëse nuk ka mundësi t'i ndërthurim ata, atëherë merret për bazë teksti i haditheve të dobët që mbështesin njëri-tjetrin”¹⁹.

Nga ana tjetër, duhet pasur edhe

kujdes në këtë çështje, sepse shumë herë disa dijetarë të hadithit si Ibn el-Xheuzî (v. 597/1200), apo qoftë edhe Nâsiruddîn el-Albânî (v. 1420 h./1999)²⁰, i tregojnë transmetuesit tepër të dobët edhe për shkak të mangësive më të vogla. Për këtë arsye, Sujûtî (911 h./1505), ka bërë disa dallime prej librit el-Meudûâtul-Kubrâ të Ibn el-Xheuzîut dhe një pjesë të haditheve i ka përmbledhur në librin e tij el-Leâliu'l-Masnûa.²¹

Sipas këtyre, mund të themi, që ndër hadithet me sened të dobët, ndodhen qindra hadithe që janë sahih. Të gjitha këto fakte i kanë shtyrë dijetarët, që të mos tregohen indiferentë ndaj haditheve të dobët, përkundrazi, të tregohen të kujdesshëm ndaj shumë haditheve, të cilët megjithëse nga ana e senedit janë gjykuar si të dobët, nga ana kuptimore nuk bien ndesh me Kur'anin ose hadithet sahih.

Duhet të kemi parasysh që klasifikimi i haditheve në sahih, hasen, da'îf, muteuâtir, âhâd, etj., është bërë në bazë të zinxhirit të transmetuesve, jo në bazë të tekstit dhe përmbajtjes së tij.

20. Prof. Dr. Ibrahim Canan shpjegon kështu: “Albânî në librin e tij Silsiletu'l-Ehâdithi'd-Daîfe ue etheruhe's-Sejji' u fi'l-Ummeh shkruan tre faqe duke u munduar të bindë lexuesin që hadithi “ihlâfu ummeti rahmetun” është i sajuar dhe i dëmshëm për umetin. Ekstremiteti i tij bën që disa interpretime e mendime të disa prej selefëve (dijetarët e tre shekujve të parë duke nisur nga brezi i sahabeve) të mos merren fare në konsideratë. Ne si popull i thjeshtë, kemi për detyrë që këto realitete të historisë t'i përmendim në mënyrë që të mos gjendemi në asnjë prej ekstremiteteve, të jemi në rrugën e mesme duke u treguar të kujdesshëm, ashtu siç na këshillon edhe Kur'ani duke thënë *وَكَلَيْكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا* “ju bëme një popull të mesëm, pa ekstremitete”. Kështu do të bëjmë të njëjtën gjë që ka bërë shekuj më parë Ibn Abdilber duke thënë: “Nuk duhet t'i vlerësojmë dijetarët në bazë të konflikteve që kanë midis tyre.” (Canan, vep. cit., fq. 118)

21. Po aty, fq. 118. Shih: Sujûtî, *el-Leâliu'l-Masnûa*.

17. Salahattin Polat dhe të tjerë, *Hadis Târihi ve Usûlü*, fq. 172.

18. Shih: Canan, Ibrahim, *Fethullah Gülen Hocaefendi'nin Sünnet Anlayışı*, fq. 117.

19. Canan, *Fethullah Gülen Hocaefendi'nin Sünnet Anlayışı*, fq. 119; Shih: Neueuî, *Sherhu Muslim*, XVIII, 23.

Atëherë edhe shprehja “hadith i dobët” nuk është gjithmonë e saktë, sepse në fakt, i dobët është zinxhiri i transmetimit dhe jo domosdoshmërisht teksti i hadithit. Por dijetarët, nga shprehja “hadith i dobët”, nënkuptojnë pikërisht kuptimin e fundit që përmendëm. Pra që zinxhiri i hadithit në fjalë është i dobët. Kurse teksti duhet analizuar. Kjo ka bërë që shumë dijetarë të mëdhenj, të përfshijnë në librat e tyre edhe shumë hadithe me sened të dobët. Një prej tyre është Ebu’l-Hâmid el-Gazzâlî (v. 505 h./1111), i cili për shkak të thellësisë që kishte në dije dhe të aktiviteteve, që ka bërë për të forcuar shkencat islame në periudhën e tij, është quajtur *huxhabetu’l-Islam* (argumenti i Islamit). Imam Gazzâlî është autori i një kryevepre të titulluar “Thjâû Ulûmi’d-Dîn” (Ringjallja e shkencave islame), ku një pjesë të konsiderueshme të haditheve e përbëjnë hadithet me sened të dobët.

Ku mund të përdoret hadithi i dobët?

Përpara Imam Tirmidhîut, hadithet ndaheshin në dy lloje: *Sahîh* dhe *sakîm* (i dobët). Por me ardhjen e Tirmidhîut, perceptimi i haditheve pësoi një ndryshim, sipas së cilit një hadith i ashtuquajtur “i dobët”, duke plotësuar disa kushte, kalon një gradë më sipër dhe quhet “hasen”, përkufizimin e të cilit e bëmë më parë.²² Në këtë artikull nuk po trajtojmë hadithet e dobëta, të cilët kanë kaluar një gradë më sipër, duke u konvertuar në hasen; por ata rreth temave të këshillave, tregimeve, virtyteve të veprave të pranueshme, të cilët nuk kanë shpëtuar nga dobësia, duke kaluar në gradën hasen, por që njëkohësisht nuk janë aq

të dobët sa të lihen mënjatë e të mos i kushtohet rëndësi²³. Pra, njëkohësisht, nuk bëhet fjalë për hadithet rreth temave të atributeve të Allahut, tefsirit të Kur’anit²⁴, apo dispozitave të prera si ballalli dhe harami, etj.²⁵

Rreth çështjes së përdorimit të haditheve të dobëta ka tri mendime kryesore:

a) Hadithi i dobët nuk përdoret asnjëherë,

b) Hadithi i dobët përdoret në çdo temë,

c) Hadithi i dobët përdoret vetëm në temat e virtyteve të amelit (punës), bazuar në disa kritere, një pjesë e të cilave janë caktuar nga muhaddithi vigan, Ibn Haxher el-Askalânî. Dhe ne, duke lënë pas shpine dy ekstremitetet e para, do të flasim pikërisht për mendimin e tretë, të cilin e kanë pranuar pjesa më e madhe e dijetarëve. Kushtet që Ibn Haxher ka vendosur rreth marrjes në konsideratë të hadithit të dobët janë si më poshtë:

1 – Dobësia në hadith të mos jetë shumë e rëndë, si p.sh; të jetë përcjellë nga një transmetues gënjeshtar,

2 – Hadithi të përfshihet në një nga bazat themelore të transmetuara nga Kur’ani ose syneti,

3 – Të jemi në dijeni që hadithin e dobët po e përdorim si një masë paraprake dhe për këtë arsye ai nuk

23. Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlû*, fq. 192.

24. *Tefsîr* quhet interpretimi i Kur’anit prej Profetit (a.s) dhe sahabeve e tabiinëve të bazuar përsëri tek hadithi. Kurse tefsiri me komentimet e dijetarëve zakonisht është quajtur *te’uîl*. Megjithatë, në përgjithësi emëtohen të dy si tefsîr. Për këtë arsye themi, që hadithet e dobët mund të përdoren në tefsirin e dijetarëve, që është një mendim; por jo tefsirin e Profetit (s.a.s), që është një interpretim i palëkundur.

25. Ibn Kethîr, *el-Bâithu’l-Hathîth*, (t’hk.: Ahmed Muhammed Shâkir), fq. 86.

22. Çakan, *Hadis Usûlû*, fq. 126.

duhet të bjerë ndeshë me një argument më të fortë.²⁶

Ndërkohë që nuk duhet të harrojmë një kusht të përgjithshëm të përmendur nga thuajse të gjithë dijetarët, sipas së cilit hadithi i dobët duhet të jetë rreth çështjeve të inkurajimeve për punë të mira dhe jo rreth dispozitave.

Ja dhe disa prej fjalëve të disa prej imamëve më të mëdhenj të hadithit dhe të fikhut (jurisprudencës islame):

Sufjân eth-Theurî (161 h./777) thotë kështu: “Vlerësimet nga kjo shkencë (hadithi) si hallalli dhe harami merrini vetëm nga dijetarë të aftë për të bërë dallimet midis shtesave dhe mangësive. Kurse hadithet rreth çështjeve të tjera mund t’i merrni edhe nga dijetarë të ndryshëm”.²⁷

Imam Mundhirî (v. 656 h./1258): Dijetarët janë sjellë tolerantë në hadithet rreth inkurajimeve (tergîb dhe terhîb).²⁸

Abdurrahman b. Mehdî (v. 198/813): Kur ne na vinte një hadith rreth hallallit, haramit dhe dispozitave, tregoheshim shumë të kujdesshëm, bënim kritikën e transmetuesve në zinxhir. Kurse në çështje si virtytet e veprave, sevapet, dënimet, *mubahet* dhe *duatë* tregoheshim tolerantë në zinxhir.

Hâkim en-Nisâbûrî (v. 405 h./1014) në veprën e tij Mustedrak thotë: Në kapitujt e duave hadithet do t’i transmetojmë sipas kritereve të Abdurrahman b. Mehdîut.

Hatîb el-Bagdâdî (v. 463 h./1071): Në çështjet që nuk ndryshonin dispozitat

tregoheshim tolerantë në transmetues. Kurse në çështjet e *rekâik* (zbutëse të zemrave, çështjet, që të ndikojnë dhe të bëjnë më të ndjeshëm nga ana shpirtërore), edhe sikur të ndodhej ndonjë dispozitë përsëri tregoheshim tolerantë.²⁹

Teprimi në këtë çështje

Jusuf Kardavi thotë: “Disa sûfi të paformuar e të cekët nuk ditën të ruajnë kufijtë dhe mjaftonte që një hadith të inkurajonte për bamirësi dhe të ndalonte nga të këqijat për ta transmetuar pa parë nëse është transmetim i saktë, i dobët apo i sajuar.”³⁰ Ky është një ekstremizëm dhe teprim pa vend, sepse hadithet sahih, hasen dhe ata të dobët ishin të mjaftueshëm në lidhje me këto çështje. Me këto hadithe ndonjëherë nuk janë ruajtur ekuilibrat dhe ka ndodhur ajo që thotë Kardavi ku veprat e dobishme, duke u lartësuar e lavdëruar nga hadithe të sajuar, e kanë tejkaluar vlerën e tyre dhe kanë zënë vendin e disa punëve akoma më të rëndësishme se to.³¹ Kjo është me të vërtetë diçka e rrezikshme. Vetëm se duhet të themi që këtë gjë nuk e kanë bërë vetëm sufitë e paformuar me shkencat themelore islame, por shumë njerëz të ndryshëm të pakujdesshëm.

Tirmidhîu na jep një kriter tjetër që e bën më të kuptueshme çështjen duke thënë: Një hadith i transmetuar nga një person i pranuar si i dobët për shkak se është i kritikuar (itiham), ose nga se gabon shumë, nëse nuk dihet as nga të tjerët, atëherë nuk përdoret si argument.

Nga këtu kuptojmë se dijetarët nuk kanë transmetuar hadithe nga persona

26. Subhî es-Sâlih, *Ulûmu 'l-Hadîth ue Mustalahâtuh*, fq. 212; Çakan, *Hadis Usûlû*, fq. 126-127.

27. Polat, “*Zayif Hadis le Amel*”, fq. 100. (Shih: Hatîb, *Kifâje*, fq. 212)

28. Kardavi, Jusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, fq. 188.

29. Kardavi, *Sünneti Anlamada Yöntem*, fq. 188-189.

30. Po aty, fq. 189.

31. Po aty, fq. 195.

pa qenë të sigurt rreth aftësive të tyre transmetuese.

Disa dijetarë, me të vërtetë që tregohen tepër strikt dhe nuk i përdorin hadithet e dobëta, që janë brenda kritereve të transmetimit qoftë edhe për temat e inkurajimit. Kjo ndodh për shkak se ata i kanë quajtur hadithet rreth dispozitave përcaktuese të hallallit dhe të haramit, në të njëjtin nivel me ato të inkurajimit. Përfaqësuesit bashkëkohorë të këtij mendimi, mund të quhen Ahmed Muhammed Shâkir dhe Albânî, të cilët pak a shumë ecin në rrugën e Ibn Tejmijes (v. 728 h./1328).³²

Ibn Tejmije dhe të tillë dijetarë janë të mendimit që shprehja e dijetarëve Ahmed b. Hanbel, Ibn Mehdî apo Ibn Mubârak, ku thonë që “në lidhje me hadithet e dobëta rreth çështjeve të virtyteve dhe të ngjashme me to, jemi treguar tolerantë në transmetimin e disa haditheve të dobëta”, kanë patur për qëllim hadithet hasen, të cilët nuk arrijnë gradën sahih dhe jo hadithet, të cilët janë quajtur të dobët edhe pas Tirmidhiut, i cili e ka vendosur për herë të parë në mënyrë sistematike emërtimin e hadithit hasen.³³ Në fakt, këtu duket qartë, që Ibn Tejmije mundohet t’i shpëtojë këta dijetarë, sipas këndvështrimit të tij, ndërkohë që pjesa më e madhe e dijetarëve të tjerë nuk i ka kuptuar në këtë mënyrë fjalët e imamëve.

Nga ana tjetër, nga një përgjigje që Ahmed b. Hanbel i ka dhënë djalit të tij dallohet qartë, që nga fjala “hadith i dobët” e imamet të nderuar, nënkuptohet pikërisht hadithi, i cili nuk

i plotëson kushtet e të qenit argument i shëndoshë, d.m.th., nuk nënkuptohet as sahih dhe as hasen. Djali i tij e pyet imamin: “Nëse në një vend nuk ka mbetur asnjë person nga i cili të merret fetva përveç një dijetari hadithi, i cili nuk e bën dot dallimin midis hadithit sahih dhe atij sakîm dhe një dijetari i re’jit (dijetar që bazohet vetëm në arsyen e tij për të dhënë fetva), nga cilit prej tyre merret fetvaja? Ahmed b. Hanbel përgjigjet: Fetvaja merret nga dijetari i hadithit, sepse argumentimi me hadith të dobët është më parësor se ai me arsyetimin e një personi.³⁴ Nëse në këtë rast *sakîm* nuk do të kishte kuptimin “i dobët”, atëherë nuk do të bëhej fjalë për dallim nga ai sahihu.

Muhammed Auame thotë, që nëse Ahmed b. Hanbel do të kishte patur për qëllim hadithin e dobët në gradën hasen, atëherë nuk do të kishte kuptim të theksonte që hadithi i dobët në argumentim është më parësor se mendimi personal i dijetarit, sepse dihej nga të gjithë që hadithi në gradë hasen është i vlefshëm për argumentim.³⁵

Ibn Tejmije shton: Shprehja e dijetarëve “hadithet e dobëta mund të përdoren” nuk do të thotë që hadithet në fjalë mund të jenë argument për të vendosur vlerësimin e veprave si mustehab. Sepse edhe mustehabi është një dispozitë fetare (*hukm*) dhe mund të argumentohet vetëm me një argument të saktë. Hadithet e dobëta mund të përdoren vetëm si inkurajuese për vepra të vlerësuara si mustehab nga argumente

32. Kardavi, *Sünneti Anlamada Yöntem*, fq. 189-191.

33. Kardavi, *Sünneti Anlamada Yöntem*, fq. 192; fq. 197-198. (Shih: Ibn Kethîr, *age*, fq. 91-92, Dâr el-Kutub el-Ilmijje)

34. Shih: Ibn Hazm, *el-Muhal’lâ*, I, 68, Bejrût, pa datë, Neshr Shâkir; Ibn Kajjim, *I’lâmu’l-Muwaqqi’in*, I, 64; Sehâui, *F. Mugîth*, I, 80.

35. Polat, “Zayif Hadisle Amel”, fq. 89.

sahih ose hasen.³⁶

Ibn Tejmijje është më se i qartë në këtë vlerësim, vetëm se, kur analizohen mendimet e dijetarëve në përgjithësi, del si përfundim që nga hadithet e dobëta nuk nxirret gjykimi haram ose hallall, por gjykimet mendub dhe mustehab janë të pranueshëm me argumentimin e këtyre haditheve.³⁷ Madje, dijetarët hanefi kur bëjnë përkufizimin e mustehabit nuk vendosin kusht kriterin, që argumenti të jetë prej hadithit sahih. Ashtu si mund të argumentohet me një hadith sahih apo hasen, mund të argumentohet edhe nga parapëlqimi i dijetarëve³⁸, sepse ata nuk flasin asnjëherë nga mendja e tyre, por të ushqyer nga ajetet kur'anore dhe hadithet e Hz. Pejgamberit (a.s). D.m.th., në këtë rast ata nuk vendosin një dispozitë nga qejfi dhe mendimet e tyre personale, por të bazuar në diçka që mund të jetë *një shprehje e qartë e një hadithi ose një kuptim i paemërtuar*, i cili ka qenë gjithnjë por nuk i është vendosur një përkufizim apo një emër. Ky është një mendim, i cili nuk duhet anashkaluar, përndryshe hedhim poshtë fjalë e vlera të mëdha të njerëzve viganë.

Lekneûi (v. 1304 h./1886) i jep kështu përgjigje argumentimit të Ibn Tejmijjes: Nëse kemi një hadith të dobët rreth vlerave të një veprë, që nuk përmban vlerësimin haram ose mekruh, atëherë është e lejuar që ky hadith të përdoret, madje është mustehab.

Në këtë rast, vlerësimi që jep ky hadith është midis mustehabit dhe mubahut. D.m.th., nëse veprohet sipas

hadithit të dobët është mustehab, nëse braktiset është mubah. Pra, në asnjë prej këtyre dy rasteve nuk bëhet fjalë për haram ose mekruh. Ka vetëm shpresë për diçka pozitive dhe për një shpërblim. Për më tepër siguri është mirë të veprohet sipas hadithit.

Nëse bëhet fjalë për një vlerësim midis haramit dhe mustehabit, d.m.th., në rast se ameli (puna) veprohet është haram, dhe në rast se braktiset, braktiset mustehabi, atëherë është më mirë që kjo vepër të mos kryhet.

Nëse është midis mekruhut dhe mustehabit, gjendja duhet të analizohet mirë, sepse në këtë rast, nëse vepra kryhet, bëhet një mekruh dhe nëse nuk kryhet, braktiset një mustehab. Nëse mekruhu i mundshëm është i fortë dhe mustehabi i dobët, atëherë nuk veprohet; nëse mekruhu është i dobët e mustehabi i fortë, atëherë duhet të tregohemi akoma më të kujdesshëm.

Nëse niveli i mekruhut dhe mustehabit është i njëjtë, atëherë është mustehab të kryhet vepra në fjalë. Sepse mubahët kthehen në mustehab me anë të nijetit, kurse të veprosh me një të dobët, që ka dyshimin e mustehabit është më mirë.³⁹ Kjo analizë e imam Lekneûit është më se sqaruese në këtë çështje.

Imam Shâfi'i (v. 204 h./820) është i mendimit se, nëse hadithi mursel (hadith i dobët për shkak të ndërprerjes në zinxhir⁴⁰), mbështetet nga një hadith i dobët musned (pa ndërprerje në

36. Kardavi, *Sünneti Anlamada Yöntem*, fq. 197.

37. Polat, "*Zayıf Hadisle Amel*", fq. 98.

38. Es'adî, *Mixhez*, fq. 42. (Ameli (vepra, puna) i parapëlqyer nga dijetarët është mustehab. *Nûru'l-Enuâr*, fq. 167).

39. Lekneûi, *el-Exhuibe*, fq. 57-58.

40. Ndërprerja në hadithin mursel ndodhet tek mospërmendja e emrit të sahabiut transmetues nga ana e tabiinit. Dmth. që, tabiini e ka transmetuar hadithin pa përmendur emrin e sahabes që ndodhet mes tij dhe Profetit (a.s).

zinxhir), me fjalën e një sahabiu, ose me fetvanë paralele të dijetarëve, atëherë ky hadith i dobët mund të përdoret dhe të veprohet sipas tij.⁴¹ Këtu imam Shâfi na thotë që ndonjëherë hadithi i dobët, mund të përdoret edhe si vlerësues në dispozita (ahkâm). Duhet pasur parasysh që në këto raste, nuk bëhet fjalë për argumentimin e një hadithi të dobët të vetëm, por për argumentimin e një grupi hadithesh.

Në lidhje me këtë, mund të themi që dijetarët janë të mendimit, që duke ruajtur kriteret e përmendura më poshtë, hadithi i dobët, mund të përdoret edhe në dispozita (ahkam):

1 – Veprohet me hadithet e dobët të mbështetur nga hadithe ose argumente të tjerë,

2 – Veprohet me hadithet, transmetimi i të cilëve është i dobët, por që umeti ka vepruar gjithnjë sipas tyre,

3 – Nëse është parandaluese për të rënë në gabime, atëherë mund të veprohet sipas hadithit të dobët,

4 – Nëse nuk ndodhet asnjë hadith përveç hadithit të dobët, atëherë braktiset mendimi personal i dijetarëve dhe veprohet sipas hadithit,

5 – Veprohet me hadithin mursel.⁴²

Disa shembuj

1. إِيْلَافُ أُمِّي رَحْمَةً “Dallimet (në mendime e praktikë) të umetit tim janë mëshirë”. Ky hadith është transmetuar nga dijetarë të hadithit si Nasru’l-Makdisî, Bejhâkî, Halîmî, Imâmu’l-Haramejn, Hattâbî, etj, por asnjë nuk paraqet një sened që t’i përkasë hadithit në fjalë. Megjithatë, ky hadith është pranuar dhe

vlerësuar shumë. Imam Sujûtî bën këtë analizë në lidhje me zinxhirin e këtij hadithi: “Me shumë mundësi, në fillim ky hadith është transmetuar me një sened të shëndoshë në ndonjë nga librat e hafizave të hadithit, por libri në fjalë nuk ka arritur deri në ditët e sotme”. Sujûtî do të thotë, që ka disa hadithe, të cilët janë me të vërtetë të njohur nga të gjithë, për këtë arsye, dijetarët nuk kanë ndjerë nevojën që të përmendin senedin e tij. Kur dijetarët e mëvonshëm kanë konstatuar, që zinxhiri i këtij hadithi nuk ndodhet, atëherë e kanë vlerësuar atë si të dobët.

Është një realitet që shumë kryevepra kanë humbur nëpër fatkeqësitë historike si djegie të bibliotekave gjigande, etj.

2. لَوْلَا لَمَّا خَلَفْتُ الْأَقْلَاقَ “Po mos të ishe ti, nuk do ta kisha krijuar gjithësinë”. Ky hadith nuk e ka një sened. Ali el-Kârî, në fund të analizës së tij në lidhje me hadithin në fjalë thotë që nga ana kuptimore është i saktë.

Kuptimi i tij mund të mendohet në këtë mënyrë: “Krijimi i botëve vetëm me ardhjen tënde fiton kuptimin e tij të vërtetë. Nëse janë krijuar botë të tilla, atëherë edhe ti duhet të jesh, duhet të jesh si shpjeguesi dhe mësuesi i gjithçkaje, përndryshe kuptimi i tyre dhe i këtij libri (Kur’anit) nuk ka për t’u kuptuar asnjëherë”. D.m.th., për një libër dhe një botë të tillë duhet një profet i tillë.

3. مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ “Kush njeh veten e tij, ka njohur Zotin e tij”. Edhe ky hadith është vlerësuar si i saktë nga ana kuptimore.⁴³

41. Shâfi, *Risâle*, fq. 461-462.

42. Shih: Polat, “Zayıf Hadisler Amel”, fq. 102-109.

43. Canan, *Fethullah Gülen Hocaefendi’nin Sünnet Anlayışı*, fq. 121-124.

Mund ta vlerësojmë në dy mënyra:

a) Nëse njeriu njeh veten e tij, ai do të shohë disa prej attributeve të Allahut, që janë të pasqyruara tek vetja e tij: mëshira, dashuria, dija, etj. Këto do jenë disa pika ndihmëse për ta njohur më tepër Krijuesin, i Cili këto attribute i ka në gradën e pafundësisë.

b) Kur njeriu të kuptojë se sa i dobët është dhe që ka nevojë të mbështetet tek një i plotfuqishëm, atëherë do t'i hyjë udhës për ta gjetur të Plotfuqishmin. Në këtë mënyrë ai do ta njohë Krijuesin e tij.

Këto janë dy prej shumë komenteve që janë bërë rreth këtij hadithi.

Nga këto analiza të shkurtra kuptojmë, që dijetarët më të kujdesshëm në vlerësim, pasi shprehin që transmetimet janë të dobëta, nuk e kanë lënë umetin edhe pa përfutur prej komenteve të dobishme që dalin prej këtyre haditheve. Gjë që duhet vlerësuar me të vërtetë.⁴⁴

Përfundim

Si përfundim, megjithëse ndonjëri mund të kundërshtojë, duhet pranuar që dijetarët, duke u bazuar në kriteret e mësipërme, e kanë pranuar përdorimin e hadithit të dobët në tema të kufizuara, në vartësi të nivelit të dobësisë së tij. Prej tyre mund të përmendim Ibn Humâmin (v. 861 h./1457), Ebû

Dâvûdin (v. 275 h./889), Neueuîun, Ali el-Kârîun (1014/1605), Ibn Haxherin, Sujûtîun dhe pa dyshim imamët më të mëdhenj të të gjitha kohërave, ata të padiskutueshmit, që janë imamët e katër medh'hebeve me në krye Imam Adhamin (Imami më i Madh) Ebû Hanîfen (v. 150 h./767), Imam Mâlikun (v. 179 h./709), Ahmed b. Hanbelin (v. 241 h./855) dhe Imam Shâfiun.

Nga të gjitha këto që u munduam të pasqyrojmë në këtë shkrim themi se arrihet në disa përfundime të qarta, të cilat mund t'i radhisim si më poshtë:

1 – Hadith i dobët nuk do të thotë hadith i sajuar.

2 – Nëse bëhet fjalë për hadith të dobët, ky është një vlerësim në bazë të zinxhirit të transmetuesve dhe jo të tekstit.

3 – Xhumhuri (shumica e dijetarëve) ka lejuar, që një pjesë e haditheve të dobët, që i plotësojnë disa kushte, të transmetohen dhe të përdoren në çështje si ato të virtyteve të veprave, por gjithashtu edhe si vendosës i dispozitës mustehab, mubah ose mekruh.

4 – Megjithatë, hadithet e dobët sipas të cilëve mund të veprojmë nuk përcaktohen nga njerëz të thjeshtë, por nga dijetarë të formuar në këto fusha.

*Allahu di gjithçka më së miri!*⁴⁵

44. Canan, *Fethullah Gülen Hocaefendi'nin Sünnet Anlayışı*, fq. 125.

45. Për njohuri më të zgjeruara rreth temës së këtij artikulli shih veprën: *el-Hadithu'd-daif ue hukmu'l-ihitxhaxhi bihi* të autorit Dr. Abdulkërim b. Abdil'lah el-Hudajr, të botuar nga daru'l-Muslim, Rijad, 1997.

Gjenocidi serbo-malazezo-grek mbi popullsinë myslimane shqiptare (1912-1913)

Prof. Dr. Bajram XHAFA
Universiteti “Luigj Gurakuqi”, Shkodër

Abstrakt

Shkaktarë të armiqësive në luftën e parë (ballkanike), shkruan raporti i Komisionit Ndërkombëtar, kishin qenë vetë sllavët e Ballkanit, jo vetëm me shkeljet që u kishin bërë ligjeve ndërkombëtare por edhe marrëveshjeve të ndryshme që kishin nënshkruar me njëri tjetrin...

Leo Freundlich përshkruan ngjarjet nga mesi i tetorit 1912 deri në mars 1913. Në një periudhë kohe më pak se pesë muajsh ushtria dhe bandat çetnike serbe “Egërsisht dhe në mënyrën më antinjerëzore që ka shfaqur ndonjëherë çizmjia e pushtuesit, kriminuan barbarizma që nuk kanë të përshkruar. Me dhjetëra mijë burra të paarmatosur të therur, - gra të përdhunuar, - pleq e fëmijë të mbytur, - me qindra fshatra të djegur të rrafshuar për tokë. Megjithatë Evropa edhe sot vazhdon të heshtë”.

I cilësuar si “bela epoka”, fillimi i shekulli XX i solli popullit dhe kombit shqiptar katastrofën me të madhe në historinë e tij. Por, aksidentalisht edhe një fitore të madhe: Shqipëria u regjistrua në librin e gjendjes civile ndërkombëtare, sepse deri në këtë kohë shqiptarët nuk njiheshin nga Evropa as si popull, as si komb me të drejtat përkatëse dhe as si njësi politike apo shtetërore të ndonjë forme të caktuar. Ashtu, të copëtuar dhe të ndarë, shqiptarët iu vunë punës së Sizifit duke ngritur atë gurin e rëndë mitologjik për të mbërritur në fund të shekullit me dy fitore historike, që padyshim janë të lidhura ngushtë me njëra tjetrën: 1. Rënia e diktaturës dhe fitorja e demokracisë në Shqipërinë londineze dhe 2. Çlirimi i Kosovës më 1999 dhe Pavarësia e saj më 2008. Ç’jën më pas? Këtë do ta përcaktojnë historia dhe politika.

Përveç karakterit grabitqar e antishqiptar, Luftërat Ballkanike (tetor 1912-gusht 1913) mbajnë vulën e gjallë edhe të *luftërave fetare*. Koalicioni ballkanik e përdori fenë e krishterë kundër asaj islame për qëllime politike, për të nxitur urrejtjen etnike, fobitë nacionale dhe për të mënjeluar çdo pengesë morale në fushatat e shfarosjes së popullsisë civile të pambrojtur të atyre që i kishin shpallur armiq. *Luftërat Ballkanike ishin një kryqëzatë moderne antimyslimane e*

boshtit ortodoks. Ndër krerët shtetërorë ballkanas, Mbreti i Bullgarëve Ferdinandi e tha shkoqur këtë gjë kur shpalli luftën. Kjo, tha ai, do të jetë një *luftë e Kryqit kundër Gjysmëhënës*¹.

Në këtë kuptim kjo luftë ishte vazhdim i Luftës ruso-osmane dhe serbo e malazezo-osmane të 1877-1878, kështu që edhe viktimat e para të pansllavizmit rus kanë qenë myslimanët

1. Durham, Edith, “Brega e Ballkanit dhe vepra të tjera për Shqipërinë dhe Shqiptarët”, Sh.B. “8 Nëntori” 1990:307.

Bateria e artillerisë serbe drejt qytetit të Shkodrës, në ndihmë të malazezëve, 1913.

e Ballkanit. Në atë kohë u shpërngulën dhe u kthyen në refugjatë (*muhaxhirë*) mbi 1 milion myslimanë.

Kur filloi lufta e 1877-ës, Princi i Serbisë Milan Obrenoviçi bënte thirrje: “të pastrohet toka prej atyre që nuk i besojnë kryqit” dhe kërkonte zbatimin e metodave barbare, duke marrë si shembull “kohën e artë” të perandorisë së Stefan Dushanit në shek. XIV që konvertimin fetar e bënte duke i damkosur shqiptarët katolikë me hekur të skuqur në ballë². Nën këtë frymë u përshkuan Luftërat Ballkanike të fillim shekullit XX. Në raportin e vitit 1913 të Komisionit Hetimor të Fondacionit Karnexhi shkruhet: “Refugjatët myslimanë janë elementi më tragjik i këtij eksodi të detyruar”³.

Fillimi i pushtimit të trojeve shqiptare prej ushtrisë serbe u shoqërua kudo me vrasjen e masakrimin e popullsisë, me djegien dhe shkatërrimin e vendbanimeve shqiptare. Ajo synonte

të zhdukte fizikisht sa më shumë shqiptarë, të krijonte pasiguri për jetën e tyre, t’i detyronte të shpërnguleshin në masë prej vatrave të veta me qëllim, që të vendoste një sundim sa më të qëndrueshëm mbi viset që donte të aneksonte. Parulla serbomadhe, të cilën e zbatonin oficerët serbë ishte “*të shfarosim shqiptarët*”. Korrespondenti i “New York Times”, dëshmitar okular i ngjarjeve, në një artikull “Vandalizmat serbe” shkruante se “Serbët kërkojnë zhdukjen e shqiptarëve, sepse ata kanë qenë gjer më sot ndalim i përparimit serb në të vetquajturën Stara Serbi!”³. Sipas një raporti të konsullit austro-hungarez nga Shkupi “serbët vrasin gra, fëmijë e pleq”. Vetëm në qytetin e Prishtinës u vranë mbi 5.000 shqiptarë menjëherë pas pushtimit të tij. Këtë fat patën edhe Ferizaj me Gjilanin, të cilët “mbetën thuajse të shkretë” pas masakrave që u kryen mbi popullsinë e tyre deri “te fëmijët në djep”. E

2. “Luftërat e tjera ballkanike”, “Onufri”, fq. 108.

3. Murzaku, Th., “Politika e Serbisë...”, fq. 137.

njëta pamje u krijua në Kumanovë ku u masakruan 400 shqiptarë. Në rrethet e Shkupit ishin masakruar 2.000 shqiptarë. Bandat e armatosura dhe ushtria e rregullt kryenin një “gjueti të vërtetë mbi shqiptarët” dhe rezultatet e saj tregoheshin me mburrje të madhe nga oficerët serbë. Veprime të tilla nuk kryheshin “për arsye ushtarake”.

Kur ushtria serbe hyri në Prizren, sapo u dëgjua urdhëri i kolonelit “i vrisni”, “ushtarët serbë u vërsulën nëpër shtëpitë e qytetit dhe vranë çdo njeri që u ra në dorë”. Vetëm gjatë “ditëve të para të pushtimit serbët vranë në Prizren 400 shqiptarë”. “Këtu bandat serbe shkatërruan gjithçka në mënyrën më të tmerrshme. Hynin nëpër shtëpi dhe vrisnin pa marrë parasysh as moshë dhe as gjini”. Në shtypin evropian shkruhet se “gjenerali Janković i detyronte me revole në dorë krerët shqiptarë të nënshkruanin një manifest me anën e të cilit duhej të falënderonin kral Pjetrin për “lirinë” që u kishte sjellë ushtria serbe”. Në Gjakovë bënëin kerdinë çetnikët serbë, ku dallohej banda e udhëhequr nga mitropolit i mëparshëm. Populli e përcaktoi në mënyrë të saktë thelbin genocidal të luftës që bënte ushtria serbe kundër popullit shqiptar në vargjet e krijuara: “*U lëshu Serbia përmbi Vardar / Katër divize hiç pa da / Turret me top e me hanxhar / Me qit fare çdo shqiptar*”⁴ (shënimi im B. Xh.).

Tabllo rrënoqethëse të masakrave serbe mbi shqiptarët, para së gjithash mbi myslimanët shqiptarë, na sjell në veprën e saj Miss Edith Durham. Duke parë pasojat që kishin lënë ushtritë serbe kur kishin kaluar nëpër Dibër, ajo shkruan: “Por edhe në rast se rrëfimi për tmerret do të pjestohej për dhjetë, mbetet një dëshmi e tmerrshme e asaj se “çfarë i bën njeriu-njeriut”. Për më

tepër, gjatë kthimit takova një masë njerëzish në Tiranë, që kishin ikur nga të njëjtat krahina dhe të pyetur veçmas, përshkruanin pothuajse pikë për pikë të njëjtat gjëra. Kur hoxha plak i Reçanit u shkreh në të qarë, duke treguar se ishte një nga të pesë vetat që shpëtuan gjallë ndër tetëdhjetë dhe se kishte dëgjuar britmat e grave që digjeshin nëpër shtëpi, njeriu nuk mund të dyshonte se ai thoshte të vërtetën”⁵. Në Ohër, thotë Durham, mësova moralin e vrasjes: “Ska më mirë sesa kur ngrihet myslimani dhe vret myslimanin. Kur ngrihet i krishteri e vret të krishterin është më mirë që krimi të mos përfitet, sepse njerëzit e brendshëm nuk do ta kuptojnë; ndërsa kur i krishteri vret myslimanin, ai ka kryer një akt të shenjtë e të drejtë. Kur myslimani vret një të krishterë, ai bën një barbarizëm për të cilin u duhet shkruar të gjitha gazetave”⁶.

Në artikullin “Vandalizmat serbe”, “New York Times” shkruante në atë kohë se “masakrat që bënë serbët në Kosovë, nën Kryqn’ e Krishterë kapërcejnë çdo instiktë gjakpirësije”⁷.

Të tërbuar ngaqë nuk po arrinin ta marrin Shkodrën me forcën e armëve dhe nga dështimi i bisedimeve për dorëzimin e saj, malazezët nuk bëheshin “merak në qoftë se fëmijët myslimanë do të vdesin nga uria; ata deklarojnë se do të asgjësojnë gjithë popullsinë myslimane...”. Një oficer serb u ngrit në tryezën e bukës dhe tregoi me gëzim për bëmat e guximshme të serbëve. “Ne kemi asgjësuar, - u lëvdua ai, - fisin (krahinën-B. Xh.) e Lumës. Ai përshkroi vrasjen në masë të burrave, të grave dhe të fëmijëve, si dhe djegien e fshatrave. Problemi mysliman duhet “thjeshtuar”.

5. Durham, Brenga e Ballkanit..., vepër e cituar, fq. 313.

6. Durham, po aty, fq. 341.

7. Marrë nga Th. Murzaku, Politika e Serbisë..., fq. 137; “Zëri i Popullit”, 21 janar 1913.

4. Po aty, fq. 137-139.

Pazari i Shkodrës, shkatërruar nga bombardimet malazeze, maj 1913.

“Kur toka të bëhet jona”, më thuhej herë pas here, “nuk do të ketë më problem mysliman”... Qëllimi i hapur i serbëve dhe i malazezve ishte *shfarosja e krejt racës shqiptare*⁸, pra, gjenocid. Ditaret e italianit Xhino Berri, zonzës austriake Von Zambaur dhe shkodranit At Justin Rrota bëjnë fjalë për bombardimin e vazhdueshëm të ushtrisë malazeze dhe serbe vetëm mbi lagjet myslimane të Shkodrës⁹.

Sipas shtypit të kohës, *gjatë viteve 1912-1913 nga agresorët serbë u vranë 120.000 deri në 130.000 veta*. Vetëm në Shkodër e përreth saj pati 30.000 viktima nga serbët e malazezët¹⁰. Këto shifra mjerisht nuk i gjen në tekstet mësimore nëpër shkollat shqiptare të të gjitha kategorive. Natyrisht që shifrat e

mësipërme thujse tërësisht i përkasin popullsisë myslimane.

Planet serbo-malazeze nuk kursenin as shqiptarët e besimit katolik. Ushtarët malazezë tashmë kishin nisur t’u thoshin katolikëve se shpejt do ta mësonin se si duhej të bënin kryq¹¹. Brenda dy vjetëve asnjëri nuk do të guxonte të fliste shqip në Shkodër, deklarorin oficerët malazezë. *Në rast se Evropa do t’i japë Malit të Zi një pjesë të mirë nga Shqipëria, ata do ta zgjidhin shpejt e shpejt çështjen shqiptare duke shfarosur çdo shqiptar aty...* Ushtria serbe dhe malazeze ishte përgatitur shpirtërisht dhe e mbrujtur me idenë për të kryer gjenocid mbi shqiptarët. Ata shpresonin të hiqnin qafe gjithë myslimanët dhe të ripopullonin vendin. Për këtë qëllim, gjatë fushatave ushtarake ishin planifikuar masakra mbi popullsinë civile.

Që përpara luftës Princi Danill i Malit të Zi kishte thënë për myslimanët e Rugovës: “Ne jemi betuar t’i shfarosim

8. Durham, vepër e cituar, fq. 174-176.

9. “E dielle”, 1 dhjetor 1912. “Sonte prapë vloi çmos kurr gati bombardimi i qytetit; por vetëm andej kahë krahu i myslimanëve”; At Justin Rrota, “Ditët e mbrame të Turqisë në Shkodër”, Shkodër, 2010:59.

10. Murzaku, Th., “Politika e Serbisë kundrejt Shqipërisë gjatë Luftës Ballkanike 1912-1913”, Tiranë, 1987:339.

11. Durham, Brenga e Ballkanit..., vepër e cituar, fq. 292.

atal”... “Do të jetë një natë tjetër e Shën Bartholomeut” flisnin duke pirë oficerët malazezë¹². Myslimanëve u kërkohej të zgjidhnin ose pagëzimin ose vdekjen, dhe një numër i madh burrash vdiqën në tortura. Gratë i çuan në kishë “si delet” dhe i pagëzuan, shkruan Durham dhe vazhdon më tej: Ato që kundërshtonin i dhunonin ushtarët... Nga Gjakova vinin lajme se malazezët po përpiqeshin t’i kthenin me forcë myslimanët dhe katolikët në fe tjetër. Katër batalione rrethuan krahinën e Gucisë. Në fillim kapën hoxhallarët dhe i pyetën: a do të pagëzoheni? Dhe kur ndonjë përgjigjej: “Jo”, e vrisnin në vend. Gati të gjithë i vranë.

“Në Korçë... grekët urdhëruan menjëherë që të flitej në gjuhën greke dhe jo shqipe. Shumica dërmuese e banorëve të krahinës ishin myslimanë dhe nuk kishin asnjë dëshirë të bëheshin shtetas grekë... Kisha orthodoxe me pogromet kundër çifutëve në Rusi dhe me bëmat e saj në Ballkan, mban tani rekordin botëror për mizoritë fetare. Ashtu si në Malin e Zi, edhe këtu, dëshira e pushtuesit ishte që ta shfaroste ose ta dëbonte popullsinë shqiptare, sidomos pjesën myslimane”¹³.

Shkaktarë të armiqësisë në luftën e parë (ballkanike) shkruan raporti i Komisionit Ndërkombëtar, kishin qenë vetë sllavët e Ballkanit, jo vetëm me shkeljet, që u kishin bërë ligjeve ndërkombëtare, por edhe marrëveshjeve të ndryshme, që kishin nënshkruar me njëri-tjetrin¹⁴. “Ushtritë e rregullta serbe dhe malazeze ndërmorën dhe bënë gjithçka, që nga dita e parë që pushtuan territorin shqiptar, që t’i detyronin

banorët të humbisnin kombësinë, ose ta shtypte brutalisht racën shqiptare”. Shtëpi dhe fshatra të tëra u shndërruan në hi, popullsia e pafajshme dhe e paarmatosur u masakrua *en masse*, akte të pabesueshme dhune, grabitje dhe brutalitet të çdo lloji - këto ishin mjetet që u përdorën dhe po përdoren akoma nga ushtarët serbo-malazezë, me synim që të transformojnë tërësisht karakterin etnik të rajoneve që banohen nga shqiptarët. Kjo përbën atë që Komisioni Ndërkombëtar e quan veçoria e dytë e Luftërave Ballkanike, që natyrisht ka lidhje me të parën: **lufta nuk bëhet vetëm midis ushtrive, por midis vetë kombeve** (nënvizimi im). Meqenëse popullsia e vendeve që do të pushtoheshin e dinin nga përvoja se çfarë i priste nga ardhja e ushtrisë armike të vendeve fqinje, ata nuk prisnin deri sa të vinte ajo, por largoheshin sa më parë. Kështu fillon një emigracion i vërtetë masiv¹⁵, një spastrim etnik i viseve të pushtuara.

Ballkani përfshihet nga “një eksod i vërtetë. Turqit largohen nga të krishterët, bullgarët nga grekërit dhe nga turqit, dhe grekët nga turqit dhe bullgarët, shqiptarët nga serbët; dhe nëse emigrimi nuk është i zakonit tek serbët dhe bullgarët, shkaku duhet kërkuar në faktin se këto dy kombe, si të thuash, nuk janë përleshur në tokat e tyre. Ata përdorin metoda të tërthorta të cilat çojnë gjithashtu në të njëjtat përfundime, siç janë asimilimi dhe kthimi i fesë¹⁶. “Brenda një brezi do ta sllavizojmë atë popull” thoshin ata (malazezët dhe serbët). Faktet e mëvonëshme vertetuan se këto njoftime ishin të vërteta. Nuk ka pasur një turk që të jetë sjellë me armenët më keq se u sollën dy popujt serbë (serbët dhe

12. Durham, po aty, fq. 280 - 281, 284, 292.

13. Durham, po aty, fq. 305, 307, 309, 310.

14. Luftërat e tjera ballkanike, Raport i vitit 1913 nga Carnegie Endowment me një Vështrim Retrospektiv, me shënime dhe me një parathënie të re për konfliktin e sotëm nga Xhorxh Kenan, Onufri, 1993:6.

15. Luftërat e tjera ballkanike, vep. e cituar, fq. 113.

16. Luftërat e tjera Ballkanike, fq. 117-118.

malazezët-shënimi im) me shqiptarët në emër të kishës së shenjtë ortodokse. *Sllavët vazhdonin të çirreshin: "Vdekje Shqipërisë"*¹⁷.

Shkrimtari vjenez, çifuti Leo Freundlich, botoi një libër me titull "Akuza që ulërijnë" ("Accusation Records"). Ai rrëfen për "Golgotën shqiptare" ose **holokaustin shqiptar** (nënvizimi im). Holokausti i parë evropian është planifikuar dhe zbatuar nga Serbia kundër popullit shqiptar. Leo Frojndlich përshkruan ngjarjet nga mesi i tetorit 1912 deri në mars 1913. Në një periudhë kohe më pak se pesë muajsh ushtria dhe bandat çetnike serbe "EGËRSISHT DHE NË MËNYRËN MË ANTINJERËZORE QË KA SHFAQUR NDONJËHERË ÇIZMJA E PUSHTUESIT, KRIMNUAN BARBARIZMA QË NUK KANË TË PËRSHKRUAR. ME DHJETËRA MIJË BURRA TË PAARMATOSUR TË THERUR, - GRA TË PËRDHUNUARA, - PLEQ E FËMIJË TË MBYTUR, - ME QINDRA FSHATRA TË DJEGUR TË RRAFSHUAR PËR TOKË. MEGJITHATË EVROPA EDHE SOT VAZHDON TË HESHTË"¹⁸ (germat kapitale, autori).

Gjatë vitit 1913, Freundlich, botues në qendrën vjeneze të kulturës, kishte dhënë thelbin e "fytyrës së re" të "shtazërisë mizore", e cila po hynte në politikën evropiane. Ishte gjenocidi, projektuar dhe zbatuar kundër një populli të tërë¹⁹. Ai e quajti krimin e holokaustit kundër shqiptarëve "Golgotta Shqiptare". Edhe Freundlich, duke cituar një dëshmitar të kohës bën të njëjtin krahasim si Durham-i

se, "qoftë edhe një turk i vetëm nuk i ka trajtuar armenët më keq se ç'janë trajtuar shqiptarët nga serbët"¹⁹.

Tani që serbët erdhën në Ohër dhe grekët në Korçë, shkruan Durham, fillova ta ndiej veten fajtores pse dikur kisha uruar që turku të largohej nga Evropa. Sa ishte turku aty, shpresat nuk ishin shuar. Ndërsa këta pushtues "të krishterë" ishin njëqind herë më të këqinj²⁰. Të vënë në tehun e hanxharit, shqiptarët u "zgjuan".

Të njëjtat skena makabre zhvillohen edhe në jug të Shqipërisë nga masakrat e ushtrisë greke. Avancimi i ushtrisë greke në dhjetor 1912 bëri që shumë familje myslimane nga Devolli të zbresin në Korçë, të detyruar nga persekutimi i grekëve. Burra, gra e fëmijë të zhveshur e të zbathur iknin nëpër dëborë e akull të lemerisur, duke lënë të shkreta shtëpitë e tyre, plaçkat e bagëtisë²¹. Në fillim të qershorit 1915, shkruan Haris Silajxhiç në "Shqipëria dhe SHBA në arkivat e Washingtonit", Fondi për Ndihmë Shqipërisë i dërgoi një letër presidentit të SHBA-së, nëpërmjet së cilës e njofton për situatën e vështirë në Shqipëri (është fjala për Shqipërinë Jugore) ku gjysmë milioni po vdesin nga uria, ndërsa **100.000** tashmë kanë vdekur²² (shifra këto që nuk i gjen në tekstet mësimore as të nivelit akademik).

Në parlamentin anglez raportohet për "*mizoritë e frikshme që janë duke kryer bandat greke në jug... ku refugjatë shqiptarë shkonin drejt Vlorës nga Berati dhe Korça (që tani kanë rënë në duart e grekëve) dhe se numri i muhaxhirëve të grumbulluar në kodrat me ulla përreth qytetit të Vlorës ishte më*

17. Durham, vep. e cituar, fq. 391.

18. Leo Freundlich, Gologota shqiptare. Akuza kundër shfarosësve të popullit shqiptar, Sh. B. "Lilo", Tiranë, 1995:10.

19. Po aty, fq. 20-21.

20. Durham, vep. e cituar, fq. 399.

21. Harizi, Petro, "Historia kronografike e qarkut të Korçës që në Luftën e Ballkanit gjer më sot", Boston mass, 1919:16.

22. Silajxhiç, Haris, "Shqipëria dhe SHBA në arkivat e Washingtonit", "Dituria", Tiranë, 1999:8.

shumë se 100.000, sepse i gjithë vendi është shkretnuar”²³. Muhaxhirët lanë shtëpitë e tyre për shkak të ashtuquajturës kryengritje epirote; kryengritje kjo e kamufluar si “lëvizje” për “autonominë e Vorio-Epirit”, në fakt të agresionit ushtarak grek mbi pjesën jugore të Shqipërisë. “Në furinë e këtij shpërthimi barbar, shkruan Abaz Ermenji, u dogjën shkrumb e hi 314 fshatra myslimanësh”. “Arkivat e Washingtonit, shkruan H. Silajxhiç, bëjnë fjalë për 400 fshatra, që u dogjën e shkatërruan krejtësisht”²⁴. “Kështu, shkruan historiani shqiptar i diasporës Stavro Skendi u erdhi: “Zgjimi kombëtar (shqiptarëve) pjesërisht në një mënyrë graduale dhe pjesërisht si rrufe dhe tronditje”²⁵. “Kë s’trazon një flad i lehtë, bjen tërmeti ai rrin fjetë”.

Duke qenë se me objektiva të tilla ishin projektuar këto luftëra dhe për faktin tjetër se pjesa myslimane e popullsisë përbënte shumicën, asaj i ra edhe barra kryesore e qëndresës kundër ushtrive pushtuese të shteteve ballkanike. Natyrisht që, për rrjedhojë mbi të ra dhe do të binte gjithë furia e urrejtjes dhe e egërsisë fetare e shoviniste. Në një artikull drejtuar vetëm myslimanëve, Faik Konica vinte në dukje se për ata po afrohej një rrezik eminent. Dukej i sigurt se otomanët do të dëboheshin prej Evropës dhe shqiptarët myslimanë rrezikoheshin kështu të përziheshin edhe ata mbasi vendi i tyre do të ndahej²⁶.

Këtë rrezik e parandjeu më herët (qysh në mars 1911), kleri katolik, ose më drejt, disa anëtarë me influencë të tij, si Dom Ndre Mjeda dhe Dom

Luigj Bumçi menduan t’i shpëtojnë të keqes, duke u orvatur të zgjerohin kuptimin e *Kultusprotektorat* në relacionet politike. Në një apel drejtuar princit trashëgimtar Franc Ferdinandit, ata deklaroheshin se veprimet e otomanëve cenonin përditë *Kultusprotektoratin* dhe se shkelja e privilegjeve shekullore për shërbimin ushtarak dhe taksat në bazë të marrëveshjes midis fiseve të lira dhe qeverisë turke që një prishje e kësaj marrëveshje. Ata kërkonin ndërhyrjen austriake. Një vit më vonë, kur kryengritja (e malësorëve të Mbishkodrës) që përhapur tejprtej nëpër Shqipëri, Zef Serreqi, atëherë kryepeshkop i Shkodrës, i shkroi Konsullit të Përgjithshëm austro-hungarez në Shkodër duke iu lutur që Austro-Hungaria të zaptonte Shqipërinë ose të paktën pjesën e saj katolike. Ndërkaq Terenc Toçi shpalli qeverinë shqiptare provizore në Kimëz (Ghims) Mirditë, në prill 1911, dhe priste t’i vinin ndihma nga Italia, jo prej qeverisë por prej Italo-Shqiptarëve dhe vullnetarëve italianë²⁷.

“Për shqiptarët myslimanë që e natyrshme që të luanin rolin kryesor (në procesin e zgjimit kombëtar, shënimi im). Ata përbënin shumicën dhe pa ata nuk mund të kishte Shqipëri, shkruan Stavro Skendi²⁸. Lufta e Shkodrës dhe e Janinës, Lufta e Kakarriqit, qëndresa në Qafë të Kolesianit, në Malësinë e Dibrës e të Pukës janë përballje me armikun të bëra tërësisht nga popullsi

27. Po aty, fq. 398-399.

28. Po aty, fq. 424.

* At Justin Rrota në ditarin e tij, “Ditët e mbrame të Turqisë në Shkodër” Shkodër, 2010, fq. 73 shkruan: “Sod duel fjala nëpër qytet, kinse lypeshin prapë ushtarë...Edhe çudi!...Komandanti i pjacës lyp i ushtarë deri prej elementit kristjan...Kristjanët s’e kishin pasë zakon gati kurr me i shkue turkut, si ushtarë të rregullt, kërkohej tash, që këta edhe ta jepshin atë kontributin e vet me të holla”.

23. Swire, Joseph, “Shqipëria – ngritja e një mbretërie”, Dituria, 2005:189.

24. Silajxhiç, H., fq. 68.

25. Stavro Skendi, “Zgjimi Kombëtar Shqiptar”, PHOENIX & Shtëpia e Librit dhe e Komunikimit, Tiranë, 2000:426.

26. Skendi, S., “Zgjimi...”, fq. 359.

myslimane.²⁹ “Eshtë për t’u përmendur se kleri mysliman i përfshirë në këtë lëvizje nuk kurseu asgjë për lëvizjen kombëtare”, shkruan Eqrem bej Vlora në “Kujtimet” e tij³⁰.

Në fushën e Orizares në Manastir ranë dhe dy imamët e qytetit të Dibrës së Madhe: Jusuf efendi Skikuli, Osman efendi Langu³¹ dhe kapiten Aqif Rusi. Ndërsa myftiu i Dibrës Haxhi Vehbi Dibra (Agolli) dhe Hafiz Sherif Langu u nisën për në Vlorë, si delegatë të Dibrës në Kuvendin historik, ku Ditën e ngritjes së Flamurit, Myftiu i shumëditur bëri bekimin e tij dhe dha **fetvanë** për Shpalljen e Pavarësisë së Shqipërisë³². Në telegramin që Myftiu i Përgjithshëm i Shqipërisë H. Vehbi Dibra (Agolli) ua drejton disa nxënësve të Medresesë së Beratit, u shkruan se “Detyra fetare dhe atdhetare e lyp me dalë në luftë për me mbrojtun atdheun”³³. Deviza e myslimanit ishte: Imani = Vatani, që do të thotë, besimi = atdheu.

Në rrugën e divizioneve serbe nga Gjakova dhe Prizreni për të dalë në Lezhë e Shëngjin, tradita popullore ruan shumë kujtime me vlerë që pasqyrojnë qendresën e fshatarësisë së krahinës së Malëziut (banuar thuajse tërësisht me popullsi myslimane si Va-Spasi,

Pista, Gdheshi, Mgulla, Fleti etj.) për mbrojtjen nga rrebeshi i ushtrisë serbe. *Kush ja vuni pushkën serbit, / Osman Hoxha pastë rahmet*³⁴. Për këtë arsye krahina u dogj plotësisht. Në Gdhesh u therën 72 gra, pleq e fëmijë që ranë në duart e serbëve. Në fshatin Flet me 15 nëntor serbët humbën edhe reparte të tëra. Bashkë me ta luftuan banorët e fshatrave të tjera si Dardha, Truni, Sakati, Xathi, që bashëpunonin me ata të Qafës së Malit, Fushë-Arsit e deri në Pukë³⁵.

Kur pa katastrofën që e gjeti Shqipërinë me dhimbje e dëshpërim të thellë Mehmet Akifi, poeti i madh dhe autor i himnit kombëtar turk me origjinë nga Peja, më 1913 shkroi këto vargje:

Dëgjoje këtë nga unë: po, unë jam shqiptar /

Tjetër s’kam ç’të them, ja, ***u shkatërrua atdheu im***³⁶ (nënvizimi im).

Katastrofës iu vu një vulë ndërkombëtare me vendimet e Konferencës së Ambasadorëve të gjashtë Fuqive të Mëdha në Londër (dhjetor 1912-gusht 1913), duke i caktuar Shqipërisë “kufij që notonin në gjak”. Kjo vulë ishte një damkë që shërbeu

29. At Justin Rrota në ditarin e tij, “Ditët e mbrame të Turqisë në Shkodër” Shkodër, 2010, fq. 73 shkruan: “Sod duel fjala nëpër qytet, kinse lypeshin prapë ushtarë...Edhe çudi!...Komandanti i pjacës lypi ushtarë deri prej elementit kristjan...Kristjanët s’e kishin pasë zakon gati kurr me i shkue turkut, si ushtarë të rregullt, kërkohesh tash, që këta edhe ta jepshin atë kontributin e vet me të holla”.

30. Vlora, Eqrem bej, “*Kujtime*”, Shtëpia e Librit & Komunikimit, Tiranë, 2001:171.

31. Stërmilli, Haki, “*Dibra në prag të historisë*” (dorëshkrim), Tiranë, 1940:71.

32. Xhelili, Qazim, “*Vehbi Dibra personalitet dhe veprimtar i shquar i Lëvizjes Kombëtare*”, Tiranë, 1998:98.

33. AQSH. Fondi 482; viti 1914; dosja 1, marrë nga Ali M. Basha, “*Rrugëtimi i fesë islame në Shqipëri (1912-1967)*”, Tiranë, 2011:19.

34. Hoxha i fshatit (Osman Hoxha i Fletit) dhe Bajram Haziri e nisën të parët pushkën kundër ushtrisë serbe dhe pas tyre u ngrit e gjithë zona e Malëziut të Pukës. Hoxha u plagos rëndë dhe pas disa ditësh vdiq nga plagët.

35. Murzaku, Th., “Politika...”, fq. 147-148. Edith Durham shkruan: “Duke përjashtuar Fletin, ku fshatarët myslimanë u bënë atyre një qëndresë prej tre ditësh në një grykë të ngushtë, ata e përshkuan tërë vendin pa vështirësi, meqenëse mirditorët kishin kaq pak armatime, saqë abati i tyre i bindi se lufta vetëm do të shkaktonte masakra” (“Lufta për Shkodrën”, Shkodër, 2005, fq. 187. Edhe Swire shkruan se “me përjashtim të Fletit, ku ata u bllokuan për tri ditë, gati nuk ndeshën në qëndresë... Prenga (Doçi-abati i Mirditës) planifikonte një kompromis me serbët” (J. Swire, “Shqipëria...” fq. 127).

36. Kaleshi, Hasan, “*Kontributi i shqiptarëve në dituritë islame*”, International Islamic Publishing House, 1992:12.

si një kore “juridiko-ndërkombëtare” për të mbuluar një plagë të maisur kanceroze, e cila vazhdon të kullojë gjak prej 100 vjetësh.

I cilësuar si “bela epokë”, fillimi i shekulli XX i solli popullit dhe kombit shqiptar katastrofën me të madhe në historinë e tij. Por, aksidentalisht edhe një fitore të madhe: *Shqipëria u regjistrua në librin e gjendjes civile ndërkombëtare* (shprehje e A. Baletës), sepse deri në këtë kohë shqiptarët nuk njiheshin nga Evropa as si popull, as si komb me të drejtat përkatëse dhe as si njësi politike apo shtetërore të ndonjë forme të caktuar. Ashtu, të copëtuar dhe të ndarë, shqiptarët iu vunë punës së Sizifit duke ngritur atë gurin e rëndë mitologjik për të mbërritur në fund të shekullit me dy fitore historike, që padyshim janë të lidhura ngushtë me njëra tjetrën: 1. Rënia e diktaturës dhe fitorja e demokracisë në Shqipërinë londineze dhe 2. Çlirimi i Kosovës më 1999 dhe Pavarësia e saj më 2008. Ç’vjen më pas? Këtë do ta përcaktojnë historia dhe politika.

Kombi shqiptar ka një detyrë imperative, historike, dhe kushtetuese të formuluar në paragrafin e parë të *Statutit Themeltar të Mbretërisë Shqiptare* (kushtetutën e Mbretërisë) të vitit 1928. “Kombi Shqiptar, i lirë e kryenaltë, me plot shpresa lumtunie për kohën e ardhme, me dëshirën e patundshme e plot gjallni për forcimin e përjetshëm të **BASHKIMI KOMBETAR** (nënvizimi im) dhe për sigurimin e zhvillimit paqsor të Atdheut e të mirës së përgjithshme të popullit, duke respektue traditat historike të Kombit, të cilat padyshim i sigurojnë brezit të ardhshëm një mbarëvajtje të meritueshme...”³⁷. Kjo është **detyra** e parë e çdo shqiptari nën cilindo subjekt politik, që të jetë dhe e çdo qeverie shqiptare nëse dëshiron të quhet e tillë.³⁸

37. Statuti Themeltar i Mbretërisë Shqiptare, Tiranë, Shtyp. “Mbrothësia” Kristo P. Luarasi, 1929:3.

38. Kumesë e mbajtur në Konferencën Shkencore “Kontributi i prijësve myslimanë në formësimin e vetëdijes dhe identitetit kombëtar” organizuar nga Komuniteti Mysliman i Shqipërisë, Bashkësia Islame e Kosovës dhe Bashkësia Fetare Islame e Maqedonisë më 28-29 shtator 2012, Universiteti Bedër, Tiranë.

Roli i Austro-Hungarisë për organizimin e institucioneve të fesë islame në Shqipëri në vitet 1916-1918

Dok. Hasan Bello
Instituti i Historisë

Abstrakt

Ky artikull ka si objekt analizimin e politikës së ndjekur nga Austro-Hungaria për organizimin e institucioneve të fesë islame në vitet 1916-1918. Megjithëse kjo perandori ishte një shtet multi-etniko-konfensional, zyrtarisht ajo ishte një shtet teokratik katolik dhe në varësi të interesave gjeo-politike ndoqi një politikë specifike ndaj popullsisë myslimane të Shqipërisë. Kjo politikë në përgjithësi na rezulton pozitive, me gjithë rastet e papëlqyeshme që herë pas here nuk munguan, këtë më së miri e tregon edhe fakti se institucionet e bashkësisë islame në këtë periudhë njohën një zhvillim të hovshëm në aspektin praktik-organizativ.

Hyrje

Ky artikull ka si objekt analizimin e politikës së ndjekur nga Austro-Hungaria për organizimin e institucioneve të fesë islame në vitet 1916-1918. Megjithëse kjo perandori ishte një shtet multi-etniko-konfensional, zyrtarisht ajo ishte një shtet teokratik dhe në varësi të interesave gjeo-politike ndoqi një politikë specifike ndaj popullsisë myslimane të Shqipërisë. Kjo politikë në përgjithësi na rezulton pozitive, me gjithë rastet e papëlqyeshme që herë pas here nuk munguan, këtë më së miri e tregon edhe fakti se institucionet e bashkësisë islame në këtë periudhë njohën një zhvillim

të hovshëm në aspektin praktik-organizativ.

Në janar të vitit 1916 në ndjekje të forcave serbe, ushtria austro-hungareze pushtoi një pjesë të madhe të Shqipërisë. Populli shqiptar nuk u bëri atyre ndonjë qëndresë të armatosur, për shkak se ato dëbuan ushtritë serbe dhe malazeze dhe se ende tek masat e gjera të popullsisë ishte i freskët kujtimi, që ato ruanin për rolin pozitiv që Vjena kishte luajtur për krijimin e shtetit shqiptar në vitet 1912-1913. Ndikim pati edhe përkrahja që i dhanë asaj në momentet e para të pushtimit disa prej atdhetarëve me reputacion në popull.¹ Kështu, me rastin e marrjes së

1. Çami, Muin, "Hyrja në Shqipëri e pushtonjësve austro-hungarezë dhe qëndrimi i Lëvizjes Kombëtare

Durrësit nga forcat ushtarake austro-hungareze si në katedralen ashtu dhe në xhaminë kryesore të qytetit të Shkodrës u mbajtën kremtime dhe u bënë lutje në prani të autoriteteve ushtarake e civile, nga kleri i dy besimeve, populli dhe nxënësit. Fjalime të tjera u mbajtën dhe nga arqipeshkvi, kryetari i bashkisë e nga komisar civil August Kral, përfaqësues i Ministrisë së Jashtme të Austro-Hungarisë pranë komandës ushtarake. Në përgjithësi u konstatua një qëndrim simpatik i popullsisë, “më fort korrekt i katolikëve, i përziemë e plot besim nga myslimanët”.²

Deri në fund të marsit 1916 nën sundimin e ushtrisë austro-hungareze ranë dy të tretat e vendit. Në kuadër të interesave të saj strategjike, Ministria e Jashtme në Vjenë, lidhur me Shqipërinë hartoi një plan masash të cilat synonin: sigurimin e operacioneve ushtarake; ruajtjen e interesave politike dhe ekonomike të Monarkisë, duke mënjanuar çdo influencë armike; sigurimin e jetës dhe pasurisë së shtetasve; ngritjen kulturore dhe ekonomike të vendit dhe popullsisë; edukimin e popullit për vetëqeverisjen e ardhshme me vetëdije kombëtare, etj. Gjithashtu, nga komanda ushtarake kërkohej të respektoheshin zakonet e banorëve vendas, kultura dhe gjuha e tyre, duke përjashtuar çdo gjuhë tjetër të huaj përveç gjermanishtes. Për çështjet fetare duhet të kishte tolerancë të plotë, por ndalohej kategorikisht

çdo lloj propagande. Për përmbushjen e këtyre planeve komanda ushtarake austro-hungareze ngriti tre drejtori (finance, drejtësi, arsimi) dhe e ndau vendin në 6 njësi administrative. Me gjithë predispozitën e Vjenës për të ndjekur një politikë proshqiptare, nën kushtet e luftës nuk munguan edhe raste kur ushtarët me urdhër apo me iniciativën e tyre personale rekuizonin sende ushqimore e kafshë bartëse pa ndonjë plan. Shpeshherë popullsisë nuk i liheshin as kafshët bujqësore të nevojshme për punimin e tokës. Pagesat bëheshin shumë rrallë dhe jo me vlerën përkatëse, duke u lëshuar zakonisht vetëm dëftesa. Ushtarë të disa reparteve rrëmbenin orendi shtëpiake e stoli, prisnin pa mëshirë pemë frutore e drurë të tjerë të dobishëm për ekonominë e popullsisë. Disa xhami e shumë banesa për shkak të shqitjes së dërrasave kishin rënë e pothuajse ishin shembur. Reparte ushtarësh së bashku me kuajt e tyre strehoheshin nëpër shtëpitë e banorëve shpeshherë pa sistem. Ai opinion i mirë e miqësor i popullatës, që u duk në fillim erdhi duke rënë. Me gjithë urdhrat e rrepta që lëshonte komanda, mungesa e kontrollit dhe rraskapitja prej luftës bëri që shumë ushtarakë të krijonin një përshtypje të keqe në popull, pavarësisht se Vjena kërkonte të linte përshtypjen e mirë se ushtria austro-hungareze ishte në tokë neutrale dhe mike.³ Këto rrethana bënë që më 24 prill 1916, një numër i madh i përfaqësuesve të popullit mysliman të Shkodrës të mblidhej në xhaminë “Plakë” dhe të nënshkruante një memorandum, të cilin, më pas ia

Shqiptare”, Studime Historike, nr. 2, 1976:48.

2. *Haus und Hof Staats Archiv, Wien, Politisches Archiv, Albanien* (më tej: *HHSt.A.P.A.A.*), në *Arkivin e Institutit të Historisë*. Vj. 26-9-987, Raport i komisarit civil Kral për MPJ Kontit Burian në Vjenë, Shkodër, 1, 3, 1916.

3. *HHSt. A.P.A.A.*, Vj. 26-9-986, Raport i konsullit civil Kral për MPJ Kontit Burian në Vjenë, Shkodër, 2.3.1916.

dorëzoi komandës së ushtrisë austro-hungareze. Ky memorandum kishte gjithsej 6 pika dhe pasqyronte të gjitha shqetësimet e popullsisë myslimane, si më poshtë:

- 1) Popullsia myslimane ka respekt të thellë për Madhërinë e tij Perandorin dhe Mbretin e Austro-Hungarisë, i cili ka krijuar Shqipërinë e lirë dhe gjatë luftës me anën e trupave të tija trime dhe heroike e ka çliruar nga duart e armiqve aleat.
- 2) Duke qenë se parimet e besimit islam kanë ngritur midis burrave dhe grave një mur ndarës, populli mysliman nuk është i predispozuar të presë trupa ushtarësh në shtëpitë e familjet e tyre, kjo është e mundshme vetëm në ato shtëpi, të cilat, sipas urdhrave të qeverisë janë caktuar nga populli për këtë qëllim.
- 3) Megjithëse gjimnastika dhe ushtrimet ushtarake i shërbejnë përmirësimit të shëndetit fizik dhe vlera e tyre pranohet nga ne, prapëseprapë, vendimi përkatës konsiderohet sot si i parakohshëm, duke qenë se vendi ynë në vitet e fundit sidomos në vitin e fundit ka vuajtur shumë, veçanërisht nga zija e bukës, por edhe nga vuajtjet e tjera që na janë shkaktuar nga armiqtë.
- 4) Derisa të formohet qeveria e përgjithshme civile, ne i lutemi autoriteteve ushtarake që këto, lidhur me nevojën të ndryshme të tyre, t'i drejtohen Këshillit të Bashkisë, i cili, pastaj konform ligjit vepron me popullin.
- 5) Në këtë kohë, në të cilën rrugët e tregtisë janë të mbyllura, ushqimi i popullatës është i lidhur me

vështirësi të posaçme, ne të gjitha shpresat e jetesës, i kemi varur tek bujqësia. Prandaj, ne lutemi që arat, fushat dhe kopshtet tona të ruhen si edhe të evitohen dëmtimet.

- 6) Populli ka shpresë dhe është i bindur se qeveria ushtarake e Austro-Hungarisë ka për të marrë parasysh me simpati dhe me dashamirësi këtë lutje të drejtë. Porse në qoftë se qeveria nuk do të jetë në gjendje t'i japë kësaj lutje rëndësinë që ajo meriton, atëherë tek popullata janë shfaqur rezerva mbi furnizimin e qytetit me ushqime në të ardhmen dhe lutjet përkatëse që paraqiten të transmetohen më lartë.⁴

Një pjesë e mirë e pjesëtarëve të këtij tubimi rreth 690 persona, u arrestuan nga komanda austro-hungareze, me pretekstin se kjo nuk kishte qenë një mbledhje për qëllime fetare, por akt demonstrativ, që kishte vazhduar ditë e natë nga e premtdja e deri të dielën sa më në fund autoritetet ushtarake ditën e tretë vendosën ta shpërndajnë pasi i paralajmëruan disa herë të hiqnin dorë nga veprimi revoltues.

Në këtë rast u plagosën lehtë dy persona, duke u hedhur kundër bajonetave të trupave.

Propagandës lidhur me formimin e batalioneve vullnetare për një stërvitje 8 javore, me përjashtim të disa myslimanëve në Shqipërinë e Mesme, ata të Shkodrës, për arsyt e mësipërme nuk iu përgjigjën. Ky fenomen edhe sipas vetë autoriteteve austro-hungareze nuk duhej të interpretohej si një

4. *HHSI. A.P.A.A.*, Vj. 26-17-1776, Raport i Kolonel Forkes për MPJ Kontit Burian në Vjenë, Shkodër, 24.4.1916.

mungesë patriotizmi e shqiptarëve ose si një kundërshtim ndaj tyre, sepse edhe sikur të bëhej në zonat me civilizim më të lashtë një tentativë për rekrutim vullnetar do të jepte të njëjtin rezultat.⁵

Ankesa dhe pakënaqësi pak a shumë të njëjta ishin shfaqur edhe nga popullsia myslimane e Gjakovës, Pejës dhe Mitrovicës. Por, një major osman me emrin Hysni bej, i cili, siç duket bënte propagandë tek myslimanët shqiptarë në favor të Bllokut Qendror, u kishte deklaruar atyre të qëndronin të qetë e ta linin fatin e tyre në duart e trupave austro-hungareze, sepse, Austro-Hungaria e mbronte fenë myslimane njëloj si dhe Perandorinë Osmane.⁶ Një përfundim i tillë vinte si rezultat i aleancës që ekzistonte në vitet e Luftës së Parë Botërore midis vendeve të Bllokut Qendror ku bënte pjesë Perandoria Osmane, Austro-Hungaria dhe Gjermania. Me qëllim për të krijuar një klimë bashkëpunimi e simpati tek popullsia myslimane e Shqipërisë dhe për të ulur pakënaqësinë e akumuluar, komanda ushtarake austro-hungareze, urdhëroi afishimin në vendet publike dhe leximin në të gjitha xhamitë e Shqipërisë të fetvasë mbi luftën e shenjtë që Shejh-ul-Islami kishte shpallur më 23 nëntor 1914. Në këtë fetva artikulohej dhe u bëhej thirrje mbarë myslimanëve të botës

që të bashkëpunonin me Monarkinë Habsburge kundër Anglisë, Francës dhe Rusisë. Kjo fetva u shpjegua në mënyrë të detajuar përpara besimtarëve edhe nga myftiu i Shkodrës Mehmet Tahiri. Sipas tij, në bazë të fetvasë së lartë e të shenjtë të gjithë myslimanët besnikë duhej t'i bindeshin autoriteteve civile e ushtarake të kajzerit të Austro-Hungarisë e të mbretit apostolik të Hungarisë, të kajzerit të Gjermanisë e të mbretit të Bullgarisë, të cilët ishin aleatë e miq të Kalifit; duhej luftuar kundër Italisë, Francës, Rusisë, Anglisë e shteteve të tjerë bashkëpunëtorë të tyre, të cilët, bënin luftë kundër kalifit si dhe miqve e aleatëve të tij në Shqipëri. Ai bënte thirrje se duhej luftuar edhe ndaj Esat Pashë Toptanit, i cili, duke qenë përkrahës i Antantës, konsiderohej se ishte armik i islamizmit e i Shqipërisë. Prandaj, sipas tij, si nga pikëpamja fetare, ashtu dhe nga pikëpamja patriotike, ishte detyrë e shenjtë e çdo shqiptari mysliman që t'i ndiqte këta armiq me rreptësinë më të madhe e t'i luftonte intrigat e tyre. Të gjithë ulematë dhe hoxhallarët shqiptarë duhej që t'ia shpjegonin këtë fetva besimtarëve të tyre, në mënyrë që të fitonin kënaqësinë e Kalifit e të mos ngjallnin urrejtjen e përbuzjen e gjithë patriotëve të mirë.⁷ Kjo fetva pasi u pajis me një

5. *HHSI. A.P.A.A.*, Vj. 26-17-173, Raport i konsullit civil Kral për MPJ Kontit Burian në Vjenë, Shkodër, 12.6.1916.

6. *HHSI. A.P.A.A.*, Vj. 26-15-1564, Telegram i oficerit të plotfuqishëm të Komandës eprorë të armatës së Shkupit von Mackensen drejtuar Komandës eprorë në Vjenë, Shkup, 26.6.1916.

7. *HHSI. A.P.A.A.*, Vj. 26-15-1556, Komandanti më i lartë i trupave austro-hungareze në Shqipëri Trollmann, Shkodër, 7.7.1916. Megjithëse vlera juridike e kësaj fetvaje më vonë është vënë në diskutim nga teologë të ndryshëm, ne po e botojmë ashtu siç është për të treguar edhe arsyet shpirtërore të qëndrimit të popullsisë myslimane shqiptare ndaj ushtrisë austro-hungareze.

Fetva

1- Menjëherë që të vërtetohet se armiku kërcënon perandorinë, vret myslimanë, i plaçkit ose i zë rob e për derisa është shpallur lufta shpallet nga ana e

hyrje të shkurtër dhe me klauzolën e “legalizimit” të myftiut të Shkodrës, u shtyp në një numër të konsiderueshëm kopjesh dhe iu shpërnda të gjithë hoxhallarëve për ta lexuar përpara popullit mysliman.⁸

Në kuadër të masave të tjera që ndërmori komanda ushtarake austro-hungareze ndaj popullsisë myslimane ishte edhe urdhri, që ajo u dha trupave të saj për të respektuar në maksimum qarkoren për mos kontrollimin e shtëpive myslimane, pasi thirrja e klerikëve për mos hyrjen në dhomat e grave (haremeve) nuk ishte fakultative

kalifit në bazë të pjesës përkatëse të Kur'anit (“Mos u druaj- po të jetë nevoja-rrezikoni jetën në!) në gjithë myslimanët bëhet ftesa e përgjithshme, qoftë të rinj ose pleq, këmbë ose kaluar, të vrapojnë në kufij për të vënë jetën e tyre në dispozicion e të shpëtojnë jetën, e pasurinë e tyre.

Pyetje:- Kur është kështu mjafton detyra e myslimanëve që ju vë Kur'ani si farz?

Përgjigja: Siç do Zotit, po.

2-Pyetje: A është me të vërtetë detyra e cilitdo nga mysliman t'i deklarojnë luftë çdo nënshtetasi të Anglisë, Francës e Rusisë, që bën luftë kundër Austro-Hungarisë e Gjermanisë që janë aleatët tonë e që prandaj veprojnë kundër interesit tonë e të luftojnë me të, që kurse ata me anijet e tyre të luftës e me fuqitë tokësore kërcënojnë vendin e perandorinë e selinë e kalifit dhe që duan të shuajnë dritën –Zoti na ruajt- të islamizmit?

Përgjigje: Siç do Zotit, po.

3-Pyetje: A do të quhen si fajtorë kundra Zotit do të dënohen- Zoti na ruajt- ata të cilët nuk do të shkojnë menjëherë në luftë? A nuk ndalohet kjo në çdo rast nga sheriatit? Dhe a nuk do të shtyhen ata në ferr?

Përgjigje: Siç do Zotit, po.

4- Pyetje: Ata myslimanë, që janë nënshtetas të shteteve që bëjnë luftë me ne e që rrokin armët kundër Austro-Hungarisë e Gjermanisë, që janë aleatët tanë e që kështu veprojnë kundër interesave tona, a nuk do të dënohen rëndë dhe a nuk është ky një faj i madh?

Përgjigje: Allahu e di këtë, po ata do të dënohen rëndë.

8. *HHS.A.P.A.A.*, Vj. 26-15-1555, Raport i komisarit civil Kral për MPJ Baron Burian në Vjenë, Shkodër, 7.7.1916.

por e detyrueshme.⁹ Më 7 shtator 1916 u inspektuan të gjitha xhamitë e qytetit të Shkodrës të cilat ishin dëmtuar si rezultat i luftës. Me përjashtim të xhamisë së Mëhallës së Re të gjitha të tjerat ishin përdorur nga serbët për strehim dhe ishin dëmtuar si rezultat i heqjes së materialit drusor. Nga inspektimi u konstatua se për restaurimin e tyre nevojiteshin 45-50.000 korona.

Tabela 1

Medreseja dhe xhamitë e qytetit të Shkodrës që kishin nevojë për restaurim

Nr.	Xhamitë dhe medreseja	Shuma
1	Xhamia e Mustafa Pashës	12-18.000 korona
2	Xhamia Kara Hasan Beg	5-6.000 korona
3	Xhamia e Haxhi Bajramit	10-12.000 korona
4	Xhamia e mëhallës së re	3-4.000 korona
5	Medreseja përkatëse	10-12.000 korona

Një gjendje e tillë ishte krijuar edhe si rezultat i keqpërdorimit të tyre nga ushtarët austro-hungarezë. Sipas një raporti të detajuar të komandës qendrore mësojmë se:

1) Xhamia e Vezir Mustafa Pashait në Shkodër (xhamia më e madhe dhe më e bukur) shfrytëzohet për stallë kuajsh, gjithë materiali drusor mungon, me përjashtim të tavanit, por dhe këtë kanë filluar ta shqyejnë e ta marrin. Tashti ushtarët në xhami bëjnë nevojën.

Medreseja që ish pranë xhamisë u shkatërrua krejt saqë tani ka vetëm muret në plate dhe fort pak material drusor, por dhe ky po merret. Para dy

9. *HHS.A.P.A.A.*, Vj. 26-15-1572, Raport i komisarit civil Kral, Shkodër, 21.7.1916.

muaj ishte kati i parë bashkë me çatinë dhe shumë material drusor në gjendje.

- 2) Xhamia e Mëhallës së Re. Gjithë materiali drusor është marrë, ushtarët që janë aty afër e përdorin si nevojtoje.
- 3) Xhamia e Kara Hasan beut në gjendje të papërdorshme; materiali drusor në pjesën më të madhe është hequr. Tyrbja që ekziston pranë xhamisë përdoret nga ushtarët si nevojtoje.
- 4) Më 14 të këtij muaji (të premten) mejtepi i madh u shqye nga grabitqarët e regjimentit të fanterisë pa dijeninë e administratës së vakufëve ose të mualimëve, me këtë mbetën 700 fëmijë pa mësim.¹⁰

Për të ndaluar këto sjellje të pahijshme ndaj objekteve të kultit mysliman, para se popullsia vendase të shpërthente në ndonjë revoltë të mundshme, ushtarëve austro-hungarezë iu lexua një urdhër, sipas të cilit ndalohej në mënyrë kategorike çdo veprim i tyre nëpër xhami. Për të kënaqur gjendjen shpirtërore të popullatës myslimane u porosit të fillohej menjëherë nga restaurimi i xhamisë së Mustafa Pashës, duke caktuar dhe një inxhinier drejtues nga batalioni i prapavijës.¹¹ Këto veprime të ushtarëve austro-hungarezë kishin tërhequr edhe vëmendjen e aleatës së Austro-Hungarisë, Perandorisë Osmane, e cila, ishte ankuar në Vjenë. Kjo e fundit kërkoi shpjegime nga komisar civil në Shkodër.

August Kral i shkruante MPJ se

10. *HHSI. A.P.A.A.*, Vj. 26-15-1591, Raport i komandës austro-hungareze, Shkodër, 10.10.1916.

11. *HHSI. A.P.A.A.*, Vj. 26-15-1592, Raport i komandës së qytetit të Shkodrës drejtuar Komandës së Korpunit XIX, Shkodër, 10.10.1916

ishte e vërtetë se disa nga xhamitë e shënuara ishin dëmtuar pjesërisht nga trupat austro-hungareze me rastin e hyrjes dhe të kalimit të tyre nëpër Shqipëri. Por kjo kishte ndodhur në stinën e dimrit, gjatë të ftohtit dhe reshjeve të forta, kur ushtarët ishin detyruar të merrnin dru për zjarr, e jo nga arroganca ose me qëllim armiqësor ndaj popullsisë myslimane. Për t'u justifikuar ai shkruante se këto xhami që ishin dëmtuar rëndë nga trupat serbo-malazeze më përpara, kishin krijuar përshtypjen tek ushtarët austro-hungarezë se nuk përdoreshin më. Megjithatë komanda ushtarake kishte dhënë urdhër që ato të riparoheshin. Ndërsa ndaj ankesës së Perandorisë Osmane lidhur me keqtrajtimin e shqiptarëve, Kral shkruante se komanda ushtarake ishte përpjekur të tregojë skrupuloze në vlerësimin e cilësive të kandidatëve të ndryshëm për emërimin e tyre nëpër zyrat e juridiksionit të saj. Ankesa të tilla nuk ishin dëgjuar as nga shqiptarët myslimanë. "Në rast se disa persona e ndiejnë veten të lënë pas dore atëherë mjafton që këta të drejtohen haptazi dhe me plot besim Zyrës kompetente pranë Komandës së Korpunit XIX, për të marrë mbi çështjen e tyre një sqarim të plotë".¹² Një provë e re për favorin që u bëhej myslimanëve sipas tij ishte edhe riorganizimi i gjykatave të sheriatit, emërimi i kryemyftiut dhe formimi i një gjykate për të gjitha problemet juridiko-fetare.¹³

Për të rregulluar çështjet fetare të myslimanëve dhe për të vendosur

12. *Po aty*.

13. *HHSI. A.P.A.A.*, Vj. 26-18-1802, Raport i komisarit civil Kral për MPJ në Vjenë, Shkodër, 10.10.1916.

kontroll të plotë mbi situatën politike, në tetor të vitit 1916, administrata civile dhe ushtarake austro-hungareze filloi të hidhte hapat e para. Por, që në fillim lidhur me organizimin dhe varësinë e bashkësisë islame u përvijuan dy linja kryesore. Sipas komisarit civil austro-hungarez, Kral, Shqipëria si një shtet autonom, e jo si një vend i aneksuar prej Monarkisë Habsburge, mund të pretendonte të kishte kryetarin e saj të fesë islame. Një lidhje shpirtërore me Sheh-ul-Islamin në Stamboll edhe mund të lejohej, por jo midis asaj dhe kryetarëve të fesë islame të vendeve të tjera ballkanike, me të cilët përderisa nuk ekzistonte një varësi politike, kurrsesi nuk mund të ishin mbi të, por vetëm se të barabartë. Në kohën e qeverisë së princ Widit komuniteti mysliman në Shqipëri ishte po aq autoqefal sa edhe komuniteti mysliman në Bosnjë-Hercegovinë, Bullgari, Rumani dhe Greqi. Në krye të klerit mysliman qëndronte kryemyftiu, i cili, ishte njëkohësisht shefi i të gjithë ulemave dhe i administratës së shariatit.¹⁴ Kral ishte në kundërshtim të plotë me propozimin e zëvendës shefit të shtabit të ushtrisë austro-hungareze me qendër në Shkodër, i cili i kishte kërkuar Vjenës që drejtimin e Komunitetit Mysliman të Shqipërisë ta vinte në varësi të Reis-ul-Ulemasë të Sarajevës. Ai kishte menduar që këtë të fundit, ta ftonë në Shkodër dhe pasi t'i dorëzonte “detyrën” e re ta shëtiste nëpër Shqipëri, së bashku me disa hoxhallarë boshnjakë, me qëllim për t'i këshilluar myslimanët, që të silleshin mirë kundrejt autoriteteve

ushtarake austro-hungareze. Kral, jo vetëm që e kundërshtonte një veprim të tillë, por i propozonte MPJ në Vjenë emërimin e një kryemyftiu vendas, duke marrë për këtë edhe një lloj miratimi nga Shejh-ul Islami në Stamboll.¹⁵ Vjena e miratoi qëndrimin refuzues të Kral-it, për mosvënien e Komunitetit Mysliman Shqiptar nën varësi të Reis-ul-Ulemasë të Sarajevës, ndërsa marrjen e një lloj miratimi nga Shejh-ul Islami në Stamboll për emërimin e kryemyftiut të Shqipërisë, ajo e konsideroi si një veprim jo të përshtatshëm për arsye se:

a) Emërimi i kryemyftiut nga korpskomanda austro-hungareze nuk ishte definitiv, ai kishte një karakter provizor, ashtu si të gjitha urdhëresat e administratës ushtarake në Shqipëri

b) Marrja e një lloj miratimi nga Shejh-ul Islami i Stambollit për Reis-ul-Ulemanë e Sarajevës formonte një pjesë përbërëse integrale të atyre konditave, nën të cilat Perandoria Osmane në vitin 1909 aprovoi aneksimin e Bosnjës dhe Hercegovinës nga Austro-Hungaria. Në kundërshtim me këtë mënyrë veprimi, shkëputja e Shqipërisë nga Perandoria Osmane, u bë pa ndonjë rezervë të tillë. Prandaj, pozita e bashkësisë islame në Shqipëri nuk i ngjante asaj në Bosnjë dhe Hercegovinë, por asaj të vendeve krejtësisht të pavarura nga Turqia. Modifikimi i kësaj pozite sipas Vjenës ishte i pa nevojshëm si për interesat e Austro-Hungarisë, ashtu edhe për ato të Shqipërisë.¹⁶

14. *HHS. A.P.A.A.*, Vj, 26-1-172, Raport i komisarit civil austro-hungarez Kral mbi çështjet fesë islame në Shqipëri, Shkodër, 25.7.1916.

15. *HHS. A.P.A.A.*, Vj, 26-1-173, Raport i komisarit civil austro-hungarez Kral mbi çështjet e organizimit të fesë islame në Shqipëri, Shkodër, 11.8.1916.

16. *HHS. A.P.A.A.*, Vj, 26-1-174, Telegram i MPJ për komisarin civil austro-hungarez në Shkodër Kral, Vjenë, 22.8.1916.

Në tetor të vitit 1916, me urdhër të komandës ushtarake austro-hungareze, u krijua në Shkodër Gjyqi i Naltë i Sheriatit i përbërë nga Kryemyftiu H. Vehbi Dibra dhe dy anëtarë, kryesekretari dhe dy shkruesat.¹⁷ Ndërsa në vitin 1917, komanda ushtarake austro-hungareze miratoi "*Parashkresën e përkohshme për organizimin e Sherisë në Shqipëri*",¹⁸ e cila përbëhej nga 43 nene dhe deri në vitin 1923 luajti rolin e një statuti. Sipas "Parashkresës...", në krye të bashkësisë myslimane dhe të organizimit të Sherisë në Shqipëri ishte Myftiu i Përgjithshëm. Nën kryesinë e tij, ishin të gjithë hoxhallarët dhe Gjyqtarët e Sherisë, ashtu dhe të gjithë zyrtarët e tjerë. Myftiu i Përgjithshëm kishte drejtimin dhe kontrollin e epërm mbi të gjitha çështjet e myslimanëve mbi institutet e bamirësisë dhe të arsimit. Bashkë me Myftiun e Përgjithshëm, pranë tij si ndihmës qëndronin dhe dy ulema. Këta të dy, bashkë me Kryemyftiun përbënin Këshillin e Naltë ose Gjyqin e Naltë të Sheriatit. Ky këshill ishte shkalla më e lartë për çështjet e besimit dhe të gjyqësisë. Ai kishte të drejtë të zgjidhte gjyqtarët e Sherisë, imamët, hatibët, hoxhallarët, mësuesit e besimit dhe nëpunësit e tjerë. Në Parashkresë, përcaktoheshin edhe detyrat e Kryemyftiut e të Këshillit të Lartë të Sherisë, të Myfti-Kadive, Naibëve, Vaizëve etj. Sipas nenit 18 të "Parashkresës...", ligjëratat në xhami

duhet të mbaheshin në shqip dhe arabisht, t'u përgjigjeshin nevojave të kohës dhe urdhrave të qeverisë. Vendimeve gjyqësore duhej t'u ngjitej përherë edhe një shkurtim në gjuhën shqipe.¹⁹ Me interes të veçantë në këtë periudhë është dhe një qarkore që Myftiu i Përgjithshëm, Haxhi Vehbi Dibra, u dërgoi të gjitha sherive të qarqeve. Ai i urdhëroi ato se duke qenë se Shqipëria ishte një shtet i pavarur dhe nuk kishte ndonjë lidhje shtetërore me qeverinë osmane, lutjet të mos bëheshin në turqisht, por në gjuhën shqipe dhe sulltani të mos përmendej më si mbret i Shqipërisë.²⁰

Në rregullore parashikohej ruajtja dhe funksionimi i gjykatave të sheriatit, të cilat do ta ushtronin veprimtarinë e tyre mbi bazën e jurisprudence islame. Këto gjykata do të ishin nën varësi të Këshillit të Naltë. E drejta e zgjedhjes së gjyqtarëve të sheriatit i përkiste këtij organi.²¹ Në bazë të nenit 9 të kësaj rregulloreje, gjykatat e sheriatit, që ishin nën drejtimin e një myfti-kadiu, quheshin gjykata të shkallës së I, ndërsa ato që ishin nën drejtimin e një naibi gjykata të shkallës së II.²² Në marrëveshje me Këshillin e Naltë të Sheriatit, komanda ushtarake austro-hungareze, për t'i kontrolluar më lehtë të gjitha çështjet e kultusit islam, bashkoi postin e kadiut me atë të myftiut dhe ngriti gjykata në

17. AQSH, F. 882, V. 1917, D. 19, fl. 30. Urdhër i Komandës Ushtarake Austro-Hungareze.

18. HHS. A.P.A.A., Vj, 27-63, Rregullore provizore e organizimit të çështjeve të sheriatit në Shqipëri, Shkodër, 25 qershor 1917. Kjo rregullore u botua edhe në formën e një broshure nën emërtesën *Parashkresë e përkohshme për organizimin e Sherisë në Shqipëri*, Shkodër 1917.

19. HHS. A.P.A.A., Vj, 28-70, Qarkore dërguar të gjithë qark-komandave mbi vendimin e Gjyqit të Naltë të Sheriatit, Shkodër, 14.6.1918.

20. AQSH, F. 882, V. 1917, D. 39, fl. 1. Urdhër i Kryemyftiut të Përgjithshëm Haxhi Vehbi Dibra, dërguar sherive të vendit, 26.6.1917.

21. HHS. A.P.A.A., Vj, 27-63, Rregullore provizore e organizimit të çështjeve të sheriatit në Shqipëri, Shkodër, 25 qershor 1917.

22. Po aty.

të gjitha kryeqendrat e qarqeve. Gjykata sheriatit u ngritën në Shkodër, Tiranë, Elbasan, Berat Lezhë, Pukë, Krujë, Mat, Durrës, Shijak, Kavajë, Peqin, Lushnjë, Gramsh, Fier, Ballsh, Skrapar, Peshkopi, Lumë, Gorë, Has dhe Krasniq.²³

Gjyqet e sheriatit duhet t'i kryenin veprimet e tyre zyrtare në gjuhën shqipe, përjashtim bënin vetëm rastet kur për arsye fetare përdorimi i gjuhës arabe ishte i domosdoshëm; respektivisht atje ku gjykatësi nuk e dinte mirë gjuhën arabe ishte lejuar provizorisht edhe përdorimi i gjuhës osmane (turke). Gjyqi i Naltë i Sheriatit i paraqiti komandës austro-hungareze një projekt për tarifën dhe për rregullimin në mënyrë unike të taksave, të cilat megjithëse duhet t'i mbledhnin gjyqet e sheriatit, ato do të derdheshin në arkën e drejtorisë së financave. Një rëndësi e veçantë iu kushtua edhe organizimit të vakufëve. Me propozim të drejtorisë përkatëse u bënë përpjekje për të përkthyer në gjuhën shqipe disa rregullore, që kishin si qëllim t'u shërbenin komisioneve të vakufëve nëpër rrethe për kryerjen me korrektesë të detyrave të tyre.²⁴

Me propozimin e Gjyqit të Naltë të Sheriatit, i cili funksiononte si instanca më e lartë për çështjet e fesë islame, u bënë përpjekje edhe për riorganizimin e studimeve teologjike islame. Kështu, në vend të medreseve të vogla që gjendeshin me shumicë në të kaluarën, disa prej të cilave e vazhdonin akoma veprimtarinë e tyre me nga një mësues (myderriz), u projektua hapja e disa medreseve

më të kompletuara në qytetet kryesore të Shqipërisë, si: në Shkodër, Elbasan, Berat, Tiranë dhe Durrës. Këto medrese do të kishin strukturën e shkollave të mesme, sipas modelit evropian dhe krahas lëndëve teologjike në to do të mësoheshin në gjuhën shqipe edhe lëndët laike. Për përgatitjen e mësuesve (myderrizëve) dhe gjykatësve të sheriatit ishte parashikuar hapja e një universiteti teologjike, në qendër të vendit, në Elbasan. Në këtë universitet do të studionin medresistët, të cilët aspironin për një përgatitje teologjike më të lartë. Pranë medreseve dhe universitetit do të ndërtoheshin konvikte për strehimin e nxënësve që vinin nga larg. Shpenzimet për financimin e studimeve teologjike islame si burim primar do të kishin të ardhurat e vakufëve, ndërsa burimet shtetërore do të ishin sekondare, në formë subvencionesh.

Me organizimin e studimit autonom të teologjisë islame në Shqipëri do të bëhej e mundur përgatitja në vend e një brezi të ri klerikësh, gjykatësish të sheriatit dhe i dijetarëve të teologjisë. Kjo do ta rriste shkallën e pavarësisë dhe eventualisht do bënte të hiqej dorë nga thirrja e kandidatëve të huaj nga Turqia, Egjipti, apo shtete të tjera myslimane.²⁵ Në shtypshkronjën shtetërore të Vjenës, për të plotësuar nevojat që kishin mësuesit e lëndës së mësim-besimit, u shtypën me tirazh të lartë edhe shumë kopje të dijeve themeltare të fesë islame.²⁶

Për qëllimet e saj propagandistike

23. *HHSt. A.P.A.A.*, Vj. 27-60, Raport mbi çështjet e kulturit të Shqipërisë, Shkodër, 25 qershor 1917.

24. *HHSt. A.P.A.A.*, Vj. 28-67, Raport i komisarit civil Kral për MPJ Kontit Burian në Vjenë, Shkodër, 23.3.1918.

25. *HHSt. A.P.A.A.*, Vj. 28-67, Raport i korpskomandës austro-hungareze mbi çështjet e sheriatit dhe vakufit në Shqipëri, Shkodër, 23.3.1918.

26. *HHSt. A.P.A.A.*, Vj. 28-80, Raport i korpskomandës austro-hungareze mbi çështjet e arsimit në Shqipëri, Shkodër, janar 1918.

komanda ushtarake austro-hungareze në Shkodër themeloi gazetën “Posta e Shqipnies”. Fillimisht myslimanët treguan një rezervë të madhe karshi gazetës, por numri i abonuesve nga mesi i tyre erdhi duke u rritur. Kjo si rezultat i kujdesit që u tregua nga redaksia, që gazeta nga forma e jashtme të ruante plotësisht parimin e paanësisë konfesionale.²⁷

Një rëndësi më vete si nga komanda austro-hungareze ashtu dhe nga Gjyqi i Naltë i Sheriatit iu kushtua edhe organizimit, forcimit dhe

27. *HHSSt. A.P.A.A.*, Vj, 28-9-920, Raport i përfaqësuesit të MPJ të Austro-Hungarisë në Shqipëri për MPJ Kontin Othkar Czerninit në Vjenë, Shkodër, 27.2.1918.

dendësimit të shërbimit fetar në drejtim të shtimit të posteve, përmirësimit të gjendjes ekonomike të imamëve dhe të zgjedhjes më me kujdes për sa i përkiste përgatitjes së tyre.

Duke marrë parasysh përparimet e mëdha, që bëri gjuha shqipe në aspektin e terminologjisë dhe frazeologjisë, përdorimi i gjuhës turke në gjyqet e sheriatit, e cila ishte toleruar pjesërisht, erdhi duke u kufizuar. Në regjistrimin e pasurisë së vakufëve u bënë përparime të dukshme, gjë që siguroi një përdorim më frytdhënës të të ardhurave dhe një zhvillim më sistematik të institucioneve të fesë myslimane.²⁸

28. *HHSSt. A.P.A.A.*, Vj, 28-68, Raport i komisarit civil Kral për MPJ Kont Burian në Vjenë, Shkodër, 14.6.1918.

Hyrja e forcave austro-hungareze në qytetin e Shkodrës, maj 1913.

Miniatyrë historike e ndërtimit të identitetit mysliman shqiptar

MA. Redi Shehu

Abstrakt

Prania e myslimanëve në tokat shqiptare është shumë më e hershme se sa ardhja e osmanëve... Ardhjet e myslimanëve në trojet tona kanë qenë të organizuara edhe mbi baza të arsyeve të ndryshme, për faktin se, trojet tona ndodheshin në kryqëzimin e rrugëve tregtare i cili përbënte trajektoren më të shkurtër për të lidhur tregjet aziatike e perse, me pjesën perëndimore të kontinentit evropian. Duhet prekur këtu edhe fakti se përreth nesh civilizimi islam kishte arritur majat në qendra të mëdha si Damasku, Bagdadi, Kajro, Kordova, Toledo, e shumë qendra të fuqishme ekonomike, politike e ushtarake myslimane që në të njëjtën kohë ishin edhe qendra të mëdha dijeje. Kështu që, udhëtimet e shumta të tregtarëve myslimanë në brigjet perëndimore të tokave shqiptare, që në atë kohë ishin nën sundimin e Bizantit, kishin stabilizuar një realitet islam në rrethana minoritare. Ajo që duhet sjellë në vëmendje, në ndryshim nga teza e gabuar se Islami erdhi në Shqipëri nga Lindja, është edhe fakti se qytetërimi islam si dhe myslimanët e parë erdhën në Ballkan dhe në trojet tona nëpërmjet Andaluzisë dhe Sicilisë myslimane, pra nga Perëndimi.

Gjendja e Shqipërisë para ardhjes së osmanëve

Duhet kujtuar se ajo çka përbënte territorin e banuar nga shqiptarët ishte një vend, i cili jo pak, por për rreth 15 shekuj para ardhjes së osmanëve ka qenë i pushtuar në mënyrë kronologjike nga romakët, bizantinët, venedikasit, bullgarët e serbët. Pra, ky vend vjen nga një kulturë pushtimesh të njëpasnjëshme, pjesë e boshteve kryesore dominuese të kohëve të tyre, prandaj është e rëndësishme që kur flasim për periudhën e sundimit osman, të kemi parasysh se ajo nuk ndodhi ndaj një vendi në paqe e prosperitet, i cili papritmas iu nënshtrua egërsisë

së pushtimit, por ishte një vend të cilit i duhej të bënte hesapet me disa pushtues brenda vendit në territore të ndryshme. Ardhja e osmanëve në Shqipëri, zëvendësoi sistemin me shumë pushtues në të njëjtën kohë siç ishin bizantët në jug e sllavët në veri, si dhe influencat e kishës ortodokse svetisaviane, me një sundim të vetëm me një sovran, duke futur një element të ri kulturor e fetar, i cili ndërtoi një njësi të vetme homogene etnike, kulturore e administrative të shqiptarëve.

Natyra e dominimit religjioz në Arbëri në periudhën historike, e cila varionte mes shekullit të XI-të dhe XIV-të ishte e atillë ku kisha katolike latine i kishte shtrirë përpjekjet e veta drejt shqiptarëve të Kosovës e Maqedonisë,

duke tentuar të krijonte një identitet religjioz, i cili do të duhej të ndërtonte boshtin etnik e kulturor të këtij vendi edhe pse gjysma tjetër ndodhej tashmë nën influencën e administratës së shtetit të Bizantit. Ky ekspansion i Kishës Latine në pjesën Verilindore dhe Lindore të Shqipërisë duke u futur në qendra të mëdha përfshirë edhe Prizrenin e Prishtinën, shkaktoi shqetësim në administratën e Bizantit dhe Kishën Sllave, të cilët përpjekjet e Kishës Latine për ndërtimin e një identiteti të krishterë katolik shqiptar, do të sillte procesin e asimilimit të ortodoksisë në kishat dhe territoret e veta. Për këtë arsye kisha dhe administrata serbe për të ruajtur ndikimet e veta në këto rajone, shpalli çdo aktivitet kundra pushtetit serb e fesë pravosllave si herezi dhe shpejtoi që në territoret shqipfolëse të zëvendësonte gjuhën greke me atë sllave. Kështu me anë të modifikimit të shkronjave greke shpikën alfabetin cirilik. Të njëjtën metodologji ndoqën edhe me kishat katolike. Car Stefan Dushani në ligjin nr. 6 të Kushtetutës së Perandorisë Serbe apo të ashtuquajturat Kodet e Dushanit, deklaronte: *"Autoritetet fetare duhet të përpigjen që katolikët t'i kthejnë në fenë e vërtetë"*, refuzimi i kësaj përpjekjeje do të dënohej me vdekje. Të njëjtin kontekst në krah të kundërt kishte edhe ligji nr. 8 i Dushanit i cili dënonte me vdekje çdo prift katolik, i cili do të përpigjej të latinizonte të krishterët.¹ Po ashtu edhe martesat mes katolikëve dhe pravosllavëve abrogoheshin nëse burri nuk konvertohej në fenë pravosllave.

Për arsyet e sipërpërmendura Papa Klementi i VI-të më 1346 i dërgon një notë proteste Car Stefan Dushanit në të cilën ai proteston se kishat në Prizren dhe rrethina që kishin qenë nën dominimin e Papatit, ishin vënë

nën posedimin e mbretërve serbë nga Rashka.² Ky fakt shihej edhe në dokumentet kishtare sllave të kohës (shek. XIII-të), apo edhe në regjistrat e mëvonshëm osmanë (shek. XV-të) në të cilat vërehej se fëmijët mbanin emra sllavë ndërsa prindërit e tyre kishin mbajtur emrat e vjetër shqiptarë.

Me vdekjen e Car Dushanit (20 Dhjetor 1355) fillon edhe fundi i periudhës së asimilimit sistematik dhe të strukturuar serbo-sllav të shqiptarëve. Kjo ngjarje i dha udhë edhe organizimit fisnor mbi baza principatash, të cilat filluan në mënyrë të segmentuar të ushtronin kontroll mbi zona të caktuara në territoret shqiptare të ndara dhe të pavarura nga njëra-tjetra. Kështu në këtë kohë afishohen si principata Arbënore ato të Balshajve, Dukagjinëve, Topiajve, Jonimëve, Zgurajve, Kastriotëve, Gropajve, Muzakëve, Aranitëve etj. Si pasojë e interesave të ngushta të lidhura vetëm me principatat e tyre, kontradiktat mes principatave ishin të mëdha, sepse secila prej tyre kishte aleancat e veta me mbretëri fqinje. Si pasojë e interesave, ata ishin të gatshëm për çfarëdo lloj bashkëpunimi me cilindo prej faktorëve të jashtëm qofshin këta, bizantë, venedikas, etj. Këto principata kishin stabilizuar administratat e veta të cilat komunikonin në gjuhë të huaja. Administrata e Muzakajve komunikonte në gjuhën greke, Balshajt e mbanin në gjuhën latine dhe sllave, Kastriotët në gjuhën latine dhe sllave, ndërsa fisnikët e Kosovës komunikimin e mbanin vetëm në gjuhën sllave-serbe. Ajo çka vërehet në këtë periudhë është shpërbërja e plotë e identitetit religjioz dhe etnik të shqiptarëve, si pasojë e luftës mes kishave në hapësirën shqipfolëse. Kjo ndikoi ndjeshëm në fragmentarizimin e tërësisë territoriale të shqiptarëve.

1. Juka, S.: "Rilindja javore", Prishtinë, Nëntor 1995.

2. "Bashkimi Paqësor", Revistë e përkohshme, Prishtinë, gusht-shtator, 1992, nr. 4-5.

Prezenca e myslimanëve të parë dhe ardhja e osmanëve në territoret shqiptare

Prania e myslimanëve në tokat shqiptare është shumë më e hershme se sa ardhja e osmanëve. Vendi më i afërt mysliman me trojet shqiptare ishte Siçilia. Faktet historike na tregojnë se Siçilia, e cila thirrej nga myslimanët si *Al-Sikilia*, qe tentuar të merrej që në kohën e kalifit Muavije ibn Ebu Sufjan në mesin e shekullit të VII-të. Por vetëm në vitin 827 kur Eufemios, komandanti bizantin i Siçilisë i kërkoi Bin Ibrahim, Emirit të Tunizit që të ndërhynte në Siçili, nëpërmjet komandantit Abag bin Uakili me ushtrinë tij myslimane që vinte nga Spanja, filloi edhe periudha e artë e qytetërimit siçilian.³ Në shekullin e XI-të, normanët pushtuan Siçilinë dhe është domethënës fakti se ata në sajë të arritjeve të civilizimit mysliman atje, stabilizuan një raport bashkëpunimi me myslimanët, i cili zgjati deri në shekullin e XII-të. Shumë myslimanë të ditur u bënë pjesë e administratës normane, përfshirë edhe ushtrinë, e cila pati në gjirin e saj luftëtarë myslimanë. Si pasojë e fushatave normane në tokat shqiptare nën Bizantin më 1081-shin edhe gjatë shekullit të XII-të, pjesëtarë të shumë myslimanë të kësaj ushtrie, arabë, berberë, siçilianë u vendosën në trevat shqiptare, së bashku me familjet e tyre. Kjo shihet në vendimet e Peshkopit të Ohrit në vitin 1220 në të cilin thuhet: *“Grupet minoritare (fetare), duke përfshirë çifutët e myslimanët, duhet të kenë liri të kufizuar... Vendet e kultit të tyre nuk duhen toleruar jashtë vendbanimeve të tyre.”*⁴ Ky vendim të lë të kuptosh se myslimanët

tashmë në këto troje përbënin një komunitet minoritar.

Përveç kësaj, ardhjet e myslimanëve në trojet tona kanë qenë të organizuara edhe mbi baza të arsyeve të ndryshme, për faktin se, trojet tona ndodheshin në kryqëzimin e rrugëve tregtare, i cili përbënte trajektoren më të shkurtër për të lidhur tregjet aziatike e perse, me pjesën perëndimore të kontinentit evropian. Duhet prekur këtu edhe fakti se përreth nesh civilizimi islam kishte arritur majat në qendra të mëdha si Damasku, Bagdadi, Kajro, Kordova, Toledo, e shumë qendra të fuqishme ekonomike, politike e ushtarake myslimane, që në të njëjtën kohë ishin edhe qendra të mëdha dijeje. Kështu që, udhëtimet e shumta të tregtarëve myslimanë në brigjet perëndimore të tokave shqiptare, që në atë kohë ishin nën sundimin e Bizantit, kishin stabilizuar një realitet islam në rrethana minoritare. Ajo që duhet sjellë në vëmendje, në ndryshim nga teza e gabuar se Islami erdhi në Shqipëri nga Lindja, është edhe fakti se qytetërimi islam si dhe myslimanët e parë erdhën në Ballkan dhe në trojet tona nëpërmjet Andaluzisë dhe Siçilisë myslimane, pra nga Perëndimi.

Kur historiografia jonë i referohet pushtimit osman të Shqipërisë, nuk kujdeset aspak që të bazohet mbi faktologjinë, por paraqet realitetin tonë jashtë kontekstit historik. Kjo qasje e historiografisë sonë nuk përmend një fakt të rëndësishëm, i cili ka të bëjë me identitetin e shqiptarëve, që si pasojë e presionit asimilues të Kishës dhe Kodit të Car Dushanit, po zhdukte identitetin etnik shqiptar, duke e transformuar atë në serbo-sllav. Po ashtu identiteti i shqiptarëve të Arbanon-it (Shqipërisë) nën sundimin feudal të principatave shqiptare ishte i fragmentarizuar, sepse gjuha dhe feja e principatave

3. “Enciclopedia of Islam”: Kapitulli, “Al-Sikilliya”.

4. Ibrahim, Nexhat : “Autoktoniteti i muslimanëve në tokat shqiptare” FRI, <http://www.fri.org.mk/fri/shoëArticle.aspx?IDArticle=8077>, vizituar 16.12.2012 ora: 14.57.

ndryshonin nga njëra-tjetra. Konfliktet e principatave shqiptare dhe e krerëve të tyre për ruajtjen e sundimit, kishin bërë që uniteti dhe konsensusi i përbashkët për të ndërtuar një njësi administrative, siç ishte shteti, të ishte i pamundur. Prandaj, kur bëhet fjalë për ardhjen e osmanëve në trojet tona, së pari duhet sqaruar realiteti në të cilin gjendej identiteti i shqiptarit. Me një përçarje të tillë, pa një strukturë të organizuar shtetërore, pa mbrojtje të unifikuar, si dhe pa një kulturë të organizimit të vendit si pasojë e pushtimeve shekullore, Arbanoni ishte në pritje të shpëtimtarit të radhës, i cili do të përbënte nga njëra anë elementin homogjenizues, por edhe do të duhej të mbronte identitetin shqiptar nga presioni asimilues etno-kulturor, që vinte nga të gjitha anët.

Prezenca e parë e osmanëve në trojet tona shënohet në vitin 1385 në një ngjarje “të harruar” historike, të cilën rrallë ose fare e gjejmë në botime të kësaj natyre për këtë periudhë. Në vitin 1385 ekspeditat ushtarake osmane u ftuan që të vinin në trojet tona nga feudali shqiptar Karl Topia për ta ndihmuar atë⁵, sepse nga njëra anë i trembej synimeve të Venedikut për t’i shtënë në dorë zotërimet që kishte, dhe nga ana tjetër që të mbrohej nga presioni i vazhdueshëm i Balshajve të serbizuar tashmë nën ortodoksi. Në këtë kontekst dhe në dritën historike të ngjarjeve, feudalët shqiptarë ishin të gatshëm që për hir të ruajtjes së identitetit të sapa ndërtuar pas mbarimit të gjenocidit të Car Dushanit, të bashkëpunonin me osmanët për të ruajtur integritetin territorial. Ndërsa interesi i osmanëve ishte përtej Adriatikut, ata synonin Romën dhe më pas Venedikun. Kështu që ardhja e tyre në Shqipëri me ftesë

të Principatës së Karl Topisë, u shkonte për shtat për të ndërtuar një bazament infrastrukturor në Ballkan i cili do të lehtësonte zgjerimin dhe për këtë atyre u duhej të ndiqnin një politikë të një prezence jo agresive ndaj shqiptarëve. Në fakt kushtet e dorëzimit të qyteteve shqiptare, osmanëve që nga Durrësi e deri në Antivar (Tivari) kanë qenë:

- Ruajtja e zakoneve të vjetra dhe gjyqeve vendore.
- Të krishterët të munden lirisht e publikisht të kryejnë ritet e veta.
- Kishat dhe kapelat të jenë të ruajtura nga sulmet.
- Rrënim i kishave do të ndërtohej përsëri.
- Populli të ruante pasurinë e tij.⁶

Pyetja thelbësore që lind për të gjithë studiuesit e historisë është se: A kishte një marrëveshje politiko-ushtarake mes osmanëve dhe principatës së Karl Topisë, ku njëra palë do të përfitonte mbrojtje nga një superfuqi dhe pala tjetër do të kishte lehtësira gjeostrategjike? A konsiderohet me gjuhën e sotme, akti i Karl Topisë, një akt nacionalist?

Identiteti i ri islam i shqiptarëve, proces i natyrshëm dhe shumfaktorial

Duhet thënë se procesi i islamizimit të shqiptarëve është i shtrirë në kohë dhe si përbërës kryesorë të tij janë dimensionet sociale e shpirtërore, dimensionin gjeopolitik, si dhe situata ekonomike dhe zhvillimore e rajonit. Në sajë të propagandës së historicizmit totalitar, i cili për një periudhë gjysmëshekullore ka ujitur mendjet e të gjitha niveleve arsimore të

5. Skëndi, Stavro: “Religion in Albania during the Ottoman Rule” në “Balkan Cultural Studies”, New York, 1980:152.

6. Arnold, W.Thomas: “The preaching of Islam – A history of the propagation of the Muslim Faith”, Bot. Constable Company Ltd, Londër, 1913.

Shqipërisë dhe rajonit shqipfolës, janë ndërtuar në perceptimin tonë idetë e konvertimit të dhunshëm të shqiptarëve nga pushtuesit, apo siç është preferuar të quhen “hordhitë turke”. Së pari, gabimi terminologjik i cili shoqëron këtë tezë është se Perandoria Osmane identifikohet me terminologji nacionaliste (në rastin konkret me termin turk), në kohën kur identitetet nacionale shfaqen në popujt e Ballkanit apo edhe më gjerë, pikërisht me rënien e perandrive, ndërsa formulimin si koncept e hasim gjatë shekullit të XVIII-të. Së dyti, në metodologjinë historike për të trajtuar një periudhë historike, siç ishte prezenca osmane në Shqipëri, përdoren mjete dhe fakte të cilat kishin të bënin me periudhën paraosmane. Pra, me pak fjalë, metodologjia e Car Dushanit në rikonfigurimin sllav të Ballkanit përmes dhunës dhe terrorit të mirëfilltë e gjenocidal, është aplikuar në trajtesat shpjeguese për shkaqet historike të sundimit osman në territoret shqiptare si dhe pikëpyetjes së madhe se si një pjesë e bollshme e rajonit është islamizuar.

Dobësimi dhe degradimi i klerit të krishterë

Kur bëhet fjalë për religjionin, qasja duhet të jetë e një këndvështrimi tjetër sepse, nëse politika, apo çështjet e administrimit publik lidhen me procesin e përkuptimisë, apo thënë ndryshe kanë të bëjnë me mënyrën e të logjikuarit, religjioni është i lidhur pazgjidhshmërisht me zemrën. Ndaj edhe kur analizohen lëvizjet e popullsisë apo konvertimet nga njëri religjion tek tjetri, duhet kuptuar së pari dimensionin shpirtëror, i cili çon në vendimmarrje të tilla. Fakti që pas ardhjes së osmanëve në trojet shqiptare nga shekulli i XIV-të e deri në shekullin e XVII-të, pra për

pothuajse tre shekuj, territori shqiptar dominohej nga popullsia e krishterë, tregon se zhvendosja e popullsisë nga bazamenti religjioz i krishterë drejt atij islam, ka qenë e ngadaltë dhe e peshuar.

Një ndër faktorët i cili ka ndikuar në, le të themi, simpatizimin e masave popullore ndaj fesë së re të ardhur me osmanët, ka qenë edhe keqadministrimi i situatës nga kleri i krishterë, por edhe mungesa të personelit dhe infrastrukturës së tij. Kanë qenë të shumta rastet kur personeli i klerikëve të krishterë, ose ishte prezent rrallë ose nuk vinte fare. Don Mario Crisio, i dërguar nga Vatikani për të hartuar relacionin mbi gjendjen e famullive në Shqipëri nga mesi i shekullit të XVII-të, thotë: *“Famullitë vetëm një herë kanë mundur të shohin fytyrën e Ipeshkvit gjatë tridhjetë vjetëve, ndërsa atje kanë banuar rreth 6.000 të krishterë. Madje kishte famulli në të cilat për 40 vjet nuk ishte parë asnjë prift.”*⁷ Këtë e pohon edhe Pjetër Mazreku, i cili në relacionet e veta shprehet: *“Nga mungesa e meshtarëve janë bërë myslimanë popujt e 45 famullive e më shumë.”*⁸ Ndërsa Frat Kerubini e shikon shkakun e islamizimit të popullsisë së Gjakovës në vitin 1638, në atë se për vite me radhë nuk kishte pasur priftërinj, prandaj i propozon Propagandës Fide në Romë që të dërgojnë atje një shqiptar, Andrea Bogdanin.⁹ Kriza e predikuesve, të cilët flisnin gjuhën shqipe në famullitë apo kisha, e kishte bërë situatën alarmante. Kjo do të çonte popullsinë në mungesë të predikimit fetar në gjuhën amtare drejt alternativave të tjera. Në mesin e

7. Don Crisi, Marco: “Sommaro della Relazione della visita in Albania” Biblioteca Chigiane, Romë 1651:204.

8. Zamputi, Ignazio : “Relazione dei Viaggiatori Ecclesiastici Italiani in Albania nel XVII Secolo”, Vol. I-rë, Botim CisVA, 2009:451.

9. Radoniç, Jovan: “Rimska Kurija”, fq. 108, marrë nga: “Kosova gjatë shkujve XV, XVI, XVII”, Skënder Riza, Tiranë, 1987:420-437.

shekullit të XVII-të, kleriku shqiptar Gjergj Bardhi shprehet: *‘Në Shkup, Karadakun e Shkupit, Novobërdë, Janjevë, Prizren, Gjakovë, Kratovë, flitet shqip, prandaj është e arsyeshme pse shqiptarët kërkojnë që priftërinjtë t’i kenë shqiptarë dhe t’u dilet në ndihmë atyre, ndryshe, do të kalojnë në fenë islame ose atë skizmatike.’*¹⁰

Ndërsa një episod i sjellë nga Lucy Granett, në botimin e saj të 1897, për gratë hebreje dhe myslimane dhe folklorin e tyre¹¹, tregohet se në një zonë të Shkodrës në shekullin e XVII-të ku popullsia ishte e krishterë, pati një konflikt mes priftërinjve të krishterë dhe popullatës, prandaj ata (banorët) një ditë u futën kolektivisht në kishë dhe deklaruan se nëse priftërinjtë nuk i plotësonin kërkesat e tyre, të gjithë së bashku do të braktisnin krishterimin dhe do të përqafonin fenë e myslimanëve. Priftërinjtë nuk pranuan ultimatumin e banorëve. Atëherë ata të gjithë kolektivisht shkuan tek xhamia më e afërt dhe u konvertuan në myslimanë.

Një tjetër element i mangësisë së infrastrukturës së kishës në trojet shqiptare përgjatë shekullit të XVII-të, ishte edhe fakti se në të gjithë territorin e Shqipërisë nuk ekzistonte asnjë shkollë e krishterë, e cila të mund t’ua mësonte banorëve teorinë e besimit. Nuk ekzistonte asnjë shkollë e cila të arsimonte në gjuhën amtare. Gjithashtu mos ekzistenca e shkollave krijonte probleme të mëdha në përgatitjen e klerit për të udhëhequr procesionet fetare, si dhe për të pasur një aktivitet të dokumentuar. Është i njëjti Don Crisio, i cili në relacionet e veta pohon se: *‘Brenda në të gjithë Shqipërinë,*

nuk kishte asnjë shkollë të krishterë. Edhe vetë priftërinjtë nuk dinin mirë të shkruanin e të lexonin.’¹²

Këto copëza të realitetit, të cilat na përcillen nga relatorë të Vatikanit apo studiues të krishterë, tregojnë se sa problematike kishte qenë situata dhe se ata, do të duhej të relatonin edhe në kundërshtim të interesave të tyre. E gjithë kjo, shtuar realitetin kompleks në terren ndoshta me doza edhe më të mëdha se sa raportohej, kanë formuar një atmosferë, e cila së pari fillon me indiferentizmin ndaj besimit dhe më pas përcillet me konvertimin në fe tjetër. Kështu që, një ndër faktorët e ndërtimit të identitetit të ri të shqiptarëve dhe braktisjes së identitetit të vjetër, ishte edhe mos përmbushja nga ana e klerit e nevojave për ushqim shpirtëror të shqiptarëve.

Gënjeshtra historike mbi dhunën dhe presionin konvertues osman

Procesi i krijimit të identitetit të ri mysliman të shqiptarëve është një proces i cili ka zgjatur në kohë. Është i ndërlikuar përtej thjeshtësisë së raportimeve të historianëve shqiptarë apo edhe të huaj. Transformimet shpirtërore të një kombi, duan kohën e tyre dhe përmbushjen e disa rrethanave historike, të cilat do ta bënin të mundur atë. Përshkrimi i thatë dhe i cekët e ardhjes së osmanëve në Shqipëri dhe formimit të identitetit mysliman shqiptar, karakterizohet nga mungesa e elementit themelor në procese të tilla siç është elementi shpirtëror. Duke u përqendruar vetëm në ngjarje historike, të cilat kanë lidhje vetëm me pasojat, është përpjekur që të projektohen ngjarje episodike si fenomenologji dhe fenomeni vetë të fshihej apo edhe të konsiderohej si rastësor. Konvertimi i

10. Zamputi, Ignazio: “Relazione dei Viaggiatori Ecclesiastici Italiani in Albania ne XVII Secolo” Vëllimi II-të, fq. 262-263.

11. Granett, Lucy M.J: “The Women of Turkey & their Folklore. The Jewish & Moslem Women”, Londër, 1891:267-268.

12. Don Crisi, Marco: po aty, fq. 205.

shqiptarëve në identitetin mysliman, ka ndjekur një rrugë disa shekujsh pas prezencës së osmanëve në trojet tona, çka të lë të kuptohet se teza e përdorimit të dhunës fetare është e pabazë. Kësaj i kundërvihet Tomas Arnold në përgjigje të kronikave të Farlatit, i cili, konvertimin në identitetin e ri mysliman, e shihte të lidhur me dhunën dhe format e tjera të presionit ekonomik. Arnold shprehet: *“Është e mjerueshme ajo që autorë të ndryshëm flasin që shqiptarët janë detyruar të ndërrojnë fenë me presione të dhunës e haraçeve të paligjshme. Për këtë shpesh përdorin shprehje të përsëritura (tautologjike). Këto autorë nuk japin të dhëna se a janë të argumentuara akuzat e tyre apo jo.”*¹³

Krahina të ndryshme kanë pasur qasje të ndryshme ndaj Islamit. Kjo qasje ka qenë e shtrirë në kohë dhe në varësi të tipareve të zonave merrte formë edhe etapa e konvertimit. Zonat të cilat ishin më urbane dhe më afër administratës, tregtisë dhe jetës politike osmane, ishin më të prirura të integroheshin me rendin e ri urban të instaluar nga osmanët. Zona të cilat ishin më të shkëputura nga jeta urbane ishin më të prirura të ruanin identitetin e tyre të krishterë. Prandaj, përhapja e islamit në trojet tona, gjeti mbështetjen më të madhe fillimisht në qytetet kryesore. Osmanët ruanin një politikë jo armiqësore me popullsinë e pa konvertuar, këtë e vërteton relacioni i Andrea Bogdanit i Gushtit të viti 1670, dërguar Kongregacionit në të cilin thuhet: *“Katolikët më shumë vuajnë nga skizmatikët sesa nga vetë turqit.”*¹⁴ Të njëjtën gjë thotë edhe Aristidh Kola në veprën e tij “Arvanitët” të vitit 1985 ku pohon se nuk ka ekzistuar absolutisht asnjë rast kthimi feje me dhunë nga ana e osmanëve. Historiani Vladislav Skariç për shqiptarët thotë: *“Kalimi në fenë islame*

*nuk ka qenë i shpejtë. Osmanët qenë tolerantë në pikëpamjen fetare dhe rrallë i kanë detyruar të krishterët për të kaluar në fenë islame. Të krishterët e kanë ndërruar fenë vullnetarisht.”*¹⁵

Duhet sjellë në vëmendje se metodologjia e përdorur në historiografinë tonë e ka trajtuar periudhën osmane tërësisht jashtë kontekstit kohor në të cilën u zhvillua, duke arsyetuar për atë periudhë në kontekstin dhe logjikën aktuale. Kjo përplasje kohore e bën këndvështrimin historik tejet të ngushtë. Kur flasim për periudhën osmane i referohemi një periudhe në të cilën njerëzimi ishte i puqur me luftën dhe dhuna në luftë ishte e pashmangshme. Edhe osmanët kanë ushtuar dhunë sidomos ndaj sulmeve apo luftërave që shqiptarë të krahinave të ndryshme i organizonin dhe kjo ka qenë pjesë e tablosë së realitetit të asaj kohe. Por që dhunë në kuptimin e mirëfilltë të fjalës të jetë organizuar nga një shtet si osmanët, të cilët mbanin Kalifatin (udhëheqësinë botërore myslimane) e një feje e cila në librin e saj të shenjtë Kur’anin shprehimisht urdhërohej: ***“Nuk ka dhunë në fe, është sqaruar e vërteta nga e kota..”***¹⁶, atëherë kjo qasje do të konsiderohej historikisht e guximshme.

Gabimi tjetër në artikullimin historik kur bëhet fjala për identitetin mysliman të shqiptarëve, është cilësimi i osmanëve si turq dhe për rrjedhojë edhe konvertimi i shqiptarëve tashmë ishte jo në myslimanë por në turq. Kështu vishet shqiptari me një identitet nacional në kohën kur nacioni apo kombi si strukturë e organizuar haset rreth dy shekuj më vonë. Implikimi tjetër me këtë anomali është se duke cilësuar tashmë identitetin e ri më shumë si nacional dhe duke kaluar në plan të dytë identitetin

13. Arnold, W. Thomas: po aty, Farlati vëll. VII, fq. 31.

14. Radoniç, Jovan: po aty, fq. 347.

15. Skariç, Vladislav: “Knjiga o Ballkanu II”, Beograd, 1937:134-142.

16. Kur’an, Kaptina Bekare, Ajeti nr. 256.

religjioz, vizatohej kështu karakteri i një shqiptari pragmatist, interesaxhi ndaj favoreve të pushtetit të turkut, dhe jo një individ me ndjenja, botëkuptim dhe dimension shpirtëror, i cili e gjen veten me fenë e re në një nivel më të lartë. Koloneli anglez Link në veprën e tij “Udhëtim nëpër Shqipëri” të vitit 1804 shkruan: *“Shqiptarët bëheshin myslimanë sepse kjo fe pajtohej me natyrën e tyre dhe nuk toleronte përuljen, martirizimin, servilizmin dhe ofendimin.”* Osmanët nuk ishin turq ato ishin siç thotë Gibbon: *“Nuk janë turqit ata që kanë pushtuar tokat evropiane. Një kombësi e re e përbërë nga elementë turq dhe nga mjaft përfaqësues të popujve të krishterë kanë bërë të mundur krijimin e perandorisë së pafundme osmane.”*¹⁷

Teza tjetër e hartuar nga historiografia jonë, e cila për çudi ka ngjashmëri në trajtimin e realitetit osman të shqiptarëve me tezat serbo-greke, të cilat flasin për këtë periudhë, pasurohet me një tjetër element të dhunës dhe presionit konvertues të osmanëve, të cilët sipas avokatëve të kësaj pikëpamjeje, përdornin presionin ekonomik përmes taksash të papërbalueshme për t’i kthyer shqiptarët në fenë islame. E parë me një vështrim të shpejtë, një argumentim i tillë duket pak i lehtë, për faktin se kjo bie ndesh me atë që osmanët islamizuan me forcë shqiptarët, për arsye se, nëse këto taksa do të ishin të larta, atëherë në interes të shtetit osman do të ishte shtimi sa më i madh i dhimive apo mileteve (statusi i të krishterëve nën shtetin osman) të tjera përveç myslimanëve në mënyrë që të vilnin sa më shumë taksa. Përse do të duhej që Porta e Lartë të islamizonte me çdo kusht popullsitë? Për t’i shpëtuar taksave dhe për të pasur të ardhura më të vogla ekonomike? Në fakt e kundërta

është e vërtetë, një pjesëtar i minoriteteve religjioze në shtetin osman paguante taksën e qytetarit si çdo taksapagues i sotëm ndaj shtetit, dhe në këmbim merrte shërbime dhe mbrojtje juridike nga shteti osman. Ndërsa myslimanët përveç taksës së shtetit, paguanin edhe taksën hyjnore apo *Zekatin*, (i cili nuk i paguhej shtetit, por të varfërve nga vetë individët), që është 2.5% të pasurisë vjetore. Jani Kicikis e përshkruan kështu të ashtuquajturën dhunë taksash turke: *“Propaganda ideologjike turke në masat fshtare të krishtera shoqërohej nga heqja e punës angari, nga lehtësimi i taksave, falë një sistemi tatimor më të evoluar, dhe nga dhënia në rregull e sistemit fiskal dhe e centralizimit osman, që i doli për zot rënies së pushtetit qendror Bizantin.”*¹⁸ Jo vetëm kaq por administrata osmane kujdesej që të krishterët të paguanin taksat në institucionet e tyre të kultit. Këtë e vërteton një ferman i Sulltanit i vitit 1681 i nxjerrë nga sixhilet (të dhënat) e Beratit, ku kërkohet që taksat e të krishterëve ortodoksë të Vlorës, Beratit, Ohrit etj, të kalojnë për llogari të Patriarkanës.¹⁹

Osmanët ishin ata që filluan ndërtimin e qyteteve të reja, fuqizuan portet dhe rrugët tregtare, kaluan tregtinë nga formati primitiv rastësor dhe artizanal, në njësi prodhimi të produkteve të metaleve, blegtorisë, bujqësisë, ushtrisë, etj. Pra në kundërshtim të tezës e cila akuzon osmanët për bastisje të vendit dhe plaçkitje, realiteti i ndërtimeve të Beratit dhe Gjirokastrës, të cilat janë të ndërtuara në stilin osman, themelimi i Tiranës e Korçës, fuqizimi i Elbasanit si nyje e rëndësishme tregtare, zgjerimi i

18. Kicikis, Jani: “Encyclopedia Universalis”, Corpus 8, Francë S.A., 1988:1002.

19. “Të shkruash historinë me tolerancë”, Botim Tika, viti 2005, Arkivi Qendror i Shtetit, f. 128, d. 49, fl. 125-126.

17. Gibbon, Herbert: “Themelimi i Perandorisë Osmane”, Oxford, 1916:80-81.

porteve të Durrësit e Vlorës dhe portin e vogël të Bunës në Shkodër për tregti me Venedikun, flasin për një fuqi dhe stabilitet gjeopolitik dhe ekonomik si asnjë herë tjetër të trojeve shqiptare. Sanxhaqet dhe qendrat e tyre u bënë pika reference ballkanike në çdo lëmi të jetës përfshirë edhe kulturën dhe letërsinë.

Një aspekt shumë i rëndësishëm i periudhës osmane i cili nuk referohet dhe as nuk hidhet dritë mbi të, është kultura e tolerancës ndaj të qenit ndryshe. Kulturë të cilën ne edhe sot e kësaj dite e trashëgojmë, si një aset shumë të rëndësishëm kombëtar. Toleranca e institucioneve qendrore osmane është prezent dhe e faktuar përmes qindra korrespondencash e vendimesh të zyrtarëve osmanë apo edhe të vetë Sulltanit, krejt ndryshe nga çfarë jemi mësuar të lexojmë dhe të përfytyrojmë për figurën udhëheqësit osman. Simbolika e diktatit nën diktatorin sulltan, nën emrin e të cilit janë shkruar me qindra e mijëra faqe, thërrmohen para fakteve historike, të cilat na vijnë nga dokumentet osmane. Me gjuhën e fermaneve (vendimeve) të Sulltanit do të zbulojmë se cili ka qenë qëndrimi ndaj Shqipërisë dhe shqiptarëve në çështje të ndryshme dhe në kohë të ndryshme. Më poshtë gjenden të listuara disa nga fermanet që kanë të bëjnë me Shqipërinë në periudha të ndryshme kohore.

- Ferman i Sulltanit për lejimin e rindërtimit të kishës së rrënuar të Shën Harallambit në Kamenicë të Sarandës (viti 1862).²⁰
- Ferman i Sulltanit që urdhëron të mos ndërhyhet në ulla të pas ankimit të bërë nga i krishteri Naum

(viti 1736).²¹

- Ferman i Sulltanit për të drejtat e zotërimit të pronave nga priftërinjtë e Delvinës (viti 1712).²²
- Ferman i Sulltanit që u ndalon spahinjve që të lypin taksa arbitrare priftërinjve të kishës së Delvinës për pronat kishtarë (viti 1680).²³
- Ferman i Sulltanit për ndërtimin e shkollës së Nokovës (1902).²⁴
- Ferman i Sulltanit dërguar prefektit të Beratit ku njeh të drejtat e Metropolitit të Beratit (viti 1853).²⁵
- Ferman i Sulltanit për meremetimin e kishës së Shënkollit Elbasan (viti 1849).²⁶
- Ferman i Sulltanit ku të parit të Mirditës i jepet grada e gjeneralit të brigadës dhe dekorohet (viti 1856).²⁷
- Ferman i Sulltanit ku thuhet *“Mbasi katolikët e Durrësit nuk kanë një faltore dhe janë lutur që të ndërtojnë një kishë në një vend të përshtatshëm, dhe pasi dëshira ime është që të gjithë shtetasit të gëzojnë qetësi të plotë, dhashë leje që të ndërtohet kjo kishë e re dhe urdhërova që të mos bëhet asnjë pengesë apo ndalim dhe të mos i merren asnjë para.* (viti 1856).²⁸
- Ferman i Sulltanit dërguar priftit dhe kadiut të Delvinës mbi marrjen e masave ndaj personave që ndërhyjnë në pronat e kishës, (viti 1699).²⁹
- Ferman i Sulltanit për ndërtimin e kishave në lagjet Goricë dhe Mangalem të Beratit (viti 1842).³⁰
- Ferman i Sulltan Mustafait dërguar Kadiut të Delvinës: *“Zoti u shtojfë*

21. Po aty, A.Q.SH., fl. 28, d 213, fl. 2.

22. Po aty, A.Q.SH., fl. 40, d. 6, fl. 1.

23. Po aty A.Q.SH., f. 140, d. 3, fl. 1.

24. Po aty, A.Q.SH., f. 39, d. 47, fl. 1.

25. Po aty, A.Q.SH., f. 128, d. 50, fl. 55.

26. Po aty, A.Q.SH., f. 143, d. 128, fl. 1.

27. Po aty, A.Q.SH., f. 10, d. 1, fl. 5.

28. Po aty, A.Q.SH., f. 131, d. 1, fl. 1.

29. Po aty, A.Q.SH., fl. 40, d. 5, fl. 1.

30. Po aty, A.Q.SH., fl. 28, d. 55, fl. 61.

20. Po aty, A.Q.SH., f. 140, d. 17, fl. 1.

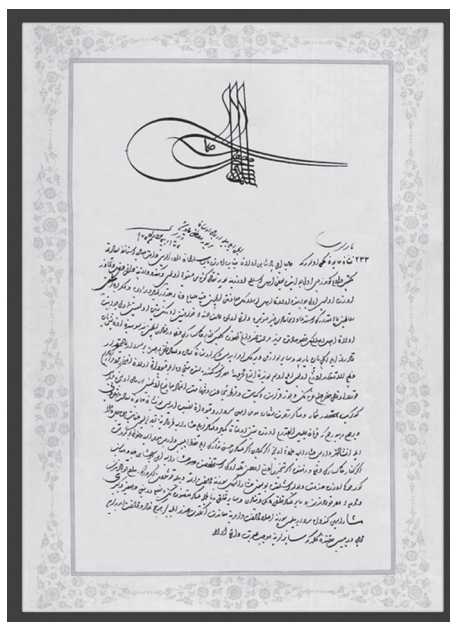
nderen! Porsa te ju mbërrije ky ferman në dorë, të merrni dijeni se priftënit e kishës së atij vendi i janë drejtue fronit të madhnisë seme. Dhe kane ankue se nder do toka të kishës, që i kanë zotnue qysh para pushtimit, i ndërhyjnë disa vojvode të Kamenicës, tue thanë se na jena vojvodë e kena të drejtë mbi ato toka, dhe më janë lutë me ndalu ndërhyrjen e tyne. Unë ju urdhnjoj sa të merrni këtë ferman e hyxhetet se kush ka zotnue këtë tokë kadimi, dhe nëse provohet e drejta e priftënitve mbi atë tokë, keni me i ndalu ndërhyrjet arbitrare që bajnë vojvodet në fjalë, në pasuni të kishës. Unë kështu urdhnjoj dhe kështu të bahet.” (Viti 1699).³¹

- Ferman i Sulltan Ahmedit, birit të Sulltan Muratit të 3-të: “Pasuria nuk mund të shitet. Prej të ardhunave të pasurisë, dy pjesë i takojnë Lutfi Agës dhe me dy pjesë të tjera do të hapen rrugë, çezma, shkolla, do të përkeraben të vobektit, fëmijët jetimë, do të martohen gratë e veja dhe vajzat pa dallim feje.” (Viti 1587).³²
- Në Kuvendin Osman të Shqipërisë dokumentohet se të krishterët kanë pasur edhe deputetët e tyre duke i dhënë minorancave përfaqësi në Kuvend:
- Anxhelo Efendiu, Deputet i Shkodrës – (1876).³³
- Filip Efendiu Deputet i Shkodrës – (1876).³⁴
- Mishel Efendiu Deputet i Korçës - (1908).³⁵

Që e drejta historike të rivendoset duhet dhe është e nevojshme që historia jonë e shkruar të kalojë përmes një procesi rivlerësimi dhe mbi të gjitha

rimoralizimi të domethënies historike të ngjarjeve dhe hapave vendimtarë që morën shqiptarët. Për këtë është e nevojshme që të rritet përkuptimësia e mesazheve që vijnë nga historia, por jo vetëm kaq, është e nevojshme që diafragma e fakteve dhe provave historike, duhet të zgjerohet për një frymëmarrje të tillë sa të shpjegojë korrektësisht ndërrimin e identitetit fetar të shqiptarëve në fenë islame.

Duhet pastruar ndërgjegjja kombëtare nga mitet e rreme dhe nga falsifikimet dashakeqe. Ndërrimi i fesë nga shqiptarët nuk solli ndërrimin e identitetit të tyre gjeografik. Shqiptarët tashmë edhe si myslimanë ishin dhe janë pjesë e realitetit evropian dhe si i tillë duhet kuptuar edhe identiteti i ri mysliman i shqiptarëve, si një akt civilizues individual, por edhe në shumë raste kolektiv, për një vlerë superiore qoftë ajo shpirtërore, apo edhe ekzistenciale.

31. Po aty, A.Q.SH., f. 140, d. 5, fl. 1.

32. Po aty, A.Q.SH., f. 140, d. 5, fl. 1.

33. Po aty, Reslim Kitap, vëll. 1, fq. 321.

34. Po aty, Reslim Kitap, vëll. 1, fq. 321.

35. Po aty, Osmanli Mebushar Albumu.

Urbanizimi, vendbanimet dhe imigrimi: identiteti urban pas viteve 1990 në shoqërinë shqiptare

Dok. Matilda Shaqiri (Likaj)
Universiteti Bedër - Tiranë

Abstrakt

Në sociologji, qytetet nuk janë dispozuar të studiohen vetëm si vendbanime të mëdha dhe shumë të populluara. Qyteti ka gjithmonë një situatë tërheqëse, sepse ai është i pasur prej strukturës e cila përmban shtresa të ndryshme sociale, ekonomike dhe kulturore që formojnë një larmishmëri diferencash të aktorëve socialë. Gjithashtu përmban aktivitetet e shërbimeve të ndryshme kulturore, ekonomike dhe sociale. Qyteti ka një strukturë të bazuar në industri, tregti, transport dhe rrjete komunikimi. Të gjitha këto kanë krijuar faktorët tërheqës drejt qytetit. 'Qyteti' si term dhe si vendbanim duhet të përcaktohet në dimensione të ndryshme sepse ka një strukturë dhe funksione komplekse. Numri i banuesve të qytetit rritet ndjeshëm edhe sipas numrit të imigrantëve nga zonat e ndryshme të një vendi. 'Qyteti' është një vend banimi i cili, nuk merret me bujqësi, ku prodhimi industrial dhe fabrikues zë vendin kryesor, shpërndarja është e koordinuar, përdoret një teknologji e përcaktuar, popullsia ka arritur një numër të konsiderueshëm si dhe ka përbërje heterogjene.

Hyrje

Urbanizimi është një proces shumë i rëndësishëm në të gjitha shoqëritë. Ashtu siç diversiteti i qyteteve është i larmishëm, ashtu edhe procesi i urbanizimit zhvillohet në mënyra të ndryshme.

Në strukturën shoqërore janë shumë të rëndësishëm lidhja ndërmjet shoqërisë, individit dhe vendbanimit. Këta tre elemente janë kryesorë në paraqitjen e formës së jashtme të një strukture shoqërore, sepse shprehin drejtpërsëdrejti identitetin e një grupi shoqëror me vendin ku ata banojnë. Në shumë prej shoqërive perëndimore dhe lindore, vendbanimi lidhet direkt me identitetin dhe statusin social, por

në shoqërinë shqiptare kjo situatë është krejt e kundërta. Pas viteve 1990, qytetet shqiptare kanë formuar një strukturë të re sociale dhe arkitekturore. Ky ristrukturim, megjithëse dallohet në zhvillimin e qytetit, nuk ka mundur formimin e një identiteti të 'etiketuar'. Lëvizjet e popullsisë nga fshati drejt qytetit, nga qytetet e vogla drejt qyteteve pak më të mëdha ishte faktori kryesor për ndryshimin e strukturës sociale (siç janë lidhje të vakëta sociale; kontroll i dobët social; njohje të tepërta, por lidhje sociale shumë të dobëta; anomia që shoqëria akoma po jeton prej largimit nga tradicionalja drejt modernes etj.) në shoqërinë shqiptare pas viteve 1990.

Procesi i urbanizimit në shoqërinë tonë gjendet në formë dinamike, për arsye se jo vetëm që nuk ka përfunduar, por akoma është tepër anomik për të gjitha grupet dhe stratifikimet sociale, si për grupet e imigruara ashtu edhe për banuesit e hershëm të qytetit. Paralel me këto ndryshime drastike sociale gjenden edhe ndryshimet e infrastrukturave të qyteteve. Në ditët e sotme, tranzicioni social, politik, kulturor dhe ekonomik pasqyrohet edhe te vetë infrastruktura e qytetit. Vendbanimet janë objekte të formuara, por që përbëjnë ngjarje sociale që vërtetojnë vetë jetën sociale dhe kulturore. Pra vendbanimet janë vende të lidhura ngushtë me kulturën dhe vlerat e një shoqërie sepse shoqëria i formon vetë ato. Duke ndërtuar infrastrukturën del në pah edhe identiteti i tyre. Për këtë arsye mund të themi se vendbanimet kthehen në simbol social.

Në vijim do të trajtohet urbanizimi i shoqërisë shqiptare duke u fokusuar te rikonstruktimi i qytetit dhe marrëdhënieve sociale. Gjithashtu do të analizohet imigrimi dhe efektet e tij gjatë procesit të urbanizimit. Duke u bazuar te këto çështje duhet të theksojmë se do trajtohet identiteti urban i shoqërisë shqiptare i formuar në periudhën post komuniste deri në ditët e sotme.

Urbanizimi dhe migrimi

Procesi i urbanizimit në shoqërinë shqiptare pas viteve 1990 deri në ditët e sotme po zhvillohet në formë shumë dinamike dhe ky proces jo vetëm që nuk ka përfunduar plotësisht, por vazhdon akoma shumë vullshëm. Kjo dinamikë formon anomitë për të gjitha grupet sociale si ato imigrante, por edhe për

banuesit e vjetër të qytetit. Përpara se të fokusohemi te analizimi i urbanizimit në Shqipëri, është e rëndësishme të shpjegojmë shkurtimisht çfarë është procesi i urbanizimit në perspektivën sociologjike.

Duke u influencuar edhe prej rritjes së popullsisë vendase dhe të imigruar, mund të themi se urbanizimi është një proces social, ekonomik, politik dhe kulturor, që zhvillohet në një segment kohor të caktuar. Procesi i urbanizimit ndryshon nga një vend në tjetrin, i ndikuar prej kushteve të ndryshme sociale, politike, ekonomike dhe kulturore të asaj shoqërie. Duke u bazuar në historinë e qyteteve më të zhvilluara në botë, do të na duhet të themi se në vendet perëndimore, industrializimi, zhvillimet ekonomike (ndarja e punës, profesionalizmi, ndryshimi i veprimeve sociale, ndryshimi i strukturës sociale) dhe rritja e popullsisë kanë qenë elementet kryesore, që kanë zhvilluar urbanizimin perëndimor. Ndërsa në vendet lindore kanë qenë zhvillimet dhe efektet e ekonomisë, arsimit si dhe të civilizimit që kanë ndikuar në zhvillimin e këtyre qyteteve.

Sipas R. Erkan, urbanizimi është një proces i cili përmban ndryshimet sociale, procesin e ambientimit dhe bashkimit ose unifikimin e imigrantëve me masën qytetare. Me fjalë të tjera mund të themi se një pjesë e popullsisë së imigruar formojnë lidhje sociale sipas kushteve të jetës sociale të një qyteti, por që janë krejtësisht të reja dhe të përshtatura për mënyrën e tyre të jetesës.¹ Megjithatë, mund të diskutojmë se këto lidhje sjellin

1. Erkan, R., *Kentleşme ve Sosyal Değişme*; Bilim adam Yayınları, 2002:20.

shumë probleme dhe formojnë anomitë sociale. Pikërisht janë këto probleme dhe anomi sociale të cilat e kanë influencuar urbanizimin shqiptar që të zhvillohet sa dinamik, po aq edhe të ngadalshëm. Kjo formon një paradoks në literaturën e shkencave sociale, por në kompleksitetin social është krejt e aplikueshme. Sipas Durkheimit dhe Merton këto kompleksitete sociale formojnë urbanizimin anomik. Urbanizimi anomik formohet si pasojë e humbjes së normave (Durkheim humbjen e normave e përcakton si normless) dhe si pasojë e parregullsisë (sipas Merton). Struktura sociale pëson një transformim të dukshëm në vetvete. Gjendja anomike e formuar prej ndryshimeve të strukturës sociale dhe kulturore të jetës së qytetit, si dhe mos përputhja e këtyre dy strukturave formon atë që Merton e quan parregullsi në strukturën e qytetit, e cila reflekton edhe në procesin e urbanizimit. Por cilët janë ata elemente që e bëjnë të mundur procesin e urbanizimit? Për atë që quhet 'urbanizim normal' duhet të plotësojë këto kushte:

1- Faktorët demografikë (Dendësia e popullsisë)

2- Faktorët ekonomikë (Zhvillimi i prodhimit)

3- Faktorët e punësimit (Auditimi i prodhimit)

4- Faktorët shoqërorë (Jeta sociale, kulturore, ekonomike dhe politike).

Është e rëndësishme të përmendim se ka edhe disa faktorë të tjerë që duhet të studiohen për të analizuar procesin e urbanizimit të cilët janë: arsyet ekonomike, teknologjike, politike, psikologjike dhe socio-kulturore.

Sipas literaturës sociologjike janë disa klasifikime të urbanizimeve si: urbanizimet natyrale, urbanizimet jonatyrale, si dhe urbanizimet e përsheptuara. Por në cilin prej këtyre kategorizimeve mund të futet urbanizimi i Shqipërisë? Është e vështirë të përcaktohet saktësisht procesi i urbanizimit në Shqipëri, por mund të themi se që prej përmbyesjes së regjimit politik komunist deri në ditët e sotme është realizuar një urbanizim i përsheptuar dhe me shumë ndryshime në strukturën sociale. Ka një ndryshim drastik jo vetëm prej kushteve politike, por gjithashtu edhe prej kushteve ekonomike, sociale, kulturore dhe psikologjike të cilat kanë influencuar edhe procesin e urbanizimit në shoqërinë tonë. Rënia e sistemit politik komunist i ka mundësuar lirinë e lëvizjes të gjitha grupeve dhe shtresave të ndryshme shoqërore në Shqipëri. Gjithashtu, decentralizimi i ekonomisë ishte një faktor kryesor shtytës për të realizuar migrimin e brendshëm (imigrimi) edhe atë të jashtëm (emigrimi). Imigrimet prej zonave rurale dhe prej qyteteve të vogla drejt qyteteve më të mëdha kishin si faktor kryesor punësimin, një shtëpi më të mirë, një ambient social dhe kulturor më të mirë, arsimim më të mirë, por edhe për t'u larguar nga kontrolli i vlerave sociale. Në Shqipëri imigrimi ishte një valë e lëvizjes së njerëzve nga fshati në qytete të vogla apo të mëdha, si dhe nga qytetet e vogla në qytetet e mëdha etj. Imigrimi është një nga faktorët që punon për realizimin e mekanizmit të shpejtë apo ngadalhtë të strukturës social-kulturore.

Vala e re e imigrimit nga zonat rurale

në qytete, qëndron nën tendencën e kërkimit të një stili të re jetese, një mjedisi të ri social-kulturore, për një ekonomi më të mirë, për një vend të ri pune ose me fjalë të tjera për një të ardhme më të mirë sociale, ekonomike dhe kulturore. Struktura e qytetit ku imigrantët fillojnë të banojnë është i ndryshëm nga vendi prej nga kanë imigruar. Ata përballen me vështirësitë për t'u integruar në grupin shoqëror që gjejnë. Një strukturë sociale e një zone urbane përmban vlera dhe norma të ndryshme nga struktura sociale e zonave rurale. Kjo situatë e re bëhet ndonjëherë dhe tepër e çuditshme për banorët e rinj të qyteteve dhe shpeshherë shkakton anomitë të identitetit personal dhe social të imigrantëve. Vetëm pas kalimit të kësaj periudhe anomike aktorët social mund të integrohen në shoqërinë e qyteteve dhe mund të përshtaten me jetën e qytetit, rregullat, normat dhe vlerat e tij.

Ndryshimet e mëdha në politikë, në Shqipërinë post komuniste, prishën balancat në shoqëri, ekonomi dhe kulturë. Kryesisht këto ndryshime krijojnë kriza në të gjitha institucionet sociale, si familja, arsimi, feja etj. Imigracioni i individëve nga fshati në qytete, themeloi një kulturë të re dhe të ndryshme duke u bazuar në vlerat e vetë qytetit. Shpeshherë kjo kulturë mund të përcaktohej edhe si kundër kulturë ose subkulturë. Aktorët socialë që imigruan përpiqen që të integrohen në jetën sociale dhe kulturore të shoqërisë së qytetit. Integrimi është formuar nga procesi i transformimit të vlerave të tyre në vlerat që ata gjetën në kulturën e kësaj shoqërie të re. Kjo mundëson procesin e integritetit ose përshtatjen në këto

shoqëri duke përjetuar anomitë të identitetit. Gjithashtu integrimi është një proces i gjatë dhe ndërmerr ndryshime kaq shumë në këtë shoqëri dhe gjithashtu në zonat urbane. Individët që imigruan në qytete të mëdha shpeshherë nuk ishin të mirëpritur nga shoqëria vendase, sepse pas një kohe shumë të gjatë homogjeniteti social dhe kulturor është tepër e vështirë të pranohen diversitetet sociale dhe kulturore. Një tjetër faktor është se këta aktorë socialë kishin formuar identitetin e tyre shoqëror, të cilët nuk ishin të përgatitur për ta ndarë atë me të tjerë aktorë socialë.

Imigrantët kanë qenë të interesuar për njohjen e vlerave kulturore dhe normat e strukturës socio-kulturore të qytetit. Për t'u integruar në këtë shoqëri ndonjëherë ata kanë qenë të detyruar të adoptojnë vlera kulturore të qytetit urban. Ndonjëherë ata dëshirojnë të largohen nga vlerat dhe normat që kontrollojnë sjelljet, jetesën si dhe moralin e tyre. Ata dëshirojnë të jenë të lirë nga kontrollet sociale, duke zgjedhur vlerat e reja të kulturës së qytetit urban.

Një tjetër faktor i ndryshimit të vlerave në strukturat sociale gjatë procesit të urbanizimit është *evropianizimi* dhe *modernizimi*. Këto vlera janë krejt të reja për shoqërinë shqiptare të huazuara prej kulturës urbane të shoqërive perëndimore. Vlerat e reja janë të ndryshme nga vlerat e kulturës shqiptare dhe shpesh herë formojnë një situatë të re që mund të quhet si një krizë identiteti. Këto probleme janë të reja për të gjithë aktorët socialë në shoqërinë shqiptare. Sipas Fugës, modernizimi i shoqërisë mund të prodhojë pasoja shoqërore, të cilat kanë

rrezik ta përçudnojnë apo ta devijojnë kuptimin shoqëror dhe natyrën historike të ndryshimeve fillestare.²

Si konkluzion mund të themi se forcat imigratore ishin një ndër faktorët kryesorë të urbanizimit të shoqërisë shqiptare. Kjo lëvizje imigrante ndërmori ndryshime drastike në strukturën shoqërore shqiptare, aq sa mund të themi se akoma ndodhet në procesin e realizimit të një rinovimi dhe një riorientimi të strukturës shoqërore.

Qyteti dhe ristrukturimi material dhe social i tij

Në sociologji, qytetet nuk janë dispozuar të studiohen vetëm si vendbanime të mëdha dhe shumë të populluara. Qyteti ka gjithmonë një situatë tërheqëse, sepse ai është i pasur prej strukturës e cila përmban shtresa të ndryshme sociale, ekonomike dhe kulturore që formojnë një larmishmëri diferencash të aktorëve socialë. Gjithashtu përmban aktivitetet e shërbimeve të ndryshme kulturore, ekonomike dhe sociale. Qyteti ka një strukturë të bazuar në industri, tregti, transport dhe rrjete komunikimi. Të gjitha këto kanë krijuar faktorët tërheqës drejt qytetit. 'Qyteti' si term dhe si vendbanim duhet të përcaktohet në dimensione të ndryshme sepse ka një strukturë dhe funksione komplekse. Numri i banuesve të qytetit rritet ndjeshëm edhe sipas numrit të imigrantëve nga zonat e ndryshme të një vendi. 'Qyteti është një vendbanimi i cili, nuk merret me bujqësi, ku prodhimi industrial dhe fabrikues

zë vendin kryesor, shpërndarja është e koordinuar, përdoret një teknologji e përcaktuar, popullsia ka arritur një numër të konsiderueshëm si dhe ka përbërje heterogjene.³ Për të realizuar një këndvështrim sociologjik rreth qytetit duhet të përmendim disa veçori ose variabla kryesore, siç mund t'i radhisim më poshtë:

- 1- Madhësia dhe dendësia e popullsisë,
- 2- Kalimi prej prodhimit bujqësor në prodhimin industrial si dhe zhvillimi i sektorit të shërbimeve,
- 3- Zhvillimi i infrastrukturës,
- 4- Shkrirja e strukturës së familjes tradicionale dhe kalimi në strukturën bërthamë të familjes,
- 5- Profesionalizimi i grupeve të ndryshme shoqërore,
- 6- Zëvendësimi i vlerave tradicionale me vlerat universale,
- 7- Zbehtësia e lidhjeve tradicionale shoqërore (tipi i shoqërisë tradicionale) dhe formimi i rëndësisë së vlerave individualiste,
- 8- Rritja e numrit të arsimuarve si dhe edukimi i fëmijëve që zhvillohet jo brenda familjes,
- 9- Vendin e normave sociale (informale) e zënë normat formale,
- 10- Statuset nuk fitohen më prej familjes, por prej përpjekjeve që individët bëjnë për të arritur statusin social që dëshirojnë.⁴

Në një strukturë shoqërore janë shumë të rëndësishëm lidhja ndërmjet shoqërisë, individit dhe vendbanimit. Këta janë tre elemente kryesore që paraqesin formën e jashtme të një

2. Fuga, Artan, *Shoqëria Periferike; Sociologji e ndryshimit*; Shtëp. bot. Ora, 2004:34.

3. Erkan, R., *Kentleşme ve Sosyal Değişme*; Bilim adam Yayınları, 2002:19.

4. Po aty, 18.

strukture shoqërore, sepse shprehin drejtpërsëdrejti identitetin e një grupi shoqëror me vendin ku ata banojnë. Në shumë prej shoqërive perëndimore dhe lindore, vendbanimi lidhet direkt me identitetin dhe statusin social kurse në shoqërinë shqiptare kjo situatë është e kundërta.

Pas viteve 1990, qytetet shqiptare kanë marrë një strukturë të re sociale dhe arkitekturore. Në ditët e sotme, tranzicioni social, politik, kulturor dhe ekonomik pasqyrohet edhe te vetë infrastruktura e qytetit. Vendbanimet janë objekte të formuara, por që përbëjnë ngjarje sociale, që vërtetojnë jetën shoqërore dhe kulturore. Pra vendbanimet janë ngjarje të lidhura ngushtë me kulturën dhe vlerat e një shoqërie, sepse shoqëria i formon vetë vendbanimet. Duke i ndërtuar ato shfaq edhe identitetin e tyre. Për këtë arsye mund të themi se vendbanimet kthehen në simbol social. Pallatet e larta dhe lagjet e reja janë formuar si përfitim ekonomik për të përballuar interesat e ndërtuesve, por edhe të imigrantëve. Pallatet e reja dhe lagjet e mëdha të formuara vitet e fundit kanë bërë të mundur një rritje të popullsisë si dhe ulje të komunikimit dhe kontrollit social. Hapësira e krijuar për mundësitë dhe oportunitetet e imigrantëve shpeshherë ecën paralelisht me izolimin social. Sipas Wirth, mënyra e jetesës së qytetit ka disa të veçanta shoqërore, siç janë zëvendësimi i lidhjeve të ngushta sociale me lidhjet dytësore, venitja e lidhjeve të forta të fisit, venitja e rëndësisë së familjes në kontekstin shoqëror, humbja e ndjesisë së formimit të lidhjeve të ngushta me komshinjtë, venitja e

solidaritetit tradicional shoqëror.⁵ Ky ristrukturim është paraqitur në zhvillim e qytetit, por nuk ka mundur formimin e një identiteti të 'etiketuar'. Arsyeja është sepse akoma nuk është arritur të etiketohen lagjet elitare, lagjet e individëve me status ekonomik të lartë dhe lagjet e formuara si nevoja për vendbanim.

Identiteti urban pas viteve 1990 në shoqërinë shqiptare

Pas viteve 1990, identiteti urban në shoqërinë shqiptare ka pësuar ndryshime të mëdha. Shtresa të gjera të popullsisë mund të gjenden në situata çrregullimi për sa i përket lidhjeve të ndryshme shoqërore të dikurshme, përballë dukurish sociale të dhimbshme siç janë çrrënjësia kulturore dhe distancimi i individit prej opinionëve të grupit të tij parësorë të përkatësisë shoqërore, përballë gjendjesh vetmie të karakterizuar nga ekzistenca e individëve të izoluar në vetvete dhe të pazotë për ta konsideruar veten e tyre si anëtarë solidarë të një grupi tjetër shoqëror.⁶

Rënia e sistemit politik komunist, jo vetëm që ofroi ndërtimin e një sistemi të ri politik, por mundësoi ndryshimin në strukturën sociale, kulturore dhe ekonomike. Ky ndryshim mundësoi shembjen e disa vlerave, por edhe riformimin e tyre. Këto ndryshime që formuan strukturë të re sociale, mundësuan nxjerrjen në pah të vlerave të reja në shoqëri. Vendet evropiane ishin një model për shoqërinë shqiptare. Ky model përmbante formë utopike

5. Alver, K., *Siteril Hayatlar*, Hece yayinlari, 2007:47.

6. Fuga, Artan, *Shoqëria Periferike; Sociologji e ndryshimit*; Shtëp. bot. Ora, 2004:35.

jo vetëm në strukturën kulturore (moderne), por edhe në një çështje politike. Norbert Elias mendon se utopia e bën shoqërinë të jetë e orientuar në një mënyrë krejt të re dhe duke e marrë në konsideratë si idealen. Pikërisht ky mentalitet u pasqyrua nga aktorët socialë të shoqërisë shqiptare dhe solli ndryshime drastike në shoqërinë tonë. Këtu nuk duhet të harrojmë se edhe lëvizjet nga zonat rurale, ose ndaj qyteteve të vogla drejt qendrave të mëdha të banimit ishin kristalizimi i utopisë brenda shoqërisë shqiptare. Shumica e vlerave që u formuan gjatë sistemit komunist u vlerësuan si të prapambetura dhe të parëndësishme. Ndonjëherë ky mendim u konsiderua si ndërgjegje ideale.

Kjo ndërgjegje ideale sjell luhatje të re dhe një situatë kaotike në strukturat social-kulturore, sepse vlerat që kanë ekzistuar për një dekadë janë nënvlerësuar brenda një afati të shkurtër kohor. Gjithashtu vlerat e reja në shoqëri formojnë një situatë të re, që ishte tepër e vështirë për shqiptarët që të pranonin dhe adoptonin në një periudhë të shkurtër kohe. Pikërisht këta elementë ishin faktorët kryesorë në formimin e një situatë anomie në strukturën e shoqërisë shqiptare.

Merënie e sistemit politik komunist kultura shqiptare u ndikua nga shumë elementë të kulturave perëndimore. Këto kultura influencuan të gjitha institucionet sociale, marrëdhëniet midis njerëzve, mënyrën e jetesës, mentalitetin e njerëzve etj. Gjithashtu u krijua një situatë e kundërshtueshme dhe kontradiktore në strukturën sociale të saj. Sipas Z. Dervishit, ndikimi

kaq i fortë i kulturave të huaja tregon mungesën e filtrave kulluese të kulturës.

Urbanizimi i shpejtë dhe imigrimi prej zonave rurale drejt zonave urbane ndryshoi strukturën sociale. Para së gjithash urbanizimi i shpejtë ndërmerr ndryshime ekonomike, sociale dhe kulturore. Gjithashtu njerëzit që vijnë nga zonat rurale pësojnë ndryshime shoqërore, ndryshime në strukturën ekonomike dhe kulturore që shpeshherë krijojnë një lloj shkelje rregullash sociale në shoqërinë urbane. Për t'u integruar në shoqërinë urbane, ky grup i shumicës së njerëzve, përpiqet të jetë larg nga vlerat e tyre kulturore. Kjo krijon një anomi në identitetin e tyre dhe vështirësi që të integrohen në shoqërinë urbane.

Përfundim

Si përfundim mund të themi se urbanizimi në shoqërinë shqiptare është një proces në zhvillim si nga ana sociale ashtu edhe nga ana infrastrukturore. Pas viteve 1990, qytetet shqiptare kanë fituar një strukturë të re sociale dhe arkitekturore. Në ditët e sotme, post tranzicioni social, politik, kulturor dhe ekonomik pasqyrohet edhe te vetë infrastruktura e qytetit. Në shoqërinë tonë pallatet e larta, dhe lagjet e reja janë formuar si përfitim ekonomik dhe për të përballuar interesat e ndërtuesve, por edhe të imigrantëve. Pallatet e reja dhe lagjet e mëdha të formuara këto vitet e fundit kanë bërë të mundur një rritje të popullsisë, si dhe ulje të komunikimit dhe kontrollit social. Hapësira e krijuar për mundësitë dhe oportunitetet e të ardhurve që ecin paralelisht me izolimin social dhe rindërtimin e identitetit personal dhe social. Wirth thekson

se mënyra e jetesës së qytetit ka disa veçori shoqërore siç janë zëvendësimi i lidhjeve të ngushta sociale me lidhjet dytësore, venitja e lidhjeve të forta të fisit, venitja e rëndësisë së familjes në kontekstin shoqëror, humbja e ndjesisë së formimit lidhje të ngushta me komshinjtë, venitja e solidaritetit tradicional shoqëror.⁷ Ky ristrukturim

është paraqitur në zhvillimin e qytetit, por nuk ka mundësuar formimin e një identiteti të 'etiketuar', sepse akoma nuk është arritur të etiketohen lagjet elitare, lagjet e individëve me status të lartë ekonomik dhe lagjet e formuara si nevoja për vendbanim. Pra ky proces i urbanizimit është ende i pakompletuar në shoqërinë tonë.

7. Alver, K., *Siteril Hayatlar*, Hece yayinlari, 2007:47.

Bibliografi

- Tushi, G., *Probleme Dhe Dilema Sociale*, Shtëpia Botuese Duda, Tiranë, 2006.
Dervishi, Z., *Sociologji Kulture 1; Shtëpia Bot. Jeruzalem; Tiranë*, 2006.
Erkan, R., *Kentleşme ve Sosyal Değişme; Bilim Adam Yayınları*, Ankara, 2002.
Fuga, A., *Shoqëria Periferike; Sociologji e Ndryshimit; Shtëp. Bot. Ora; Tiranë*, 2004.
Alver, K., *Siteril Hayatlar*, Hece Yayinlari, Ankara, 2007.

Feja, element i rëndësishëm në strukturimin shpirtëror të njeriut

Xhemal Balla

Abstrakt

Myslimanët në themel të ndërtimit të jetës udhëhiqen nga besimi në “Zotin Një”, që e shoqëron atë në të gjithë aktivitetin jetësor nga lindja deri në vdekje. Për besimtarët, feja ka lozur rolin më të rëndësishëm si kod etiko – moral, që ka ruajtur të pastër familjen e shoqërinë. Feja tek ne nuk ka njohur konflikte, por është karakterizuar nga toleranca e humanizmi. Islami ka kultivuar në ndërgjegjen e besimtarëve shumë elemente pozitive të normave etiko – morale, të praktikuara në jetën familjare e shoqërore. Ajo ka ushqyer shpirtin e tyre në ndërtimin e jetës, që është manifestuar në ceremoni të ndryshme gëzimi e hidhërimi. Megjithatë është ruajtur uniteti me fetë e tjera për çështjen kombëtare. Të bashkuar, myslimanë, katolikë e ortodoksë kanë luftuar për të mbrojtur interesat e vendit, që nga përpjekja për shpalljen e pavarësisë më 1912 e deri në ditët e sotme.

Feja e ka shoqëruar njeriun gjatë gjithë epokave, nga fillimi i jetës njerëzore e deri më sot. Por gjatë rrugës ka pësuar devijime, duke u shmangur nga e vërteta, nga besimi në Një Zot. Kur’ani, fjala Hyjnore është shpallja e fundit dërguar njerëzimit, nëpërmjet të zgjedhurit të veçantë, profetit Muhamed (s.a.v.s), i cili i vuri kufi të vërtetës nga e pavërteta. Pra, është feja islame që sanksionon identitetin e vërtetë të besimtarit islam si individ dhe besimtar pa kufi kudo në “botë”.

Në vendin tonë, islami ka shërbyer si një element i rëndësishëm në strukturimin shpirtëror të besimtarëve, të cilët kanë përbërë shumicën, duke e veçuar atë nga vendet fqinje. Me një fjalë, u dallua si një element identifikimi etnik kombëtar, që ka ruajtur vendin

tonë të mos asimilohet nga të tjerët. Besimi islam është zhvilluar në përputhje me ligjet dhe udhëzimet Hyjnore të shpallura në Kur’anin Famëlartë dhe në hadithin e Profetit (a.s.).

Myslimanët në themel të ndërtimit të jetës udhëhiqen nga besimi në “Zotin Një”, që e shoqëron atë në të gjithë aktivitetin jetësor nga lindja deri në vdekje. Për besimtarët, feja ka luajtur rolin më të rëndësishëm si kod etiko-moral, që ka ruajtur të pastër familjen e shoqërinë. Feja tek ne nuk ka njohur konflikte, por është karakterizuar nga toleranca e humanizmi. Islami ka kultivuar në ndërgjegjen e besimtarëve shumë elemente pozitive të normave etiko-morale, të praktikuara në jetën familjare e shoqërore. Ajo ka ushqyer shpirtin e tyre në ndërtimin e jetës, që është manifestuar në ceremoni

të ndryshme gëzimi e hidhërimi. Megjithatë është ruajtur uniteti me fetë e tjera për çështjen kombëtare. Të bashkuar, myslimanë, katolikë e ortodoksë kanë luftuar për të mbrojtur interesat e vendit, që nga përpjekja për shpalljen e pavarësisë më 1912 e deri në ditët e sotme.

Ne festuam 100 vjetorin e pavarësisë, por gjithnjë ka qenë e do të mbetet e nevojshme për zhvillimin shoqëror, që njerëzit t'i referohen përkrahjes dhe mbështetjes tek Zoti i Madhërisëm. Te Ai do të gjejnë ngushëllimin shpirtëror, ushqimin e ndërgjegjes kombëtare për të përballuar çdo vështirësi në jetë. Në Kur'an sure "El-bekare" ajeti 186 thuhet: *"E kur robët e Mi të pyesin ty për Mua, Unë jam afër, i përgjigjem lutjes kur lutësi më lutet, pra për të qenë ata drejt të udhëzuar, le të më përgjigjen ata Mua dhe le të më besojnë Mua."* Ndjenja fetare është faktor i rëndësishëm në krijimin e një kulture materiale e shpirtërore, të një niveli më të lartë zhvillimi të shoqërisë sonë.

Prandaj, edukimi fetar duhet të fillojë që në fëmijëri dhe adoleshencë, për të pasuruar brendinë e tyre shpirtërore, që në moshën e rinisë marrin pamje dhe konsolidohen tiparet e personalitetit. Në këtë moshë merr formë botëkuptimi fetar i tyre, bindjet me të cilat e ka edukuar familja. Këtu fillojnë të zënë rrënjë normat etiko-morale me të cilat i riu është edukuar.

Bota shpirtërore emocionale, e ushqyer me udhëzimet Hyjnore, pasuron tiparet e karakterit të tij si besimtar, vetëdijen e vullnetin e mirë për çdo gjë, si dhe ndjenjën e miqësisë e të dashurisë për të tjerët. Për këtë

arsye, është domosdoshmëri ushqimi shpirtëror i brezit të ri, pa dallim gjinor, me mësimet e islamit, për të kuptuar kontradiktat e brendshme e të jashtme, që shfaqen midis të riut dhe faktorëve të mjedisit social ku ai jeton.

Sëpari ato ushqehen midis kërkesave të tij dhe mundësisë së plotësimit të tyre, por këto janë të jashtme. Sigurisht ndodhin edhe kontradikta të brendshme midis formimit të bindjeve me të cilat i riu ushqehet, e që manifestohen në sjelljen e tij, në marrëdhëniet me të tjerët. Vetëm feja islame përcaktoi vizionin e qartë për rrugën që duhet të ndjekë i riu ose e reja në ndërtimin e jetës, në vlerësimin e normave etiko-morale që ruajnë të pastër personalitetin e secilit. Në Kur'an, surja "En-nur", ajeti 64 thuhet: *"Pa dyshim, Allahu i përket gjithçka që gjendet në qiell dhe në Tokë. Ai e di se çfarë bëni. Dhe Ditën kur ata do të kethehen tek Ai, do t'i njoftojë për veprat që kanë bërë. Allahu është i Dëgjues për çdo gjë."* Njeriu duhet të ushqehet me besimin e tij, se çdo gjë në botë e dokumenton ekzistencën e Zotit. Kjo është rruga më e mirë drejt diturisë dhe pasurimit shpirtëror; rruga e drejtë për sjellje të mirë dhe moral të shëndoshë, që janë udhërrëfyesit më të mirë për suksesin e njeriut në jetë. I vetmi, Allahu fuqiplotë është Ai që cakton se ç'është e lejuar dhe ç'është e ndaluar; i Cili cakton vlerat etike dhe parimet e sjelljes.

Rol të rëndësishëm për edukimin e ndjenjave fetare luan familja dhe veprimtarët shoqërorë islamë, të pajisur me kulturë të mirëfilltë islame dhe kanë pozicione vlerësuese në shoqërinë ku jetojnë. Kjo për arsye se rinia e sotme është e pajisur me horizont të

gjerë kulturor e shkencor, që dallohet për aftësitë dhe pjekurinë e saj për problemet e zhvillimit, e të përparimit të jetës. Prandaj duhet marrë parasysh personaliteti i rinisë sot, për ta integruar drejt atë, vetëm në unitet me figurën e pastër etiko-morale.

Sot ka të rinj myslimanë, që janë të pjekur e të brumosur me besimin e thellë tek Zoti i Madhërishëm, të pastër dhe të shëndetshëm moralisht dhe të gatshëm për të vënë energjitë e tyre në shërbim të fesë islame, të myslimanëve dhe të shoqërisë shqiptare.

Në kushtet e tranzicionit që po kalon vendi, personaliteti në formim i rinisë mund të pësojë dhe devijime.

Ai vjen i pastër, por delikat dhe i prekshëm në kushtet e një edukate jo të shëndoshë. Si rezultat janë shfaqur vese negative si përdorimi i alkoolit, drogës, bixhozit, prostitucionit e deri te kriminaliteti. Këto probleme negative sociale janë shqetësuese për familjen e shoqërinë, që kanë rrjedhur si rezultat i prirjeve të tyre për t'iu kundërvënë vlerave morale të shoqërisë, traditave e zakoneve të mira që ka trashëguar populli ynë. Për këtë arsye kërkohet si domosdoshmëri ushqimi shpirtëror i tyre me besimin tek Zoti. Këto duhet të bëhen objekt i një ndikimi edukative të intensifikuar, të kualifikuar e të kombinuar; të drejtpërdrejtë e të tërthortë nga moshatarët e tyre të formuar e të pajisur me vlera të larta morale.

Krahas këtyre veseve negative, duhen parë edhe prirjet ekstravagante që shihen në mjedise të caktuara rinore e deri te individë të veçantë. Këto kërkojnë t'u imponojnë të tjerëve si normë diçka

të huaj, të huazuar në veshje e shije, që është në kundërshtim me normat e shijet tona të trashëguara brez pas brezi. Mjafton të përmendim këtu veshjen lakuriqe të vajzave e promovimin e seksit të lirë si nevojë biologjike. Ne nuk duhet të nënvleftësojmë kulturën perëndimore ku duam të integrohemi, por pa e hiperbolizuar rolin e saj. Ne duhet të depërtojmë te thelbi i saj, të marrim atë që është e qenësishme dhe jo atë që është kalimtare. Ajo që mbetet ka vlerë të përjetshme. Për këtë arsye duhet njohur mirë brezi i ri, prirjet e tyre, për të ndikuar në botën e tyre shpirtërore, për t'i ushqyer ato me vlerat etiko-morale islame. Në Kur'an sure "Ez-zumer" ajetet 53-54 thuhet: "*Thuaj: "O robërit e Mi, të cilët e keni ngarkuar me shumë gabime veten tuaj, mos e humbni shpresën ndaj mëshirës së All-llabut, pse vërtetë All-llahu i falë të gjitha mëkatet, Ai është që shumë falë dhe është mëshirues!" Dhe, kthehuni te Zoti juaj dhe përuluni Atij para se t'u vijë dënimi, se pastaj nuk do të ketë kush t'ju ndihmojë."*

Feja islame është e vetmja doktrinë legjislativë e shoqërore që shpjegon drejt këto shtrembërime pikëpamjesh e idesh, që nuk përputhen me moralin e shoqërisë, duke nënvleftësuar problemet delikate të formimit e të edukimit social të rinisë.

Islami është elementi social më human e më i arsyeshëm, që krijon mundësi më të përshtatshme për edukimin etiko-moral të brezit të ri dhe trajtimin e drejtë të kontradiktave të këtij procesi. Pikërisht për këtë arsye feja islame nuk pajtohet me qëndrimet pasive e indiferente, neglizhente e toleruese, sentimentale etj. në respektimin e normave të edukatës morale qytetare në familje e shoqëri.

Dihet që në moshën e rinisë fillojnë të kristalizohen cilësitë e personalitetit. Pikërisht për këtë, familja duhet të ushqejë anën e brendshme të këtij personaliteti, me udhëzimet Hyjnore, që të përcaktojë rrugët konkrete, që fëmija duhet të marrë në jetë, i mbështetur në bindje me besimin tek Zoti; me qëllim që të shndërrohet në një stimul të konsolidimit të personalitetit të tij. Këto tipare të përgjithshme të etikës e të moralit, me brendi të thellë të besimit, vijnë e shfaqen më vonë në të gjitha aspektet e jetës individuale, familjare e shoqërore. Një brez i ri i edukuar me mësimet islame, i pajisur me attribute e vlera morale, përbën një potencial të fuqishëm për t'u integruar në shoqëri e për t'u bërë barrikadë ndaj veseve negative.

Një moment spikatës i fesë islame në zhvillimin e brezit të ri është strukturimi gjithnjë e më i dukshëm, i përcaktuar së brendshmi, i veprimtarisë dhe i sjelljes në jetën praktike. Në themel të tyre duhet të qëndrojnë shtysa e motive të ushqimit shpirtëror nga brenda. Motivimi i ushqyer nga besimi në Krijuesin, është një nga shfaqjet më themelore të personalitetit të njeriut. Ai krijon lidhje të pasura në mes motiveve të brendshme e të jashtme, të çastit e të perspektivës, me zhvillimet specifike etiko-morale për familjen e shoqërinë. Për brezin e ri është domosdoshmëri pasurimi me ndjenja fetare si në gjerësi e në thellësi të botës shpirtëror, si tipare të rëndësishme të karakterit të tyre. Kjo edukatë duhet të synojë stimulimin e tipareve pozitive të karakterit të të riut, që të shërbejë si element frenues ndaj shfaqjeve negative. Promovimi

nga ata i cilësive më të çmueshme të personalitetit të tyre si singëriteti, çiltërsia, reagimi ndaj padrejtësive dha akteve amorale, do të ndihmojë në parandalimin e shfaqjeve të shëmtuara e deri te kriminaliteti. Nëpërmjet lidhjeve shoqërore e miqësore, me qëllime të përcaktuara, me ato që përjetojnë fenomene negative, do të ketë një ndikim të fuqishëm humanizues e fisnikërues që lë gjurmë në jetën e tyre.

Duke përdorur fenë si element strukturor të botës shpirtërore, veçanërisht të brezit të ri, do të arrijmë që secili të rrisë kërkesat ndaj vetes, ndaj fjalës e sidomos ndaj veprimeve. Feja përbën atë element të atij vetedukimi që e pasuron veprimtarinë jetësore të njeriut. Prandaj detyra e çdo myslimani është të përhapë urtësinë, bamirësinë, dashurinë ndaj prindërve, të afërmeve, ndaj jetimëve e ndaj çdo personi tjetër. Singëriteti i besimit në Allahun e Madhërishëm e adhurimi ndaj Tij, përbën qëllimin kryesor të ardhjes së njeriut në këtë botë.

Mbi njohjen, nxitjen dhe edukimin e interesave të brezit të ri

Për të saktësuar më mirë detyrat dhe përgjegjësitë e prindërve në edukimin dhe arsimimin e fëmijëve të tyre, së pari, duhen njohur mirë aftësitë dhe prirjet e tyre, interesat për të ardhmen, me qëllim që edukimi i tyre të fillojë nga motivet që i shtynë ata për ndërtimin jetës. Suksesi i punës edukative për nxitjen e interesave të fëmijëve varet edhe nga mjedisi kulturor i prindërve dhe përkatësia e besimit fetar, sa ata ndjehen përgjegjës përpara Zotit Fuqiplotë. Dihet që kjo moshë ka prirjen për

pavarësi, për vetëveprim, me përpjekjen drejt së resë, të përparuarës, modernes. Pikërisht kjo është pika më delikate kur fëmijët dalin jashtë vëmendjes së prindërve. Qëndrimi indiferent apo liberal, me moton se “tani ata janë të rritur”, dëmton shumë edukatën e tyre.

Për të ruajtur ekuilibrin në jetë, baraspeshën me të cilën ndeshet brezi i ri, për të realizuar prirjet apo interesat e tyre, është domosdoshmëri edukimi fetar, besimi në Zotin, Krijuesin dhe Arkitektin kryesor të botës, Fillimtari i jetës dhe Furnizuesi i të gjitha gjallesave që ekzistojnë. Në Kur'an, surja “Ihlas”, ajeti i parë thuhet: *“Thuaj! Ai, All-llahu është Një.”* Atëherë çdo i ri apo e re do të ruante të pastër ndërgjegjen nga veset negative si mashtrimi, gënjeshtria e deri te përdorimi i alkoolit, bixhozit, drogës, prostitucionit etj.

Rinia zë një pozitë të rëndësishme sociale, së cilës i takon një rol i veçantë në shoqëri. Ajo gjen qetësinë shpirtërore kur ushqehet me udhëzimet Hyjnore dhe do të karakterizohet nga vlera të veçanta morale e materiale. Në ndërtimin e jetës çdo i ri do të ndeshet me problemet ekonomike por edhe ideologjike e politike. Jo vetëm kaq, por do të ndeshet dhe me fenomene negative, me narkomanë, me amoralë, me kriminalitet etj. shfaqje të shëmtuara në shoqëri. Të gjitha këto çorodisin mendjen e të rinjve e krijojnë shqetësime në familje e shoqëri.

Prandaj kujdesi i prindërve si dhe përgjegjësia që mbajnë përpara Zotit, duhet të jetë primare në vlerësimin e prirjeve dhe interesave të fëmijëve të moshës rinore. Ajo ka veçoritë e veta sociale e psikologjike, që luan një rol

të veçantë në zhvillimin e shoqërisë. Ajo njëkohësisht përjeton një nga periudhat më të bukura, më energjike e plot vitalitet të jetës, për të cilën duhet marrë në konsideratë. Për këtë arsye duhen edukuar me cilësitë më të bukura morale, që të jenë plotësisht të aftë për jetën, për punën, për veprimtari të pavarura e deri te adhurimi ndaj Zotit të Madhërishtëm. Nën ndikimin e kushteve të jetës, të punës, kur ajo udhëhiqet nga besimi në Zotin, bëhet e aftë të përballojë vështirësitë që i dalin përpara për jetën familjare e shoqërore.

Është e vërtetë që rinia është gjithnjë e prirur për të përqaftuar çdo gjë të re progresive, që synon drejt idealeve më të larta shoqërore; por ato marrin vlerë kur çdo gjë bëhet në emër të Zotit. Në Kur'an thuhet: *“Thuaj: Ai, All-llahu është Një”, “Thuaj: “mua më është shpallur që Zoti juaj është një Zot i vetëm; pra, a jeni myslimanë?”* (21:108). Kur'anin e solli Zoti për njerëzit, jo vetëm që t'u thotë të vërtetën por edhe t'i çojë tek ajo. Vetëm besimtarët myslimanë që mbështeten tek Ai, mund të korrrin suksese në plotësimin e interesave të tyre, të rriten të gëzuar e të lumtur e me moral të lartë.

Rinia është e ardhmja që do të zëvendësojë brezat e do të çojë përpara zhvillimin e vendit. Realiteti në të cilin jetojmë dëshmon qartë se mjaft të rinj e të reja e kalojnë kohën kafeneve, diskotekave, të dhënë pas epshit e pasionit, pa ideale në jetë. Për këtë arsye është detyrë emergjente e familjeve dhe e opinionit të shëndoshë shoqëror islam, të ftojnë në fenë islame, e cila do t'i shpëtonte ato nga rruga e gabuar. Kthimi me vetëdije me besim tek Zoti, do ta ruante rininë gjithnjë të pastër dhe me moral të lartë.

Ekzistojnë mënyra të ndryshme për ta njohur Zotin dhe ka shumë gjëra për të treguar lidhur me të. Çuditë e mëdha dhe mrekullitë impesive të botës u ngjajnë librave të mirëfilltë ku mund të lexojmë për Allahun. Kështu duke menduar për natyrën, duke i dëgjuar fjalët e lajmëtarëve dhe duke i lexuar zbulimet e amshueshme, mund të përfitojmë diturinë më bindëse për Zotin (xh.sh.) dhe ta gjejmë rrugën e drejtë për tek Ai. Ashtu siç thuhet në Kur'an, surja "Al Imran", ajeti 18, ku shprehet: *"All-llahu vërtetoi se nuk ka zot tjetër përveç Tij, e dëshmuar edhe engjëjt e dijetarët, dhe se Ai është Zbatues i drejtësisë. Nuk ka zot përveç Tij, Fuqplotit e të Urtit."* Pra, njeriu frikësohet vetëm prej një force dhe përgjigjet përpara një gjyqtari të vetëm. Ai kthehet vetëm nga një kible dhe shpresat e dëshirat e veta i drejton vetëm nga një burim i vetëm. Çdo gjë tjetër është gënjeshtër dhe e kotë. Të nënshtruarit vetëm Atij, ai është ligji më i lartë i qenësisë.

Njësimi i Zotit të Madhërishtëm është fillimi e baza e fesë që quhet islam. Ky është devotshmëri, që përbën në vetvete besnikëri. Ai është fillimi dhe fundi. Në Kur'an, surja "el-Bekare", ajeti 131, thuhet: *"Kur Zoti i vet atij i tha: 'Dorëzohu'! Ai tha: 'Tu kam dorëzuar Zotit të gjithësisë'?"*

Për këto arsye në edukimin fetar kërkohet këmbëngulje e durim. Realizimi i pikësnyimeve edukative me normat e

moralit islam kërkon lodhje e mundim, energji fizike e shpirtërore, kërkimi e sprovim rrugësh efikase, gjetjen e njeriut rezultativ, për ta shmangur rininë nga rruga e veseve negative.

Fatkeqësisht, në edukatën tonë familjare dhe në shoqëri, këto cilësi nuk i shohim të kultivuara në shkallën e duhur. Nuk i arrihet qëllimit me një të thënë, me një porosi, me një këshillë apo qortim. Dhe kur nuk e arrijnë këtë ndodh që të mërzhiten e të demoralizohen, të dekurajohen, të humbasin besimin te fëmija i tyre, por njëkohësisht të humbasin besimin dhe tek vetja e tyre si prind.

Familja në të tilla raste duhet t'i kthejë sytë te vetvetja, sa ajo udhëhiqet nga mësimet e fesë islame.

Vetëm Allahu ekziston. Vetëm Ai është i vërtetë, çdo gjë tjetër është e vërtetë në sajë të vërtetësisë së Tij. Vetëm ai është i pavarur, i mjaftueshëm për vetveten, i panevojshëm për askënd dhe për asgjë. Ai ushqen çdo gjë, kurse Atë nuk e ushqen askush. Të gjithë janë të nevojshëm për Të, të gjithë do t'i përgjigjen Atij kurse Ai askujt. Ai i do krijesat e Tij, është i mirë për ta, është i mëshirshëm dhe u ndihmon atyre.

Në këtë këndvështrim edhe vetë prindërit, që të edukojnë drejt fëmijën e tyre, duhet të edukohen dhe vetedukohen me mësimet e islamit pa ndërprerje gjatë gjithë jetës.

Frutat e përmendura në Kur'anin famëlartë

Prof. Dr. Davut Aydüz

Universiteti Sakarya, Fakulteti i Shkencave Islame, Turqi

Abstrakt

Frutat e përmendura në Kur'an njihen si një burim i mirë ushqyerjeje dhe shërimi të shumë sëmundjeve. Për këtë arsye në këtë shkrim ne do të japim versionin dhe mendimin e mjekësisë së sotme në lidhje me dobitë e këtyre produkteve. Për ta bërë këtë ne kemi kontaktuar persona specialistë të kësaj fushe.

Me anë të këtij shkrimi ne nuk i drejtohem lexuesit me fjalët "lërimi mënjano metodat kuruese të mjekësisë moderne dhe kurohuni me frutat e përmendura në Kur'an". Qëllimi i artikullit është përdorimi i këtyre produkteve në trajtë melhemi, tablete, shurupi apo çamçakëzi pasi të bëhet analizimi i tyre nga farmacistët dhe të jenë zhvilluar eksperimentet e nevojshme.

Shpesh Kur'ani famëlartë na e tërheq vëmendjen të kthejmë shikimin nga libri i natyrës duke na nxitur të meditojmë dhe të bëjmë kërkime në fusha të ndryshme.

Kur'ani nuk është mjaftuar me transmetimin tek njerëzit të ligjeve fetare, sociale dhe ligjore, por në të njëjtën kohë ka shpalosur dhe principet më të përkryera mbrojtëse mjekësore. Madje mund të themi se Kur'ani ka si qëllim mbrojtjen e shëndetit njerëzor jo vetëm në fushat e mjekësisë por në të gjitha fushat e jetës së njeriut me anë të ligjeve të sjella.

Para së gjithash Islami dhe libri i shenjtë Kur'ani i drejtohet njeriut me çdo gjë të shkruar në të. Për këtë arsye Kur'ani kërkon ta mbrojë njeriun ndaj çdo lloj sëmundjeje fizike dhe shpirtërore, duke sjellë ligje dhe principe të përkryera në lidhje me këto tema. Principet dhe ligjet solide të Kur'anit sigurojnë trupin e njeriut dhe shpirtin

e tij përballë sëmundjeve të ndryshme, duke mos harruar rrugët dhe mënyrat e shërimit në rast të sëmundjes.

Në Kur'an përmenden emrat e disa frutave dhe produkteve ushqimore, por nuk i lihet shumë vend veçorive të këtyre produkteve. Parë nga ky aspekt pasqyrimi i hollësishëm i një produkti ushqimor do të binte ndesh me qëllimin e Kur'anit. Por në këtë pikë ekziston një çështje shumë e rëndësishme, pasqyrimi i emrave të këtyre frutave apo produkteve ushqimore. Frutat dhe ushqimet e përmendura në Kur'an sigurojnë që përmbajnë yndyrat, proteinat dhe karbohidratet e nevojshme për shëndetin e njeriut. Kur'ani përmend ushqimet e pasura me proteina si peshku, mishi dhe qumështi, ushqimet e pasura me karbohidrate si gruri, qepa, hudhra, thjerrëza, hurma dhe rrushi. Siç e shohim përmend fruta, zarzavate të ndryshme dhe yndyra bimore.

Përmendja pikërisht e këtyre

produkteve në mesin e shumë produkteve tjera ushqimore nuk është e rastësishme. Në shekullin tonë është kuptuar edhe më mirë rëndësia e këtyre ushqimeve në shëndetin e njeriut. Madje mund të themi se këta produkte janë mbrojtëset kryesore të shëndetit të tij. Me përmendjen e tyre Kur'an ka nënvizuar mjetet të cilat ndikojnë pozitivisht në shëndetin e njeriut, duke na tërhequr vëmendjen pak më shumë. Edhe specialistët e ushqyerjes të kohëve të sotme pohojnë të njëjtën gjë. Sepse siç e dimë zgjedhja e ushqimeve, ndikimi i tyre në shëndetin e njeriut, dëmet e ushqyerjes së tepërt dhe ushqyerja e pamjaftueshme luajnë një rol të rëndësishëm në ngrenie.

Sigurisht që përmendja e këtyre ushqimeve në Kur'an, librin udhërrëfyes për të gjithë njerëzimin deri në ditën e fundit, duhet të mbartë një urtësi më vete. Pra ata nuk janë përmendur pa qëllim. Padyshim që dobia e tyre është e padiskutueshme përderisa janë përmendur vetëm emrat e tyre në mesin e shumë frutave dhe zarzavateve të tjera. Por ne me këto fjalë nuk duam të themi se ushqimet e tjera janë të padobishme. Në këtë artikull ne duam të ndalemi pak tek vendi që zënë këta ushqime në ushqyerjen e njeriut, dobitë e tyre mjekësore dhe anët kuruese. Krahas kësaj nuk mund të themi se ky është shkaku i vetëm i përmendjes së tyre në Kur'an. Sepse këta fruta mund të kenë dhe shumë anë të tjera pozitive. Ajo që ne po bëjmë tani është ndoshta analizimi i njërës prej urtësive të shumta të Kur'anit. Allahu e di më së miri.

Frutat e përmendura në Kur'an njihen si një burim i mirë ushqyerjeje dhe shërimi të shumë sëmundjeve. Për këtë arsye në këtë shkrim ne do të japim

versionin dhe mendimin e mjekësisë së sotme në lidhje me dobitë e këtyre produkteve. Për ta bërë këtë ne kemi kontaktuar persona specialistë të kësaj fushe.

Me anë të këtij shkrimi ne nuk i drejtohem lexuesit me fjalët "lërimi mënjane metodat kuruese të mjekësisë moderne dhe kurohuni me frutat e përmendura në Kur'an". Qëllimi i artikullit është përdorimi i këtyre produkteve në trajtë melhemi, tablete, shurupi apo çamçakëzi pasi të bëhet analizimi i tyre nga farmacistët dhe të jenë zhvilluar eksperimentet e nevojshme.

Nuk është e drejtë të themi se frutat që do të përmendim më poshtë të jenë të dobishme për çdo njeri. Sepse përmasat e një njeriu, sasia e ilaçit, mënyra e përdorimit të tij, zona gjeografike ku jeton mund të japin rezultate të ndryshme nga një person tek tjetri. Mjekët përputhen në një mendim: ilaçi i së njëjtës sëmundje ndryshon sipas moshës, kohës, zakoneve dhe forcës së natyrës së personit. Prandaj ata të cilët nuk arrijnë të gjejnë shërim nga një produkt për të cilin themi se është kurues le ta lidhin shkakun e mosshërimit me ato të përmendura pak më sipër.

Ndërkohë që në ditët e sotme po vihet re një braktisje e ilaçeve efektet anësore të të cilave njihen nga ana tjetër shohim se është rritur interesi në përdorimin e ilaçeve bimore. Shpresojmë që ky punim modest të ndikojë në nxitjen e specialistëve të fushës në zhvillimin e kërkimeve më të detajuara.

Tani le të kalojmë tek frutat e përmendura në Kur'an dhe dobitë e tyre.

1. Hurma

Hurma¹ përmendet 20 herë në Kur'an si frut dhe pemë e hurmës.

"Nëpërmjet tij (ujit) rriten të lashtat, ullinjtë, palmat, rrushi dhe fruta të llojllojshme. Këtu ka vërtet tregues (të fuqisë hyjnore) për njerëzit që kuptojnë?" (Nahl, 11). Ajete të tjera ku përmendet hurma janë: Bekare, 266; Ra'd, 4; Merjem, 23, 25; En'âm, 99, 141; Rrahmân, 11, 68; Nahl, 67; Isrâ, 91; Kehf, 32; Tâhâ, 71; Mu'minûn, 19; Shuarâ, 148; Jâsîn, 34; Kâf, 10; Kamer, 20; Hâkka, 7; Abese, 29.

Hadith në lidhje me hurmën:

"Hurma është nga frutat e xhenetit. Ajo është e dobishme kundër helmatisjes." (T'irmidhi, Tîp, 22) *"Hani hurmë në mëngjes pa konsumuar asgjë tjetër sepse ajo zhduk parazitët e zorrëve."* (Kenzu'l- Ummâl, X, 26)

Hurma mundëson zhvillimin e trupit dhe mendjes. Është ushqyese dhe mbrojtëse kundër kancerit. Relakson mendjen dhe mundëson një qumësht gjiri të bollshëm dhe ushqyes për gjdhënëset. Sugjerohet që gratë lehona të konsumojnë hurma. Ajo gjithashtu heq dhimbjen e fytit, kollën, bronshitin dhe ankesat e të ftohurit. Është e dobishme në kurimin e sëmundjeve të kockave.²

Hurma është fruti më ushqyes për trupin në mesin e frutave të tjera. Nëse konsumohet herët në mëngjes pa ngrënë mëngjesin minimizon parazitët e zorrëve ose i zhduk plotësisht.

Esenca e hurmës është e rëndë për

stomakun por ndikon në gjallërimin e gjakut. Hurma axhve shëron helmatisjen apo helmimet e rënda si ajo nga pickimi i akrepit.³

Mjekësia moderne sot ka zbuluar se hurma përmban 10 elementë të rëndësishëm në ruajtjen e shëndetit të njeriut. Krahës kësaj hurma përmban dhe sheqerin i cili ndikon në lëvizjen e organeve, shton energjinë e nxehtësisë dhe lehtëson tretjen e ushqimit.⁴

Hurma përmban të gjitha proteinat dhe vitaminat themelore. Për këtë arsye mjekësia moderne e quan atë si 'ushqimin kryesor'. Sepse njeriu mund të jetojë edhe me një hurmë për shkak të përmbajtjes të të gjithë elementëve të nevojshëm për ushqyerjen e trupit të tij.⁵

Siç e dimë doktorët i këshillojnë gratë shtatzëna në konsumimin e një lëngu me sheqer para lindjes. Qëllimi i kësaj është shtimi i energjisë së trupit të lodhur të shtatzënës dhe prodhimi i qumështit të nevojshëm për fëmijën e porsalindur. Në këtë pikë hurma tregohet si ushqimi më i mrekullueshëm në rritjen e karbohidrateve dhe shtimin e qumështit, ushqimit kryesor të fëmijës së porsalindur. Allahu i Madhëruar e urdhëroi Merjemen të hante hurma dhe të pinte ujë ditën kur lindi Isanë (a.s): *"Shkunde trungun e palmës që të bien mbi ty hurma të freskëta. Ha, pi dhe qetësohu!"* (Merjem, 25-26)⁶.

2. Fiku

Përmendet një herë në Kur'an: *"Pasha fikun dhe ullirin, pasha malin e Sinait"*

3. İbn Kayyim el-Cevziyye, Zâdu'l-Meâd, (trem. heyet), İst., 1990, 5, 24.

4. İnci Beşoğlu, Aile Ansk., İst., 1977, 2, 609.

5. Farika Teymur, Kur'an ve Tıb'ta Hurma, Zafer dergisi, sayı 96, s. 30-31.

6. Râzî, Tefsîr-i Kebîr, Tîn suresi tefsiri.

1. Bëhet fjalë për "hurmën e Arabisë". Hurma axhve është emri i një lloji hurme të cilën e ka mbjellur vetë Profeti Muhammed (a.s) pas mërgimit në Medine. Ka një ngjyrë të afërt me të zezën, është kokërrmadhe, shumë e bukur dhe e shijshme. İbnü'l-Esîr, en-Nihâye, Acve md. Ayhan Yalçın, Şifalı Bitkiler Ansk., Geçit Kitabevi 1981, s.549.

2. A. Rıza Karabulut, Tıbb-ı Nebevî Ansk., Ankara 1994, s.323-326.

dhe për këtë qytet të sigurt (Mekën)." (Tîn, 1-3).

Duke na kujtuar se fiku është një nga frutat e xhenetit, Profeti ynë i nderuar ka shprehur rëndësinë e tij me këta fjalë: "*Hani fikun. Nëse do të më duhej të përmendja një frut të zbritur nga xheneti do të përmendja fikun. Sepse frutat e xhenetit janë pa bërthamë.* (nga fjala pa bërthamë kuptojmë frutat si hurma apo ulliri të cilat konsumohen pasi hiqet bërthama). *Hani fiq sepse fiku beq hemorroidet (majasëllin) dhe zhdruk dhimbjet e kyçeve.*" (Kenz, 10, 44)

Fiku konsiderohet edhe si ilaç edhe si frut. Fiku është një frut i tretshëm lehtësisht, nuk qëndron shumë në stomak, pakëson sekrecionet, pastron mushkëritë, parandalon rërën në fshikëzën e urinës, hap enët dhe sinuset e gjakut të mëlçisë dhe shpretkës dhe është një nga frutat më të dashura. Krahas kësaj fiku ndikon në largimin e erës së pakëndshme të gojës, zgjat flokët dhe parandalon paralizën. Mund ta shfrytëzojmë si një ilaç për të hedhur jashtë toksinat e trupit.⁷

Fiku është një frut që ndikon në uljen e kolesterolit të gjakut dhe në parandalimin e ngritjes së menjëhershme të nivelit të sheqerit tek diabetikët. Kohëve të fundit janë zhvilluar studime rreth veçorisë antikancerogjene të fikut. Bëhet e ditur se lënda *benzaldeb* e gjendur tek fiku krijon mbrojtjen kundër kancerit. Benzaldehi është provuar mbi 57 të sëmurë të prekur nga kanceri, 19 prej tyre janë shëruar plotësisht ndërsa 10 prej tyre pjesërisht. Gjendja e 19 të sëmurëve të parë ka ardhur duke u përmirësuar.⁸

7. Kemal Sümbül, Bilinmeyen Yönleriyle İncir, Sızıntı, sayı 182, s.76-77.

8. Adil Asimgil, Şifalı Bitkiler, İst, 1993, s. 126.

Qumështi i fikut ndikon në heqjen e lythave të shfaqura në lëkurë.⁹

Në të njëjtën kohë fiku është i dobishëm në lehtësimin e kollës, dhimbjeve të fytit, gjoksit. Ndikon në pastrimin e mëlçisë së zezë dhe shpretkës. Luan një rol të rëndësishëm në pastrimin e sekrecioneve të stomakut dhe hedhjen e tyre jashtë trupit. Nëse zihet me qumësht apo ujë është i dobishëm kundër fruthit dhe linjës së dhenve. Fiku ashtu siç shëron gripin në kohë të ftohtë apo të nxehtë, ashtu shëron dhe plagët e gojës dhe mishrave të dhëmbëve.

Sugjerohet të konsumohet nga gratë shtatzëna apo ato gjdhënëse si dhe tek të sëmurët me paralizë.¹⁰

Fiku ndikon në shkurtimin e kohës së shërimit të pacientit dhe në maturimin e çibanëve. Ai ndikon pozitivisht në lehtësimin e dhimbjeve të shkaktuara nga djegiet.¹¹

3. Ulliri

a. Ulliri përmendet gjashtë herë në Kur'an: "*Pasha fikun dhe ullirin, pasha malin e Sinait dhe për këtë qytet të sigurt (Mekën).*" (Tîn, 1-3). Ajete të tjera ku përmendet ulliri janë: Nahl, 11; En'âm, 99, 141; Nûr, 35; Abese 29.

Lëvozhga e trungut të pemës së ullirit dhe gjethet ndikojnë në shtimin e oreksit, uljen e temperaturës, pastrimin e urinës dhe në uljen e sheqerit tek diabetikët. Gjethet e ullirit përmbajnë lëndë efektive në uljen e tensionit. Mund ta përdorin të sëmurët me tension jo shumë të lartë. Ndiemon në heqjen e parazitëve të zorrëve. Gjethja e ullirit duhet të konsumohet pas ushqimit

9. A. R. Karabulut, a.g.e., 1, 346.

10. Ayhan Yalçın, a.g.e., s. 551.

11. A. Asimgil, a.g.e., s. 288-289.

sepse është e rëndë për stomakun. Krahas kësaj mund të përdoret edhe si një copë e butë në shërimin e plagëve të lehta, sepse ka veçori antimikrobike. Përdoret edhe në djegiet e shkallës së parë.¹²

b. Vaji i ullirit: përmendet dy herë në Kur'an: "*si dhe pemën që rritet në malin e Sinait, që u jep vaj dhe mëlmesë atyre që e hanë.*" (Mu'minûn, 20). Si dhe në ajetin 35 të sures Nur.

Profeti i nderuar në lidhje me vajin e ullirit thotë: "Përdoreni vajin e ullirit si ushqim dhe për t'u lyer me të. Sepse ai është nxjerrë nga një pemë e shenjtë dhe e begatshme." Tirmidhi, Etime 43; Ibn Maxhe, Etime 34; Ahmed b. Hanbel, Musned, 3, 497; Hâkim, Mustedrek, 2, 398)

Në studimet e bëra rreth yndyrnave të ndryshme shtazore dhe bimore është parë se vaji i ullirit ndryshon prej tyre në efektin e uljes së kolesterolit në gjak. Këtë e realizojnë acidet e pangopura yndyrore të ullirit. Prandaj ky është vaji i mrekullueshëm të cilin mund ta përdorin të sëmurët me zemër dhe të prekur nga sëmundjet e enëve të gjakut.

Vaji i ullirit përmban dhe shumë përbërës të cilët nuk gjenden në vajrat e tjerë. Këta përbërës ulin tensionin, janë antibiotikë natyralë dhe njihen si antikancerogjenë.¹³

Vaji i ullirit me të vërtetë që është një mrekulli ashtu siç thuhet edhe në mesazhin hyjnor. Ai mund të qëndrojë pa u prishur për një kohë të gjatë dhe të përdoret si në prodhimin e ilaçeve ashtu edhe në fushën e pastrimit.¹⁴

Në disa ajete është përmendur pema e ullirit dhe ulliri ndërsa në disa të tjera është përmendur si vaj dhe mëlmesë për ato që e hanë frutin e ullirit. (Mu'minun, 20) Nisur nga kjo mund të themi se vaji i ullirit ka qenë një lëndë ushqyese shumë e rëndësishme në kohën e Profetit Muhamed (s.a.s).¹⁵

Vaji i ullirit i pasur me lëndë ushqyese dhe vitamina është vaji më i tretshëm nga të gjithë vajrat e tjerë. Krahas ndikimit të tij pozitiv në kurimin e sëmundjeve të zemrës dhe enëve të gjakut vaji i ullirit ndihmon zhvillimin e trurit të fëmijëve, forcimin e kockave dhe mbron stomakun nga ulçera. Krahas kësaj është një depozitë vitaminash dhe luan një rol të rëndësishëm në rigjenerimin e qelizave dhe shtyrjen e plakjes.

Vaji i ullirit është një burim ushqyes i pazëvendësueshëm për fëmijët sepse përmban vitaminat A, D, E dhe K. Ai minimizon acidin e gastritit, s'ka rëndësi nëse konsumohet i ftohtë apo i nxehtë. Ndikon në funksionimin e rregullt të tëmthit dhe është vaji i cili thithet më mirë nga zorrët. Ai ndihmon në funksionimin e rregullt të mëlçisë së zezë sepse zotëron një strukturë e cila ndikon në pastrimin e gjakut nga lëndët e dëmshme. Vaji i ullirit është ideal për të filluar dietën. Përdoret edhe në përgatitjen e disa ilaçeve në farmaci.¹⁶

Ulliri në të njëjtën kohë është një kundërhelm i rëndësishëm. Për këtë arsye ai parandalon rënien e flokëve.¹⁷ Sot shumë specialistë të kozmetikës dhe bukurisë pohojnë ndikimin pozitiv

12. C. Kemal Sünbül, Zeytinyağı ve Kolesterol, Sızıntı, sayı 141, s. 404.

13. Cumhuriyet Erten, Sızıntı, Tabiatın Bağrında, sayı 36, s. 23-24.

14. Derveze, İ., Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı, Yöneliş yay, İst., 1989. s.80.

15. Akdeniz'den dünyaya yayılan sağlık ve lezzet: Zeytinyağı, Zaman, 12 Kasım 1995; A.Yalçın, a.g.e., s.610.

16. İnci Beşoğlu, a.g.e., 2, 612.

17. Zaman Gazetesi, 14 Ekim 1995, Zeytinyağı sağlık garantisi.

të vajit të ullirit në forcimin e rrënjës së flokëve dhe shndritjen e tyre. Vaji i ullirit ushqen lëkurën. Studimet kanë treguar se përdorimi i rregullt i vajit të ullirit pengon deformimin e lëkurës dhe mbron trupin nga plakja, duke filluar nga kockat, truri e deri tek lëkura.

Vaji i ullirit ndikon në uljen e nivelit të kolesterolit të dëmshëm në gjak duke parandaluar kështu infarktët. Perëndimi sot e përdor vajin e ullirit në mbrojtjen e zemrës.¹⁸ Vaji i ullirit ndikon pozitivisht në zbutjen e fekalëve.¹⁹ Përdoret gjerësisht edhe në industrinë e sapunit.²⁰

4. Rrushi

Rrushi, përmendet 11 herë në Kur'an *“është Ai që lëshon ujë nga qielli nëpërmjet të cilit Ai nxjerr sythat e çdo bime. Prej kësaj Ne nxjerrim gjelbërim, kokrra gruri në kallinj, palma hurme të ngarkuara me kalaveshë të ulët, kopshte rrushi, ulliri dhe sheqe....”* (En'âm, 99). Ja disa nga ajetet ku përmendet rrushi në Kur'an: Bekare, 266; Ra'd, 4; Kehf, 32; Jâsîn, 34; Nahl, 11, 67; Isrâ, 91; Mu'minûn, 19; Nebe', 32; Abese, 28.

Frutin e rrushit mund ta përdorim që nga filizat e njomë, e deri në trajtën e fundit. Në fillim çelin filizat e parë jeshilë, të cilët kanë një shije të hidhur, me këta mund të bëhet edhe gjellë. Më pas çelin kokrrat e para të cilat janë të dobishme jo vetëm për të sëmurët, por edhe për personat e shëndoshë. Nga këto kokrra mund të përgatiten shurupe të nevojshme për të sëmurët me tëmth. Kur piqet plotësisht rrushi është shumë i ëmbël. Rrushi edhe mund të thahet dhe të mblidhet duke përfutur kështu

ushqimet më të ëmbla. Nga rrushi mund të bëhet pistil, pekmez, uthull, etj.

Edhe fara e rrushit është e dobishme. Sipas analizave të zhvilluara nga mjekët fara e rrushit është shumë e dobishme për personat me stomak të dobët. Mjekët gjithashtu pohojnë se fara e rrushit mund të konsumohet pasi të jetë tharë dhe shtypur në trajtë pluhuri. Nuk është thënë kot që rrushi është mbreti i frutave.²¹

Rrushi është një produkt i fortë me shumë dobi mjekësore. Krahas kësaj ai pastron urinën dhe është një burim i madh energjie. Ashtu siç është benzina apo nafta burimi kryesor në lëvizjen e makinës, ashtu edhe energjia është kryesore në lëvizjen e njeriut. Rrushi është një frut me shumë kalori prandaj konsumimi i tij ia shton energjitë njeriut dhe e mban gjithnjë vital. Ndikon në shtimin e fuqisë fizike dhe mendore. Luan një rol të rëndësishëm në shtimin e gjakut dhe uljen e tensionit të lartë. Është i dobishëm në shërimin e ulçerës së stomakut, gastritit, sëmundjeve të mëlçisë së zezë, sëmundjeve të shprekës, reumatizms. Ushtron efekt pozitiv në heqjen e kapsllëkut dhe pastrimin e gjakut. Ndihmon në heqjen e të përzierave tek shtatzënat, pastron lëkurën dhe ndihmon në rënien e gurëve në veshka.²²

Rrushi përmban vitaminën C. Kjo vitaminë konsiderohet si guri themelor i një ndërtese. Në mungesë të vitaminës C shfaqen gjakderdhje të lehta në kyçe. Krahas kësaj vihet re zbehje e lëkurës dhe nervozizëm. Një lëndë tjetër e cila ndikon në mbajtjen

18. A. Asımgil, a.g.e., s. 288-289.

19. Turhan Baytop, Farmakognozi Ders kitabı, İ.Ü. Eczacılık Fak. yay. 2, 229.

20. H. Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, 3, 475.

21. A. Yalçın, a.g.e., s.604; Hasan Günaydın, Kur'an Işığında Faydalı Gıdalar ve Beslenme, İst. 1995, s.189.

22. Polat Has, Peygamberimizden Günümüze Beslenme, Töv., yay., İzmir 1991, s.166-169.

në formë të trupit është vitamina A. Vitamina C luan një rol të rëndësishëm në heqjen e nervozizmit, krahas kësaj edhe vitaminat B1 dhe B6, kalciumi dhe fosfori ndikojnë pozitivisht në këtë pikë. Tek personi i cili konsumon rrushin nuk do të vihen re zbehje të lëkurës, me ndihmën e vitaminë C nuk do të gjenden vatra gjakderdhjeje dhe me ndihmën e vitaminës A dhe C nuk do të gjenden sëmundje mikroskopike dhe pasoja të shkaktuara nga ato në trup.²³

5. Shega

Shega përmendet në tre vende në Kur'an: *"është Ai që lëshon ujë nga qielli nëpërmjet të cilit Ai nxjerr sythat e çdo bime. Prej kësaj Ne nxjerrim gjelbërim, kokërra gruri në kallinj, palma burme të ngarkuara me kalaveshë të ulët, kopshte rrushi, ulliri dhe shegë..."* (En'âm, 99). Ajete të tjera në lidhje me shegën janë : En'âm, 141; Rahmân, 68.

Hz. Aliu (r.a) thotë: "Hajeni shegën bashkë me cipën e hollë brenda saj sepse pastron stomakun."²⁴

Lëvorja e shegës, lulet e saj dhe lëngu i shegës përdoren kundër diarresë.²⁵ Lëngu i shegës është parë se ndikon pozitivisht në forcimin e zemrës dhe është shumë i dobishëm për njerëzit e dobët. Nuk duhet përdorur shumë nga personat e sëmurë nga stomaku dhe zorrët, fëmijët e vegjël dhe shtatzënat.

6. Qershia

Qershia përmendet një herë në Kur'an: *"E njerëzit e së djathtës, sa të nderuar që janë fatlumët! Ata do të qëndrojnë në mes të lotusve pa gjemba, bananeve të mbushura me*

fruta, nën hije të gjera, pranë një uji rrjedhës dhe mes frutave të llojllojshme të cilat kurrë nuk sosen as nuk janë të ndaluara." (Vâkia, 28-33).²⁶

Njeriu mund të shfrytëzojë qershinë, bishtat e saj, lulet dhe lëvoret e trungut. Fruti zakonisht konsumohet si ushqim, ashtu siç është ndërsa pjesët tjera konsumohen në trajtë ilaçi pasi të jenë tharë. Bishtat e qershive nuk duhen hedhur, por duhet të thahen dhe të ruhen në një qese. Kur përdoren në trajtë çaji këta bishta ndihmojnë në pastrimin e trupit nga toksinat. Tek qershia gjendet sheqeri, acidi i limonit dhe vitaminat A dhe C, ndërsa tek bishtat dhe trungu i saj gjendet *tanin* dhe *kripërat potasium*. Është një frut shumë i shijshëm dhe në të njëjtën kohë ndihmon në pastrimin e veshkave nga lëndët e dëmshme.²⁷ Ndhmon në pastrimin e gjakut dhe është shumë e dobishme në kurimin e reumatizmit, ashpërsisë së enëve të gjakut dhe gëlqerosjes së kyçeve. Ndhmon në minimizimin e fryrjes së mëlcisë së zezë, ekuilibrimin e gjëndrës së tëmthit, forcimin e fijeve nervore, rritjen e imunitetit të trupit, parandalimin e puçrrave dhe heqjen e etjes.

Lëvoret e trungut ndikojnë në uljen e temperaturës dhe në heqjen e diarresë. Lulet e saj janë efektive në heqjen e kollës.²⁸

7. Banania

Banania përmendet një herë në Kur'an: *"E njerëzit e së djathtës, sa të nderuar*

23. Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5, 382; Mecmau'z-Zevâid, 5, 96.

24. Turhan Baytop, a.g.e., 2, 208.

25. Ayhan Yalçın, a.g.e., 582.

26. "mes frutave të llojllojshme"- sipas komentuesve të Kur'anit, ndër ta Elmalılı-ja një prej këtyre frutave të përmendura në ajetin e mësipërm është edhe qershia.

27. İlhan Yardımcı, Halk ilaçları ve şifalı bitkiler, s. 99.

28. Adil Asımgil, a.g.e., s.163; Ayhan Yalçın, Şifalı Bitkiler Ansk. s. 567.

që janë fatlumët! Ata do të qëndrojnë në mes të lotusve pa gjemba, bananeve të mbushura me fruta, nën hije të gjera, pranë një uji rrjedhës dhe mes frutave të llojllojshme të cilat kurrë nuk sosen as nuk janë të ndaluara.” (Vâkia, 28-33).

Talh-i mendûd, do të thotë banane e suvatuar, fruti i së cilës është stivësuar nga poshtë lart. Sipas shumicës së komentuesve të Kur’anit fjala *talh* do të thotë pema e bananes. Ndërsa mendud do të thotë e stivësuar njëri mbi tjetrin si dhëmbët e krehërit.²⁹ Disa të tjerë mendojnë se nuk bëhet fjalë për bananen. Është përmendur një pemë fruti i së cilës është më i ëmbël se mjalti, e ngjashme me bananen që njohim ne. Po sigurisht që ka edhe komente të tjera.³⁰

Banania plotëson të gjitha nevojat e trupit. Ndhmon në zhvillimin e kockave dhe në shkurtimin e kohës së shërimit të të sëmurit. Ka efekte pozitive në zbutjen e nervozizmit dhe heqjen e lodhjes. Mund të përdoret në rastet e sëmundjeve të veshkave dhe zorrëve. Ato të cilët vuajnë nga kapsllëku nuk u sugjerohet ta konsumojnë shpesh atë.³¹ Kur fruti piqet, niseshteja që përmban kthehet në sheqer dhe bashkë me elementë të tjerë të rëndësishëm përzihen në gjak. Një banane e pjekur tretet për 1 orë e 45 minuta. Banania ndihmon në krijimin e qelizave të reja mbrojtëse në stomak, në shërimin dhe parandalimin e ulçerës.³²

29. İbn Kayyim Zâdu’l-Meâd, 5,61.

30. H.Yazır, a.g.e., 7, 399.

31. A.Yalçın, a.g.e., s.580; H.Günaydın, a.g.e., s.135.

32. Polat Has, a.g.e., s.186.

Përfundim

Kur’ani Famëlartë është një det i mbushur me njohuri dhe shkenca të ndryshme. Ata të cilët kërkojnë të arrijnë njohuritë e shpalosura në të, duhet të zhyten në thellësi të detit. Megjithëse në ditët e sotme mund të gjejmë shumë libra të përgatitur nga shkencëtarë të cilët mundohen t’i shërbejnë Kur’anit, Ai mbetet një libër i mbushur me margaritarë e safirë të çmuar, të cilët na i tregojnë herë pas here. Ai është i mbushur me gjëra mahnitëse, dritë hyjnore, dhurata të çmuara, të cilat mund ta shpëtojnë njeriun nga një jetë e pavlerë dhe fatkeqe. Ashtu siç thotë dhe Profeti ynë i nderuar: “Në të janë fshehur lajmet e të kaluarës dhe ato të së ardhmes. Në të mund të gjeni dhe vendimet në lidhje me çështjet që keni dyshime.. kuptimet e tij origjinale nuk kanë të sosur, Ai nuk plakët duke u përsëritur...”³³ Pra ai është një thesar. Për këtë arsye qindra shkencëtarë dhe dijetarë të nderuar, të cilët kanë bërë komentin e tij, në çdo shekull e kanë komentuar atë duke e analizuar nga anë të ndryshme. Myslimanët i kanë shfrytëzuar këta komente dhe vazhdojnë t’i shfrytëzojnë. Shpresojmë që kuptimet e tij origjinale të mos sosen deri në ditën e fundit. Padyshim që në të ardhmen do të dalin dijetarë të tjerë, të cilët do të komentojnë shumë anë të fshehta dhe të mbyllura të Kur’anit.

**Përktheu
Aisa Kokiçi**

33. Tirmidhi, Fedâilu’l-Kur’ân, 14.

Shkenca dhe Besimi

Hekimoglu Ismail

Abstrakt

Duke shëtitur në dete, nuk mund të mos flasim për isbujt që quben ajsbergë. Në fizikë çdo gjë që ngrohet hymehet, ndërsa ajo që ftohet tkurret. Uji qëndron jashtë këtij ligji. Zoti ka urdhëruar zgjerimin e akullit. P.sh. nëse mbushim një shishe me ujë dhe e lëmë jashtë në ditë të ftohta, do të shohim se kur të zë akull shishja do të copëtohet. Kjo gjendje tregon që uji që zë akull zgjerohet. Dendësia e akullit të zgjeruar është e pakët, kështu që bëhet e mundur që akulli të notojë mbi ujë. Në qoftë se uji kur të ftohet do të tkurret dhe dendësia do të zmadhohet, atëherë akujt do të tërhiqeshin në fund të detit, duke mos u shkrirë dhe detet do të fillonin të ngrinin që nga fundet e tyre, duke u bërë një shtrat akulli. Atëherë jeta jonë do të ishte e pamundur. Ja pra ky ligj i jashtëzakonshëm i fizikës mbron vlerën e jetës në botë.

Kush është Ai që i ka vënë ligjet në fizikë?

Uji

Duke i radhitur pranë njëra tjetrës qelizat bimore, pa e fshehur habinë tonë, duke mos marrë ndonjë formë të caktuar, na tërheq vëmendjen që edhe uji që është tek bimët nuk është nga lloji që ne e dimë. Është e vërtetë se këta ujëra janë kripëra lëndore dhe këto kripëra përzihen në një raport të caktuar.

Ju e dini që i ashtuquajtur i ujë është i përbërë nga dy pjesëtarë të përbashkët. Njëri prej tyre është hidrogjeni dhe tjetri oksigjeni.

Ndoshta para mijëra, ose miliona vitesh... kur në botë nuk kishte asnjë genie, hidrogjeni dhe oksigjeni duke vrarë mendjen kishin menduar.

Oksigjeni kishte thënë:

- Në tokë do të vijmë bimë, kafshë dhe njerëz. Këto do të kenë nevojë për ujë. Dhe ndoshta në sajë të ujit do të gjejmë jetë. Eja e të bëjmë së bashku një punë të dobishme...

Hidrogjeni ishte emocionuar:

- Aman, unë vdes për punë të dobishme.

Oksigjeni kishte vazhduar më tej:

- Po të bashkohemi bashkë, kjo punë quhet e mbaruar...

Hidrogjeni ishte çuar në këmbë menjëherë:

- Unë jam gati,- dhe kishte hapur krahët.

Oksigjeni:

- Prit një herë jo kaq shpejt, pastaj unë jam më i vlefshëm se ti.

Hidrogjeni kur dëgjoi këtë vari buzët.

Oksigjeni sikur të mos kishte ndodhur gjë filloi sërisht:

- Por edhe kjo e ka një zgjidhje. Zoti e ka krijuar zgjidhjen e çdo gjëje, mjafton që të vëmë në punë mendjen...

Pas kësaj, hidrogjeni i emocionuar:

- Shpejt, shpejt, thuaje...,- i ishte lutur.

Oksigjeni me të njëjtën pjekuri kishte thënë që:

- Po, unë jam më i vlefshëm se ti, kjo është një e vërtetë. Që të jemi ortakë bashkë, duhet t'i bashkojmë dy grimca prej teje dhe një prej meje, duke

formuar atë gjënë e magjishme që quhet “ujë” dhe të gjitha qeniet do të na jenë mirënjohëse neve.

Komunistët nuk janë dakord me çështjen “dy me një”, sepse mbajnë parimin e barazisë në çdo gjë, por falë Zotit atëherë nuk kishte komunistë, kështu që u realizua formimi i ujit, sepse nuk është punë që të pengohet uji. Në qoftë se oksigjeni dhe hidrogjeni nuk do të na bënin këtë mirësi, natyralistët tanë duke e marrë ujin do të lageshin kokë e këmbë... Që mos ta zgjasim, ja pra kështu u formua uji.

Si, a e besuat? Oksigjeni dhe hidrogjeni a mund të bëjnë një bisedë të tillë? A mund të mendojnë ato për bimët, kafshët dhe njerëzit, në një kohë kur s’kanë dijeni as për veten e tyre?

Le të themi se menduan... Shikoni oksigjeni, nuk është bërë i gjithi ujë, një pjesë ka mbetur që me atë të marrim frymë. Edhe këtë ato e kanë menduar?

Shihet që, për t’u krijuar uji nuk është një rastësi, por është rezultat i llogaritjeve të përsosura. Dhe llogaritje të tilla nuk janë punë e elementeve, por punë e një të Gjithëdijshtmi.

Vendi më i thellë i ujërave zbret deri në 10.000 metra, mali më i lartë as 9.000 metra nuk arrin.

Sigurisht që ashtu siç shihet ekuilibri dhe arti i Krijuesit mes gropave të stërmëdha ujore dhe maleve të larta, ashtu shihet edhe madhështia e krijimit të ujit dhe të mosmbulimit të të gjithë sipërfaqes tokësore të botës me ujë.

Detet

Detet po t’i shohim nga një këndvështrim, i ngjajnë një kazanit të mbushur me ujë. Në kazanin e quajtur “DET” gatuhen gjellë të ndryshme në çast dhe në një enë. Ashtu siç gatuhet në det ushqimi i sardeles, ashtu gatuhet edhe i balenës dhe i breshkës.

Ato që dinë të përdorin gjilpërën

dhe gërshërën, duhet t’i shohin me një sy tjetër detet. Sepse detet janë edhe dyqan rrobaqepësie. Aty qepen veshja e gaforres dhe e peshkut.

Detet në të njëjtën kohë janë edhe një djep. Të vegjlit e gjitarëve aty i hapin sytë për herë të parë, aty lindin dhe lëkunden në djepin det, rriten me ninullat e dallgëve.

Kini kujdes, ka që i bëjnë detet një fushë arsimore. Po, detet janë në të njëjtën kohë një fushë arsimore. Të gjithë gjitarët sipas gjinive dhe sipas moshës thërriten në ushtri, ushqehen, mbrohen dhe edukohen. Peshkaqeni e merr edukimin në një vend, delfini në një vend tjetër dhe karavidhja në një vend tjetër. Pastaj këto ushtarë largohen me radhë dhe në vend të tyre vijnë të rinj. Kështu detet ruajnë gjithmonë detyrën e të qenit fushë arsimore. Meqenëse detet janë një fushë arsimore dhe gjitarët janë ushtarë, sigurisht që ekziston një Komandant që i qeveris këto...

Detet në të njëjtën kohë janë një varrezë e stërmadhe. Të gjitha krijesat që rriten në det dhe ngordhin aty, në këtë unazë varrosen.

Duke shëtitur në dete, nuk mund të mos flasim për ishujt që quhen ajsbergë. Në fizikë çdo gjë që ngrohet bimehet, ndërsa ajo që ftohet tkurret. Uji qëndron jashtë këtij ligji. Zoti ka urdhëruar zgjerimin e akullit. P.sh. nëse mbushim një shishe me ujë dhe e lëmë jashtë në ditë të ftohta, do të shohim se kur të zë akull shishja do të copëtohet. Kjo gjendje tregon që uji që zë akull zgjerohet, bimehet. Dendësia e akullit të zgjeruar është e pakët, kështu që bëhet e mundur që akulli të notojë mbi ujë. Në qoftë se uji kur të ftohej do të tkurrej dhe dendësia do të zmadhohej, atëherë akujt do të tërhiqeshin në fund të detit, duke mos u shkrirë dhe detet do të fillonin të ngrinin që nga fundet e tyre, duke u

bërë një shtrat akulli. Atëherë jeta jonë do të ishte e pamundur. Ja pra ky ligj i jashtëzakonshëm i fizikës mbron vlerën e jetës në botë.

Kush është Ai që i ka vënë ligjet në fizikë?

Pak a shumë një e dhjeta e një ajsbergu qëndron mbi ujë, kështu që ato mund të vihen re nga anijet, duke marrë masa për parandalimin e përplasjeve të mëdha.

Temperatura më e ulët e deteve është +4 gradë Celsius. Madje edhe në detet e ngrira të Veriut, masat e akullta nuk arrijnë në fund të detit, por rrinë në sipërfaqe. Kështu që mundësohet jeta e gjallesave nëpër dete.

Allahu ka bërë të mundur krijimin e akujve dhe të rrymave të ngrohta të ujit në të njëjtin vend...

Anglia megjithëse është shumë më në veri se vendet e Mesdheut, dhe megjithëse dihet që sa më në veri që të ngjitesh, bën më ftohtë dhe se dimri është i gjatë, ajo ka një klimë të ngjashme me vendet e jugut të Evropës. Gjeografët të cilët e kanë studiuar këtë, kanë zbuluar se ekziston një rrymë e nxehtë uji në oqeanin Atlantik. Dhe kjo është sikur të kalonin tuba çeliku me diametër 50 m, ku në to kalojnë ujërat e nxehta që vijnë që nga ekuatori, për të nxehur ishullin e madh të Anglisë. Edhe në qoftë se anglezët nuk e kuptojnë vlerën e këtij uji të ngrohtë, ne duke e kuptuar atë, duhet të falënderojmë Allahun që bën të mundur qarkullimin e ujit të ngrohtë në dete. Ashtu si edhe detet, po ashtu edhe qielli është i mbushur me ujë. Po të ishte e mundur të mblidhnim të gjitha reshjet e shiut që kanë rënë brenda një viti, mund të mbushet një det i tërë. Dalja e lumenjve Nil, Eufrat, dhe Amazona, e habit njeriun së tepërmi. Nili megjithëse nuk vjen nga xheneti, i ka kthyer shkretëtirat në xhenet, duke u quajtur kështu lumi i xhenetit. Ashtu

si nga një tenxhere me ujë, e vendosur mbi një sobë të ndezur, nga e cila fillon të avullojë uji, po ashtu edhe ujërat në tokë, me nxehtësinë që jep dielli, fillojnë e avullojnë duke kryer një proces të caktuar dhe me plot rregull. Kush është Ai pra që e ka vendosur këtë rregull të caktuar?

Ujërat megjithëse avullojnë më shumë në verë, kjo stinë paraqitet si stina më e thatë. Nga kjo kuptojmë se ujërat që avullojnë nga një vend, duke u ngritur në qiell, i hipin makinës së erës dhe i shkojnë në ndihmë bimëve të etura. Rënia e pakët e shiut në vendet ku nuk ka bimë dhe e shumtë në vendet me pyje dhe bimësi, tregon një mrekulli tjetër.

Fuqia që lind nga bashkimi

Pemët që ndodhen në pyll, tregojnë në një mënyrë të bukur, gjendjen e ndihmës që i japin njëra-tjetrës. Në ditët e ngrohta të verës, të gjitha duke i bërë hije njëra-tjetrës, i bëhen pengesë tharjes së rrënjëve. Në çastet kur frynë erë e fortë, duke u mbështetur tek njëra-tjetra, asnjëra nuk thyhet. Në qoftë se në pyll, bëhet përmbytje, çdo pemë i ndan ujërat që vijnë në aq pjesë sa i takon, kurse pjesët tjera të ujit, e humbin fuqinë, duke mos u bërë e mundur të shkulet asnjë pemë nga vendi. Kështu pra pemët, parandalojnë fatkeqësitë natyrore. Pra edhe dobia e pemëve varet nga bashkësia që ato përbëjnë. Ashtu si edhe tek njerëzit. Pikat e shiut, ashtu siç janë një mëshirë për njerëzimin, kur ato bien me rrëmbim dhe formojnë rrëketë, njeriu duhet t'i bëjë prita dhe duhet të marrë vesh nga këto, ose duhet të jetë inxhinier...

Shiu

Avujt që ngjiten lart nuk lihen kot. Ato duke u mbledhur në një vend të caktuar, duke u shtyrë me njëri-tjetrin,

bëhet e ditur nga qendra meteorologjike se: “Sot në filan vend do të bjerë shi”. Më në fund shiu është afruar në kufijtë e asaj zone. Ashtu siç radarët lajmërojnë kur kapin avionin që afrohet edhe aparaturat në stacionet meteorologjike, lajmërojnë për avujt që afrohen, d.m.th. për lagështirën. Kështu kuptohet që do të bie shi dhe ne i vlerësojmë të dhënat meteorologjike.

Nga ana tjetër siç lajmërohet për shirat nga marinarët dhe disa kafshë, ata na lajmërojnë edhe për furtunat. Thuhet edhe që: “Po u dukën pulëbardhat në breg të detit, do të bie shi ose do të ketë furtunë”. Këtë e kam provuar edhe vetë. Kur nuk kam parë pulëbardha në det, nuk kam pritur menjëherë diçka dhe ashtu ka ndodhur.

Por është krejt tjetër ajo çka kafshët dinë dhe lajmërojnë për të, nga ajo çka dinë njerëzit. Le të themi që kafsha lajmëroi për rënien e shiut.

Tjetër?

Tjetër s’ka. Ajo ç’mund të bëjë kaq është. Por ne njerëzit mendojmë kur shohim shiun që bie.

- Çfarë do të ndodhte po të mos binte shi?

- Fatkeqësi.

Sërish pyesim:

- Çfarë do të ndodhte po të mos pushonte shiu që bie?

- Edhe kjo fatkeqësi.

Mirë kemi dhe një pyetje të tretë:

- Sikur shirat të mos binin pika-pika, por të zbrazeshin si olluk, atëherë si do të vente halli ynë?

Një fatkeqësi shumë e madhe!

Nëse është kështu, në rënien e shiut janë fshehur tre fatkeqësi dhe ekziston dikush që ne na mbron nga këto fatkeqësi.

Ai që e ka në dorë kapistallin e shiut, ka në dorë dhe kapistallin e borës.

Ashtu si një karrocier që është pronar i kapistallit të kalit dhe karrocën

e tij e nget si të dojë dhe ku të dojë, ashtu edhe Ai që ka në dorë kapistallin e reve, pasi i hip ato në kalin “erë”, kalibron largësitë lart dhe poshtë dhe këto duke i ngjitur me njëra-tjetrën, parandalon rënien e shiut si breshër mbi kokën tonë edhe çdo flokë bore që bie e zbukuron në mënyrë që të shohim e të njohim ekzistencën e Tij, e të heqim dorë nga mohimi.

Bora

Kur bie borë qëndroni nën një mbulesë pëlhere. Zgjatini poshtë borës kartonët e zinj që kenë përgatitur më parë dhe shikoni flokët e borës që bien duke u rritur. Atëherë do të shikoni flokë bore gjashtëkëndëshe, tetëkëndëshe. Pastaj do t’i shikoni këto flokë mbi qëndisjet e një vajze të re. Në revistat e huaja vëmë re se shkrimet dhe fotografitë në lidhje me borën dhe kristalet e saj zënë një vend të veçantë.

Në vitin 1905 Wilson A. Bentley fotografoi flokët e borës. Për këtë arsye u përball me të ftohtin dhe kushtet e këqija të motit për 50 vjet. Problemi më i madh ishte se për të fotografuar flokët e borës në fillim duhej të merrej kallëpi i tyre. Këtë punë e kishte zgjidhur drejtori i Qendrës së Kërkimeve Shkencore Atmosferike në Universitetin e New Yorkut, J. Schafer. Lëndët kimike që gjendeshin duke marrë kallëpet e flokëve të borës studioheshin në mikroskop dhe fotografoheshin. Në vitin 1931 Bentley botoi 2.000 fotografi bore. Asnjë kristal bore nuk ngjasonte me njëra-tjetrën. Duke i marrë e duke i studiuar flokët e borës që bien, bëhet i mundshëm shikimi i formave të reja. Në një fushë me borë 18 cm² dhe me trashësi 25 cm, të mendosh që këtu janë më shumë se një milion flokë bore dhe të kujtojnë që këto flokë bore nuk ngjajnë me njëra-tjetrën, kuptohet vetvetiu serioziteti i kësaj çështje. Kaq flokë bore dhe kaq

shumë forma të ndryshme...

Nuk është në dorën tonë të vlerësojmë artizanin!

Bora ndonjëherë bie e lagësht, ndonjëherë shoqërohet me furtunë. Nëse vjen si stuhi me borë ngjall frikë dhe panik. Por, pas të ftohtit të dimrit dhe furtunave vijnë lulet e pranverës dhe begatia e saj.

Duke parë qëndisjet tek flokët e borës, nëse del dikush dhe thotë se “Ka një engjëll që zbret çdo flokë bore në tokë”, nuk e diskutoj mendimin e tij. Në qoftë se ai është kurioz për të vërtetuar këtë, duke bërë kërkime tek qëndisjet e flokëve të borës dhe duke nxjerrë fotografi do t'i demonstrojë këto si provë të engjëjve që treguam.

Breshëri

Duke folur për borën a është e mundur ta harrojmë breshërin?

Deri tani mbi kokën tonë ka rënë breshër edhe sa një kokërr arrë, por asnjëherë nuk ka rënë breshër me peshë 10 kg. Breshëri me madhësi sa një kokërr arrë ne na paralajmëron dhe thotë: “O njeri nëse të bie rruga në Efen Bergamo dhe Truva (ku janë zhdukur popujt për shkak të gabimeve të tyre), shëtit mirë këtu. Duke shëtitur mendo dhe bëj kërkime. Pse këto janë shkatërruar, pse populli i këtushëm është prishur? Ja pra atëherë ki kujdes nga skulpturat. Pastaj kthe kokën rreth e qark dhe shih ata që shëtisin si statuja, që hedhin gurë nga ana ndjesore, që e lidhin veten e tyre në perin e egoizmit. Shiko dëshirat e atyre që janë skllëvër dhe sill në mendje se një ditë këto vende do të shkatërrohen. Pastaj shko dhe pyet historinë. Pse disa popuj janë zhdukur, pse disa vende janë shkatërruar? Mendoni raftet dhe vitrinat ku janë radhitur mëkatet. Kujto mëkatet që prodhojnë e shesin njerëzit e plogësht e të ngathët dhe thuaj që:

- Shiu, bora, breshëri... Të gjitha

këto janë një. Detet janë plot me ujë, qiejt plot me ujë dhe nëntoka gjithashtu!... Kur shohim këtë gjendje bota jonë, brenda plazmës që i themi një, është sa një qelizë. Ja pra magjia e ngjashmërisë së të voglës me të madhen dhe të madhes me të voglën, tregon që, artizani i cili nuk e bën dot qelizën, nuk mund ta bëjë kurrësi planetin tokë. Ai që nuk e ka në dorë kapistallin e shiut, nuk mund t'i urdhërojë dot erërat.

Ajri

Ashtu siç është një fatkeqësi mosfryrja e erës, edhe fryrja e saj pa pushim është një fatkeqësi e dytë.

Thonë që sjellja e ajrit dhe era vjen nga qendrat me shtypje të lartë në qendrat me shtypje të ulët atmosferike. Ne erës që fryn me 200 km/orë, i themi furtunë dhe dimë që kjo bën dëme. E njëjta erë po të frynte me shpejtësi 2.000 km/orë si do të vente halli ynë?

D.m.th. që ashtu si fryrja ose mosfryrja e erës nuk është rastësi, edhe gjendja e furtunës nuk është rastësi. Si çdo krijesë edhe era ka detyrat e saja. Ashtu si edhe ujërat që derdhen dhe erërat bëjnë disa ndryshime në formën e tokës. Erërat sipas fuqisë dhe fortësisë kanë zotësi të transportojnë disa lëndë dhe pjesë të vogla. Këto pjesë të vogla janë me shumicë dhe janë gjëra të tilla si dhë dhe grimca rëre. Por erërat nuk mund t'i çojnë aq larg sa ujërat e rrafshëta të tokës dhe në çdo lloj forme.

Efekti i erërave është studimor (objekt studimi) në disa vende të botës. Ndryshimet që të bien më tepër në sy janë ashtu siç u kuptua se në fushën e shkretëtirës së botës nuk ka qenë e mundur të arrihej në një përfundim të saktë. Por në Amerikën Veriore në rërat e bregut të liqenit Michigan, efekti i erës është një veprim i dukshëm.

Në bregun e liqenit Michigan si rrjedhojë e veçorive të zonës fryn

erë vazhdimisht. Këto erëra duke i transportuar nga një vend në një tjetër rërat, përgjatë bregut sjellin grumbuj të mëdha rëre. Në këto brigje është e mundur të shohim grumbuj rëre me lartësi rreth 60 m. Gjithashtu në fund të studimeve që janë bërë është mësuar se shumica e grumbujve të rërave sërish me anë të erërave ka ndryshuar vend çdo vit mes 4 dhe 6 metrash. Së bashku me këtë, rënia e bollshme e shirave në zonë dhe për arsye të rritjes së shpejtë të bimëve, shumicën e grumbujve të rërës e ka lënë konstant dhe në një kohë të shkurtër kanë marrë pamjen e kodrave të gjelbërta. Sërish në krahinën e Colorados në Amerikë, në luginën San Luis, malet e rërës me lartësi 300 m kanë dalë se janë sjellë nga ana e erërave.

Erërat siç u tregua dhe më sipër nuk e ndryshojnë tokën me anë të grumbullimit të rërave. Megjithatë ata bëjnë edhe punën e gërvishjes së lëndëve që transportojnë në fushat ku i kanë çuar. Plus që edhe rërat që janë marrë nga një vend duke ardhur në një vend tjetër në formë kodre, kuptohet lehtë që vendin e mëparshëm e rrafshojnë edhe sikur e bëjnë me gropa.

Ndodh që në disa vende të bjerë baltë dhe në disa të tjera të bien bretkosa. Këto ngjarje që shumë rrallë rasisin, popullin e emocionojnë dhe të gjithë thonë ndonjë gjë sipas mendjes së tyre. Gjithashtu ka nga ato që falënderojnë që nuk bien gurë, por njerëzit mësohen me mëkate të tilla dhe për këtë arsye prishet jeta e shoqërisë...

Aeroplani

Duke folur për ajrin në mendje na erdhën aeroplanët. Njerëzit që duke shikuar qiellin mahniten nga aeroplanët, nuk duhet të harrojnë mizën. Në kokën e vogël të mizës është vendosur një pilot dhe një radar. Miza është një aeroplan i tillë që nuk ka nevojë për aeroport.

Për riparim nuk ndjen nevojën e oficinave të mëdha dhe të kujdeseve të veçanta. Plus që fluturimin e saj e bën vetë. Në këtë nivel të lartë që ndodhet miza, po ta vrasim atë, askush nuk na jep një dënim. Ndërsa nëse rrëzojmë një aeroplan, çohen për të na vlarë me rrymë elektrike. Që këtu kuptohet se Ai që e ka krijuar mizën, e ka bërë shumë lehtë dhe e ka dhënë shumë lirë. Struktura e aeroplanëve në kundërshtim me strukturën e mizës është shumë më e thjeshtë dhe me sa dimë fitohet shtrenjtë, kurse miza është falas...

Artizani që bën aeroplanin e kupton që teknika e shekullit të XXI, sado larg që të shkojë, asnjëherë njeriu nuk mund të bëjë një aeroplan të vogël sa një mizë, dhe po ashtu nuk mund të bëjë as edhe një aeroplan të madh sa bota.

Por edhe bota në vetvete është një aeroplan. Ajo lëviz e mbushur me dete, male, kafshë dhe njerëz. Si është bërë ky aeroplan? Kush e drejton këtë aeroplan dhe nga vjen energjia e tij? Këto dhe pyetje të tilla të bëra nga artizanët në lidhje me aeroplanin, sërish përgjigjen do ta marrin nga po vetë ato, artisti që bën aeroplanin do t'i binte në sexhde Atij që ka bërë mizën. A nuk mund t'i mendojë këto udhëtarit që udhëton me aeroplan?

Kur themi se bota është një aeroplan, duhet të ndalojmë pak në këtë pikë. Aeroplani botë bën tre veprime në të njëjtën kohë:

1. Rrotullohet rreth vetes.
2. Rrotullohet rreth diellit.
3. Së bashku me sistemin diellor shkon drejt njësisë së Vegës.

Ka akoma: Aeroplani *botë* është një aeroplan që edhe Hëna është nën qeverisjen e botës, si një udhëtar i saj.

Dielli

Dielli është si një llambë. Po ta shikojmë si llambë, toka është si një

dhomë, qielli si tavan, kurse dielli llambë ose llambadar (abazhur), që ndriçon këtë dhomë...

Planetet që janë rreth diellit janë besnikë të tij. Dielli nuk mbetet me kaq vetëm duke i dalë për zot, por në të njëjtën kohë ndriçon dhe vizaton rrugën e tyre.

Dielli dikë djeg, dikë tjetër e ndriçon. Ata që e dinë islamin, e shpjegojnë atë, por nuk bëjnë veprime prej myslimani. Thonë kështu: “Ai trup digjet vetë dhe të tjerët i ndriçon.”

Kështu del në pah kthimi i gazit të heliumit dhe djegia e diellit. Atëherë dijetarët në botë pse nuk e kthejnë gazin e heliumit në një burim të madh të ardhurash për veten dhe për shtetin? Le të themi që kthimi i gazit të heliumit ngjason me ngjyrën e djegies së diellit. Mirëpo kush është ai që e krijoi heliumin, kush e përcakton kthimin dhe djegien që do të prodhojë ai?

Dielli në të njëjtën kohë është edhe një kalendar. Në qoftë se doni të shikoni në kalendar se në ç’orë do të lindë, edhe ju bëheni dëshmitar i saj. Kështu kuptojmë që ekziston Dikush që e vë në zbatim lëvizjen e diellit. A nuk është kjo dëshmi një lloj adhurimi për atë që arrin ta kuptojë?

Viti i dritës dhe madhësia e gjithësisë

Le të përpiqemi të studiojmë kuptimin e konsistencës së shprehjes “Allahu Ekber”, që e dëgjojmë pesë herë në ditë nga minaret. Këtu nuk do të japim përmbajtjen e fjalëve, do të përpiqemi të gjejmë kuptimin e shprehjes “Allahu Ekber” në librin e gjithësisë. Për këtë arsye dijet e vjetra ose e thënë ndryshe kozmografia,

në gjuhën e sotme e ashtuquajtura astronomi, merr si shembull vitin e dritës në dituritë qiellore.

Largësia e ikjes së dritës në një sekondë është 300.000 km. Asnjë element tjetër përveç dritës nuk mund të lëvizë me këtë shpejtësi. Sipas ikjes së dritës me të tillë shpejtësi në një sekondë, këto po ta shumëzoni me 60, gjeni largësinë e ikjes në një minutë, po ta shumëzoni shifrën që del me 60, largësinë e ikjes në një orë, po të shumëzoni shifrën që del me 24 do të gjeni largësinë në një ditë, me 365 do të gjeni largësinë e ikjes së dritës në një vit që këtij i thonë Viti i Dritës.

Tani kini kujdes po të shikojmë qiellin në një kohë me yjet, shikojmë në të një gjurmë të bardhë. Kësaj i thonë “Rruga e Qumështit”, e cila është galaktika e sistemit tonë diellor. Ka edhe galaktika të tjera, por ajo që ka lidhje me ne është kjo. Largësia e diellit nga qendra e “Rrugës së Qumështit” është 30.000 vjet dritë. Meqë është ashtu, shifrën që gjetëm më përpara tani do ta shumëzojmë me 30.000. Shifra që do të dali në llojin e kilometrit, tregon largësinë e diellit nga qendra e “Rrugës së Qumështit”.

Kështu del një shifër shumë e madhe që nuk i gjendet vendi në shprehjet matematikore dhe nuk mund të lexohet. Sa do që kujtesa të shtrëngohet, nuk mund ta marrë dot brenda saj madhësinë e gjithësisë, sepse mendja nuk e kap dot. Teleskopët përballë madhësisë së gjithësisë dhe galaktikës, bien në gjendjen e një vegle që shikon deri para hundës së vet...¹

1. Marrë nga libri “Shkenca dhe Besimi”, botim i Komunitetit Mysliman të Shqipërisë, Tiranë 2009, libër i botuar me leje të posaçme të autorit.

Zbehja e lidhjeve reale në botën e virtualitetit

Dok. Ramadan Çipuri*

Dok. Luis Bektashi**

Universiteti Bedër

Abstrakt

Të dhënë në maksimum pas rrjetit, njerëzit janë kthyer në pasiv të jetës së përditshme dhe aktivë para ekranit të kompjuterit. Edhe pse duket me natyrë gazmore, midis njerëzve është zhvilluar shprehja “e kam shok në facebook, por nuk i flas në rrugë”.

Krijimi i ‘një jete të rreme’ është një tjetër pasojë e shumëkujt që frekuenton dhe lidhet shumë pas rrjetit. Duke mos qenë të lumtur dhe aktivë në jetën reale, ata e kërkojnë këtë në botën virtuale. Kjo përbën një problematikë të rëndësishme, pasi këta persona për arsye të ndryshme i qëndrojnë larg realitetit. Në vend që të përballen me problemet e tyre, ata gjejnë një mënyrë për t’u zhytur në botën virtuale, pasi aty mund të jenë kushdo.

Individualizmi duket se po ndikon e se do të ndikojë negativisht në shoqërinë globale. “Nëpërmjet një individualizmi të skajshëm të marrëdhënieve shoqërore rrezikohet që çdo person të kethebet në një njësi të përmbyllur brenda vetes: pa komunikim real e të vërtetë me të tjerët. Pra, të shndërrohet në një njeri që është në kontakt vetëm me veten.”

1. Hyrje

Në fund të dekadës së parë të shekullit XXI, numri i atyre që përdorin internetin në rang botëror ka arritur në 2.5 miliardë. Statistikat tregojnë se rreth 1/3 e popullsisë së botës ka akses dhe përdor internetin.¹ Në shkurt të vitit 2013, bazuar në të dhënat e publikuara nga *World Internet Stats*, vihet re se rreth 45 % e përdoruesve të internetit e përbëjnë aziatikët, 22 % amerikanët, rreth 21 % evropianët dhe përqindja e mbetur shtrihet në hapësirat e tjera globale. Nisur nga statistikat e dekadës që lamë pas, nga viti në vit, ka pasur

rritje të shpejtë të numrit të përdoruesve të internetit. Kjo shifër në të ardhmen mund të avancojë gjithnjë e më shumë.

Ndërkohë, numri i blogjeve dhe përdorimi i tyre është rritur shumë shpejt. Në vitin 1999 numri i blogjeve llogaritej të ishte më pak se 50, ndërsa në vitin 2000 kishte me mijëra². Në Shtator të vitit 2007, Technorati Inc. (kompani që merret me matjen e numrit të blogjeve), raportoi rreth 112.8 milionë blogje në rang botëror.³

2. “You’ve Got Blog,” *The New Yorker*, 13 nëntor, 2000:102.

3. Lee, Jae Kook. “The Effect of the Internet on

*Doktorant, Universiteti “Hëna e Plotë” (Bedër), Përgjegjës i Departamentit të shkencave të komunikimit, rcipuri@beder.edu.al

**Asistent kërkimor, Universiteti “Hëna e Plotë” (Bedër), Departamenti i shkencave të komunikimit, lbekteshi@beder.edu.al

1. <http://www.internetworldstats.com>. <http://www.internetworldstats.com/images/world2012pie.png>, (vizituar më 02.04.2013).

Dominique Wolton, në librin e tij *Të shpëtojmë komunikimin* mbron idenë se: “Sot, informacioni sundon. Shumë mesazhe qarkullojnë nëpërmjet më shumë kanalesh, gjë që të jep përshtypjen se po përvijohet një ‘shoqëri e informimit’, simbol i së cilës është interneti.”⁴

Në shekujt e kaluar, mënyrat e komunikimit ishin të një tjetër natyre. Zakonisht, komunikimi kufizohej nga largësia. Ndryshe ndodh në ditët e sotme. Shumë prej nesh nuk mund ta mendojnë jetën pa internet. Sot ai ka një shtrirje mjaft të gjerë, e cila llogaritet të arrijë mbi 1 miliard faqe. “Ne mund të kemi akses në shumë mënyra, duke përdorur e-mailin, sms, dhomat e chat-it [...] dhe të jemi njëkohësisht në marrëdhënie të ndryshme, të gjitha pa kontakt të drejtpërdrejtë”⁵.

“Përvetësimi i internetit nxjerr në pah logjika të reja individualiste, duke përforcuar gjithashtu të vjetrat. Ai është në të njëjtën kohë tregues i aspiratës për një shoqëri ku shkëmbimet do të ishin më barazitare, horizontale, në formë rrjeti, në një kundërvënie që është reale vetëm pjesërisht.”⁶ Interneti ofron mundësi të shumta dhe ka një përdorim mjaft të lartë, por ai shoqërohet edhe me efekte anësore negative. Studiues të ndryshëm i vlerësojnë këto efekte negative si shkak të shumë problemeve sociale.

Homogeneity of the Media Agenda: A Test of the Fragmentation Thesis”. SAGE Publications. 1 dhjetor, 2007 84:747.

4. Wolton, Dominique. *Të shpëtojmë komunikimin*. Tiranë: Papirus, 2009:141.

5. Martin, Judith N., and Thomas K Nakayama. *Hyrje në komunikimin ndërkulturor*. Tiranë: UET Press, 2010:27.

6. Maigret, Eric. *Sociologjia e komunikimit dhe e mediave*. Tiranë: Papirus, UET Press, 2010:316.

Në këtë realitet të ri, çështja problematike është zbehja e kontakteve reale midis njerëzve dhe zëvendësimi i tyre me kontaktet virtuale. Komunikimi virtual midis njerëzve ka tendencë të zëvendësojë lidhjen reale sociale. Sot, anëtarët e grupeve shoqërore mbajnë lidhje të drejtpërdrejta me njëri-tjetrin, kurse në virtualitet nuk ekziston një nevojë e tillë. Në këtë botë të re numerike kemi të bëjmë me ndërtim artificial të marrëdhënieve.

Bota dhe komunikimi virtual mundëson shpejtësi në shpërndarjen e informacionit, lidhje dhe mundësi të shumta në rrjet dhe lehtëson ndjeshëm jetën e njeriut. Por, në këtë fillim shekulli të ri, kjo mënyrë e re komunikimi shton rrisqet e ndërtimit të njeriut njëpërmasor⁷.

2. Alienizimi i shoqërisë

Kur Karl Marks⁸ filloi të përdorte konceptin e *alienizimit*, ai i referohej alienizimit të punëtorëve me procesin e punës, nga produkti i punës, me vetveten dhe me të tjerët. Ky proces i alienizimit vinte si pasojë e përdorimit të teknologjisë dhe zëvendësimit të disa proceseve të punës me makineritë e ndryshme. Pra, lidhja që ekzistonte më parë midis punëtorit dhe produktit, nuk ishte më aq e fortë, por kishte filluar të zbehej.

Marshall McLuhan, në librin e tij *Instrumentet e komunikimit*, thekson se shumë njerëz priren të thonë se kuptimi

7. Njeriu njëpërmasor, Koncept i zhvilluar nga Herbert Marcuse në veprën me të njëjtin titull.

8. Marx, Karl., *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, Edited by Dirk Struk. New York: International Publishers, 1964:106-120.

apo mesazhi, që sjell një makineri, s'qëndron tek ajo vetë, por te mënyra se si njerëzit e përdorin atë.

Kur vjen puna te ndikimi që makineritë ushtrojnë te ne, duke ndryshuar raportet që ne kemi me të tjerët, apo edhe me vetveten, atëherë nuk ka fare rëndësi nëse një makineri prodhon kokoshka apo kadillacë.

Ristrukturimi i procesit të punës dhe i marrëdhënieve njerëzore u përcaktua nga teknika e fragmentimit, që përbën vetë thelbin e teknologjisë mekanike. Ndërsa në teknologjinë e automatizimit në thelb ndodh e kundërta. Ajo është një teknologji thellësisht integruese dhe njëherësh decentralizuese[...].⁹

Për t'iu rikthyer temës në fjalë, sot, njerëzit janë tej mase të lidhur me internetin. Ai ka natyrë argëtuese dhe të tërheq, por lidhjet e drejtpërdrejta midis njerëzve po humbasin gjithnjë e më shumë nga shërbimet që po plotëson ky rrjet. Në komunikimin virtual ka humbur koncepti i kohës dhe i hapësirës. Në vitin 1964 McLuhan, kur shpjegon *Automatizimin*, flet për fshatin e ri global. “Një ndër fenomenet më domethënëse të epokës elektrike konsiston në krijimin e një rrjeti global, i cili përmban shumë nga karakteristikat e sistemit tonë nervor qendror dhe që nuk është thjesht një rrjet elektrik, por edhe një fushë e bashkuar eksperience.”¹⁰ Në këto kushte, “shoqëria e informacionit do të ngushtojë hende kun Veri-Jug. Rrjetet janë infrastrukturën e fshatit global.”¹¹

9. McLuhan, Marshall. Instrumentat e komunikimit: Media si një zgjatim i njeriut. Përkthyer nga Maklen Misha. Tiranë: Instituti i Dialogut & Komunikimit, 2004:13.

10. McLuhan, Marshall, 2004:383.

11. Wolton, Dominique. F. 165.

Përhapja e *broadband-it* bëri të mundur lindjen e Web 2.0. “Ai mundëson përdoruesit të gjenerojnë e shkëmbejnë lëndë. Web 2.0 është dinamik”¹². Me këto zhvillime, “interneti hap rrugën e mediave të reja, përmbajtja e të cilave prodhohet drejtpërdrejtë nga përdoruesit e tij, si ku flitet për gazetari qytetare, për video personale apo për blogje.”¹³ Mjafton një linjë interneti dhe gjithkush mund të postojë fotografi, të shpërndajë video, të dëgjojë muzikë, të hedhë mënjane pultin e televizorit, të fikë radion apo të mos ndiejë aromën e gazetës së shtypur. Pra, ndodhemi në kushte të tilla virtualiteti, ku një informacion i shtuar në rrjet, në të njëjtën kohë mund të aksesohet në hemisferën tjetër të globit. Me lindjen e aparateve të lëvizshëm këtë mundësi komunikimi gjithsecili mund ta ketë kudo që të jetë, qoftë në ambiente të mbyllura apo edhe në lëvizje.

Madje, studiuesit e gazetarisë tashmë flasin edhe për zyrat virtuale të informacionit. Ato ekzistojnë pa kufij fizikë. “Përmes komunikimit me e-mail, akses në databaza elektronike dhe mundësi për transmetim multimedial në infrastrukturën ekzistuese të telekomunikacionit, gazetarët mund të punojnë tërësisht në terren pa ndier nevojën e shkuarjes në një zyrë qendrore për të shkëmbyer mesazhe, histori apo fotografi.”¹⁴

Koha që njerëzit i kushtojnë kësaj mënyre të re, i lidh ata me mesazhin

12. Dominick, Joseph R. *Dinamika e Komunikimit masiv, Media në periudhën digjitale*. Tiranë: UET Press, 2010:431.

13. Balle, Francis. *Mediat dhe Shoqëritë*. 15. Tiranë: Papirus, 2011:229.

14. Pavlik, John V. *Journalism and New Media*. New York: Columbia University Press, 2001. F. 107

që përcillet brenda këtij rrjeti. Ata nisin të mendojnë globalisht, shuhen ndërgjegjet individuale dhe unifikohen ato globale. Nga një risi përtej oqeanit mund të përfitojë edhe një evropian, apo anasjelltas. Në këto kushte, rrjeti dhe mediat e reja të zhvilluara në to kthehen në një burim global të përbashkët mesazhi. McLuhan thotë se mesazhi mund të ketë efekte krejt të ndryshme në varësi të medias që e transmeton. “Mediumi është mesazhi”¹⁵ - thotë ai. Kështu njerëzit ndikohen nga këto media të reja, marrin informacion dhe përvetësojnë këtë mënyrë të re komunikimi.

3. Mungesa e komunikimit të drejtpërdrejtë

Siç u tha edhe më sipër, komunikimi në rrjet dhe rrjetet sociale në vetvete u mundësojnë njerëzve që të mbajnë kontakte të vazhdueshme me njëri-tjetrin, pavarësisht sa larg mund të ndodhen. Kjo është një arsye shumë e rëndësishme, që rrjetet sociale përdoren në masë. Por, përdorimi i tyre ka çuar në zbehjen e kontakteve ballë për ballë (face to face). Studiues të shkencave të komunikimit shprehin shqetësimet nëse me të vërtetë komunikimi virtual po zbeh dhe shkatërron komunikimin real. Baronesha Susan Greenfield, ¹⁶neuroshkencëtare në Universitetin e Oxford-it dhe drejtoreshë e *Royal Institution*, thotë se rrjetet sociale mund të japin “një garanci të vazhdueshme, që të tjerët të dëgjojnë, të njohin dhe të jesh

i rëndësishëm”. Greenfield vazhdon argumentet, duke thënë se kjo zbeh stresin nga komunikimi ballë për ballë (face to face) në komunikimet reale. Komunikimi real është shumë i pasigurt, nuk të jepet mundësia të mendosh përgjigje të “zgjuara” e kërkon një farë ndjenje në intonacion, aftësi të gjuhës trupore etj. Argumentet e Greenfield mbështesin dhe përforcojnë edhe një herë argumentet e Karl Marks-it për fenomenin e alienizimit të shoqërisë për shkak të përdorimit të teknologjisë.

Në përgjithësi, pjesa më e madhe e njerëzve harxhojnë kohën e tyre në rrjetet sociale: *Facebook*, *Twitter*, *Google*, *LinkedIn*, etj. Në një studim të kryer nga Nielsen është konstatuar se “amerikanët kanë shpenzuar plot 121 miliard minuta në rrjetet sociale gjatë periudhës një vjeçare, qershor 2011-2012”¹⁷. Kjo dukuri ka nxitur studiuesit të shtrojnë pyetjen: Çfarë i shtyn njerëzit të shpenzojnë kaq shumë kohë në një botë virtuale? Përgjigjet e pyetjes janë të shumta dhe variojnë në formë të ndryshme, një pjesë të cilave i trajtojmë më sipër.

Pas viteve 2000, interneti solli një numër të madh ndërmarrjesh, të gjitha këto në funksion të individit. Në një mënyrë a në një tjetër këto ndikuan akoma më shumë në mbylljen brenda vetvetes dhe lidhjen e tij pas rrjetit. Tregtia elektronike u zhvillua si një plotësuese dhe konkurruese e tregtisë tradicionale. U zhvilluan forma të reja të shitje-blerjeve.

15. McLuhan, Marshall, 2004, f. 13.

16. Wintour, Patrick. <http://www.guardian.co.uk>. 24 02 2009. <http://www.guardian.co.uk/uk/2009/feb/24/social-networking-site-changing-childrens-brains> (Vizituar më 04. 04.2013).

17. <http://www.nielsen.com/>. 12.03.2012. <http://www.nielsen.com/us/en/newswire/2012/social-media-report-2012-social-media-comes-of-age.html> (Vizituar më 04. 04.2013).

Libraria në linjë Amazon, kishte arritur ekuilibrin në vitin 2003. [...] Versioni *Biznesi te konsumatori*-, tregtia elektronike ofron mundësinë të kryhet një rregullim më i mirë i ofertës me kërkesën, një prodhim sipas dëshirës, gati në kohë reale. [...] Tregtia elektronike ndërmjet ndërmarrjeve - Biznesi te biznesi - , po zhvillohet sipas një ritmi krejt tjetër. [...] Tani e tutje, asnjë sektor nuk i shpëton përdorimit apo ndikimit të internetit: që prej tregtisë konvencionale, deri te shkollimi në distancë, duke kaluar nga shërbimet bankare, apo shërbimet publike administrative. [...] tregtia *Konsumatori te konsumatori* (C to C)-, po njih një sukses në rritje. [...] C to B – *Konsumatori te biznesi* -, mundëson një lloj të ri marrëdhëniesh tregtare elektronike ndërmjet përdoruesve të internetit dhe ndërmarrjeve.¹⁸

Edhe vetë prindërit shprehin shqetësimin për zbehjen e kontakteve reale me fëmijët e tyre. Ata i shqetëson fakti se fëmijët e tyre shpenzojnë një kohë të gjatë përballë kompjuterit. Në një studim të kryer nga “Pew Research Center’s Internet” dhe “American Life Project”, u arrit në përfundimin se nga 802 prindër të anketuar, rreth 72% e tyre ishin të shqetësuar për fëmijët e tyre, që shpenzonin kohë në rrjetet sociale, ose duke mbajtur kontakte me të huaj.¹⁹ Ky rezultat përbën një element domethënës, pasi sa më shumë kohë të shpenzojnë këta fëmijë në botën e tyre

virtuale, aq më shumë do t’i largohen asaj reale. Kjo do të çonte në krijimin e një brezi të ri me më shumë vështirësi në komunikimin e drejtpërdrejtë ballë për ballë.

4. Homogjenizim dhe standardizim i informacionit

Shumë autorë dhe studiues janë fokusuar në problematikën, që sjell shpejtësia e shpërndarjes së informacionit. Teksa flet për kulturën e masave, Francis Balle vlerëson *standardizimin* e mendimit si një problematikë të shfaqur me përdorimin e shumtë të mediave të reja. “Standardizimi rrjedh fare natyrshëm nga detyrimet e prodhimit dhe difuzionit masiv. Gazetarë apo realizues filmash i kanë tashmë duart e lidhura.”²⁰ Pra, gjithçka e prodhuar duhet të jetë brenda një standardizimi në mënyrë që të mund të shpërndahet.

Nga ana tjetër, Pierre Bourdieu shpreh shqetësimin se produktet gazetareske janë shumë më homogjene sesa mund të mendohet. Sipas tij, shoqëria ndodhet përballë një homogjenizimi të informacionit, ku gazetarët janë pjesë e një qarku rrethor të bazuar në të njëjtat burime informacioni.

5. Konflikti midis individualizmit dhe komunitarizmit

Shoqëritë individualiste të masave nxisin njerëzit që të kërkojnë të jenë njëherësh të lirë dhe të barabartë. Shumë njerëz të përkushtuar pas rrjetit ndërtojnë brenda tyre një jetë të shkëputur nga ajo kolektive. “Me fjalë

18 Dominick, Joseph R. Dinamika e Komunikimit masiv, Media në periudhën digjitale. Tiranë: UET Press, 2010:497-502.

19 <http://newsfeed.time.com>. 20 11 2012. <http://newsfeed.time.com/2012/11/20/study-most-parents-%C3%ABorry-about-kids-online-privacy-but-arent-doing-anything-about-it/#ixzz2PJLG7Drg> (Vizituar më 03. 04.2013).

20. Balle, Francis, f. 741.

të tjera, individualizmi i marrëdhënieve shoqërore haset në shpërbërjen e strukturave kolektive. [...] Në shoqërinë individualiste të masave është më e vështirë të garantohet lidhja shoqërore sesa menaxhimi i individualizmit.”²¹ Sipas Wolton, interneti josh më shumë se televizioni dhe mediat e tjera tradicionale, duke përdorur njëkohësisht vlerat e individualizmit. Këta individë të rinj, të mbyllur brenda individualizmit të tyre mund t’i kuptosh vetëm nëpërmjet vetvetes. “Nëse kolektivizmi prodhon një shoqëri pa individë të ndryshëm, individualizmi prodhon individë të ndryshëm pa shoqëri, pra pa mundësi të vërteta komunikimi mes tyre.”²²

6. Përfundime

Gjithçka prekëm më sipër çon në rezultatet se mediat e reja dhe përdorimi i internetit në përgjithësi është kthyer në një domosdoshmëri për njerëzit. Duke qenë i tillë edhe ndikimi i tij është po aq i madh.

Në mungesë të një mendimi kritik të shoqërisë industriale, anëtarët e këtyre shoqërive po bien pre e “njëpërmasimit”. “Kritika radikale ose ushtrimi kritik i arsyes është zhdukur. Padyshim që shoqëritë nuk kanë qenë asnjëherë më parë njëkohësisht kaq

irracionale dhe kaq të ‘integruara’ ose pasive.”²³

Të dhënë në maksimum pas rrjetit, njerëzit janë kthyer në pasiv të jetës së përditshme dhe aktivë para ekranit të kompjuterit. Edhe pse duket me natyrë gazmore, midis njerëzve është zhvilluar shprehja “e kam shok në *facebook*, por nuk i flas në rrugë”.

Krijimi i ‘*një jete* të rreme’ është një tjetër pasojë e shumëkujt që frekuenton dhe lidhet shumë pas rrjetit. Duke mos qenë të lumtur dhe aktivë në jetën reale, ata e kërkojnë këtë në botën virtuale. Kjo përbën një problematikë të rëndësishme, pasi këta persona për arsye të ndryshme i qëndrojnë larg realitetit. Në vend që të përballen me problemet e tyre, ata gjejnë një mënyrë për t’u zhytur në botën virtuale, pasi aty mund të jenë kushdo.

Individualizmi duket se po ndikon e se do të ndikojë negativisht në shoqërinë globale. “Nëpërmjet një individualizmi të skajshëm të marrëdhënieve shoqërore rrezikohet që çdo person të kthehet në një njësi të përmblytur brenda vetes: pa komunikim real e të vërtetë me të tjerët. Pra, të shndërrohet në një njeri që është në kontakt vetëm me veten.”²⁴

23. Balle, Francis, f. 745.

24. Fuga, Artan. *Monolog*. Tiranë: Botimet Dudaj, 2010:276.

21. Wolton, Dominique. F. 113.

22. Fuga, Artan. *Monolog*. f. 276.

Bibliografia

- Balle, Francis. *Mediat dhe Shoqëritë*. 15. Tiranë: Papirus, 2011.
- Dominick, Joseph R. *Dinamika e Komunikimit masiv, Media në periudhën digjitale*. Tiranë: UET Press, 2010.
- Fuga, Artan. *Monolog*. Tiranë: Botimet Dudaj, 2010.
- Martin, Judith N., ve Nakayama, Thomas K, *Hyrje në komunikimin ndërkulturor*. Tiranë: UET Press, 2010.
- Marx, Karl, *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*,. Düzenleyen Dirk Struk. New York: International Publishers, 1964.
- McLuhan, Marshall. *Instrumentat e komunikimit: Media si një zgjatim i njeriut*. Çeviren Maklen Misha. Tiranë: Instituti i Dialogut & Komunikimit, 2004.
- Pavlik, John V. *Journalism and New Media*. New York: Columbia University Press, 2001.
- Wolton, Dominique. *Të shpëtojme komunikimin*. Tiranë: Papirus, 2009.
- «You've got Blog» *The New Yorker*, 13 nëntor, 2000: 102.
- <http://newsfeed.time.com/2012/11/20/study-most-parents-%C3%ABorry-about-kids-online-privacy-but-arent-doing-anything-about-it/#ixzz2PJLG7Drg> (Vizituar më 05 04, 2013).
- <http://www.nielsen.com/>. 12 03 2012
- <http://www.nielsen.com/us/en/newswire/2012/social-media-report-2012-social-media-comes-of-age.html> (Vizituar më 05 04, 2013).
- Wintour, Patrick. <http://www.guardian.co.uk>. 24 02 2009.
- <http://www.guardian.co.uk/uk/2009/feb/24/social-networking-site-changing-childrens-brains> (Vizituar më 05 04, 2013).

Nga i dinë këto gjëra personat e rikthyer në jetë?

“U në nuk analizoj personat që i afrohen vdekjes, por ato që përjetojnë vdekje klinike”, shprehet Dr. Sam Parnia. Sam Parnia është një doktor i reanimacionit në fakultetin e mjekësisë Stony Brook i njohur me studimet e tij të rikthimit në jetë. Pak ditë më parë ai i është përgjigjur pyetjeve të revistës së njohur shkencore New Scientist dhe radios kombëtare amerikane NPR.

Dr. Parnia ka marrë pjesë në qendrat mjekësore më serioze të Evropës, Kanadasë dhe Amerikës duke filluar që nga viti 2008. Ai është drejtuesi i një projekti të madh ku bashkë me ekipin e tij, të përbërë nga shkencëtarë të fushave të ndryshme të mjekësisë, ai analizon eksperiencën e përjetuar të personave të rikthyer në jetë dhe lidhjen mes trurit dhe ndërgjegjes. Në ditët e sotme një person të cilit i ka pushuar zemra dhe i janë

mbyllur funksionet e trurit mund të kthehet sërish në jetë me ndihmën e mënyrave moderne të mjekësisë.

Në kuadrin e eksperiencave të treguara nga të rikthyerit në jetë thuhet se zakonisht ndihen të qetë, shohin një dritë të shndritshme dhe ndiejnë prezencën e një personi të cilësuar si të dhembshur, të dashur dhe plot ngrohtësi. Shumica prej tyre flasin për kritikën e jetës së kaluar nga fëmijëria e deri tani, flasin për mënyrën sesi ndihen personat që i kanë ofenduar.

Kjo është dhe arsyeja pse shumica prej tyre shprehin dëshirën e fillimit të një jete krejtësisht tjetër kur rikthehen në jetë, - shprehet Parnia.

«Nuk duhet harruar dhe fakti se truri i personave të vdekur në atë moment është jashtë funksioni. Pra janë në koma. Parnia gjithashtu pohon se akoma nuk ekzistojnë argumente shkencore që mund ta shpjegojnë këtë teori.

Eksperienca të jashtëzakonshme

Studimi i publikuar në vitin 2001 në revistën mjekësore “The Lancet” të kardiologut Pim Van Lommel dhe ekipit të tij bëri një jehonë të madhe në fushën e shkencës. Pasi dëgjuan 344 persona të rikthyer në jetë në dhjetë spitale të Hollandës, studiuesit panë se 62 % prej tyre kanë përjetuar ndjenja si dalje nga trupi, takim me të vdekurit ose kanë ecur në një tunel.

Në artikullin në fjalë të revistës “The Lancet” zënë vend edhe fjalët e një infermiereje. Kjo infermiere i nxjerr nga goja protezat e dhëmbëve të një personi të rënë në koma të sjellë në spital me ndihmën e ambulancës. Pasi bëhet ndërhyrja me CPR dhe zemra e të sëmurit arrin një shpejtësi të mjaftueshme futet në reanimacion. Pas disa ditëve kur personi vjen në vete i drejtohet me fjalët:

“Kjo infermierja e di se ku i kam dhëmbët. M’i ke hequr dhëmbët dhe i ke vendosur në atë tavolinën me rrota. Sipër

kishte shumë shishe dhe poshtë një sirtar. Aty i ke vendosur dhëmbët e mi.”

Infermierja çuditet shumë nga fjalët e të sëmurit. Ai pohon se gjatë kohës kur ka qenë në koma është ndarë nga trupi i tij dhe ka shikuar nga lart doktorët, infermieret, dhomën. Këtë e vërteton dhe përshkrimi i imtësishëm i dhomës dhe detajeve të saj.

Dr. Sam Parnia pohon se personat të cilëve u ka pushuar zemra dhe kanë humbur funksionet e trurit mund të dëgjojnë ato çfarë fliten dhe ndodhin gjatë përpjekjeve dhe ndërhyrjeve për t’i shpëtuar. Kjo gjë është parë nga doktorët dhe infermieret. Ndërsa Dr. Pim Van Lommel thekson se raste të tilla të daljes së personit nga trupi dhe shëtitjes në dhomë nuk mund të jenë halucinacione. Krahas kësaj ia vlen të thuhet se edhe të verbrit e rënë në koma arrijnë të tregojnë shumë qartë gjithçka ka ndodhur gjatë ndërhyrjes së shpejtë.

Ç'thonë të tjerët për profetin Muhamed (a.s.)

Lamartine

“**N**ëse madhështia e qëllimit, mjetet e pakta dhe rezultatet mahnitëse janë tri kriteret e gjenisë njerëzore, atëherë, kush do të guxonte ta krahasonte ndonjë njeri të madh të historisë së sotme me Muhamendin? Njerëzit më të dëgjuar krijuan vetëm armë, ligje dhe perandori. Ata krijuan, nëse krijuan diçka, jo më shumë se fuqi materiale, të cilat shpesh u bënë pluhur e hi përpara syve të tyre. Ky njeri lëvizi jo vetëm armata, legjislacione, perandori, popuj dhe dinasti, por edhe miliona njerëz në një të tretën e popullsisë së atëhershme të botës dhe më shumë se kaq, ai lëvizi altarët, perënditë, fetë, idetë, besimet dhe shpirtrat. Vetëpërmbajtja e tij në fitore, ambicia e tij, e cila iu kushtua tërësisht një ideje e kurrësesi përpjekjes për krijimin e një perandorie, lutjet e tij të pambarim, bisedat e tij mistike me Zotin, vdekja e tij dhe fitorja e tij pas vdekjes - të gjitha këto dëshmojnë për një bindje të patundur, që i dha fuqi për të ringjallur një besim. Ky besim që i dyfishtë: njëjësia e Zotit dhe jolëndorësia e Zotit; e para, për të

treguar çfarë është Zoti; e dyta, për të treguar çfarë nuk është Zoti; njëra, që flak tej zotat e rremë me shpatë; tjetra që shpall një ide me fjalë.

Filozof, orator, apostull, ligjvënës, luftëtar, ngadhënjimtar i ideve, ai që rigjallëroi besime racionale e një kult pa imazhe, themelues i njëzet perandorive tokësore dhe i një perandorie shpirtërore - ky është MUHAMEDI. Tani, po të kemi parasysh të gjitha standardet, me të cilat mund të matet madhështia njerëzore, mundet fare mirë të pyesim: A ka ndonjë njeri më të madh se ai?”¹

Edward Gibbon

and Simon Ocklay

“Nuk është propagandimi i fesë së tij, por qendrueshmëria e saj, që meriton habinë tonë: e njëjta përshtypje, e pastër dhe e përkryer, të cilën ai e gdhendi në Mekë dhe në Medine ruhet nga prozelitët² indianë, afrikanë dhe turq të Kur’anit pas revolucioneve të dymbëdhjetë shekujve... Muhamedanët³ i kanë

1. Lamartine, *Histoire de la Turquie*, Paris, 1854, vëll. 2, f. 276-277.

2. Prozelit ai që ka ndërruar fenë e vet, ai që është kthyer në një fe tjetër. (shënim i përkthyesit)

3. Myslimanët. (shënim i përkthyesit)

qendruar njëlloj tundimit për ta çuar objektin e besimit dhe të besnikërisë së tyre në një shkallë me ndjenjat dhe imagjinatën e njeriut. ‘ Unë besoj në një Zot dhe në Muhamedin si të Dërguar të Zotit’ është dëshmia e thjeshtë dhe e pandryshuar e fesë islame. Imazhi mendor i Zotit nuk është poshtëruar kurrë nga ndonjë idhull; nderimi për Profetin asnjëherë nuk e ka tejkaluar masën e virtytit njerëzor, kurse porositë e tij morale për jetën e kanë kufizuar mirënjohjen e dishepujve të tij brenda caceve të arsyes dhe të fesë.”⁴

Bosworth Smith

“Ai qe Cezari dhe Papa, mishëruar në një, por Papë pa mëtimet (pretendimet) e Papës e Cezar pa legjionet e Cezarit: pa ushtri të rregullt, pa rojë personale, pa pallat, pa të ardhura të paluajtshme; nëse ndonjëherë, ndonjë njeri pati të drejtën të thoshte se ka sunduar me të vërtetën e Zotit, ai qe Muhamedi sepse ai pati tërë pushtetin, por pa aparatet e tij e pa mbështetjet e tij.”⁵

Sarojini Naidu

“Qe feja e parë që shpalli dhe zbatoi demokracinë. Ajo mishërohet pesë herë në ditë, kur thirret ezani për t’u falur e mblidhen faltarët në xhami, kur fshatari dhe mbreti ulen në gjunjë pranë njëri-tjetrit dhe thonë:

4. Edward Gibbon and Simon Ocklay, *History of the Saracen Empire*, London, 1870, f. 54.

5. Bosworth Smith, *Mohammad and Mohamadanism*, London, 1874, f. 92.

“ Vetëm Allahu është më i Madhi.”
Mua më ka lënë mbresë gjithnjë e më shumë uniteti i pathyeshëm i Islamit, që i bëri njerëzit vetvetiu vëllezër.”⁶

Mahatma Gandhi

“Doja të njihja më të mirin e atyre, të cilët kanë sot pushtet të padiskutueshëm mbi zemrat e miliona njerëzve... Unë u binda më shumë se kurrë se nuk qe shpata, që në ato ditë i hapi truall fesë islame në skenën e jetës; qe thjeshtësia e paepur e Profetit, mosvlerësimi i vetes në mënyrë absolute, përkujdesja skrupuloze për zotimet e veta, përkushtimi i tij i zjarrtë ndaj shokëve dhe ithtarëve, trimëria e tij, guximi i tij, besimi i tij absolut në Zotin dhe në misionin e vet. Këto dhe jo shpata bënë që të kalohej çdo vështirësi. Kur e mbarova vëllimin e dytë (të jetëshkrimit të Profetit), më erdhi keq që nuk kisha më për të lexuar për jetën e madhe.”⁷

Annie Besant

“Është e pamundur për këdo, që studion jetën dhe karakterin e Profetit të madh të Arabisë, që di sesi ai i mësoi të tjerët dhe si jetoj vetë, të mos ndiejë veçse nderim të thellë për atë Profet të fuqishëm, për një nga të Dërguarit më të mëdhenj të të Plotëfuqishmit. Dhe, megjithëse në atë që po ju paraqit, do të them

6. Sarojini Naidu, *Ideals of Islam, Speeches and Writings*, Madras, 1918, f. 169.

7. Mahatma Gandhi, në “ Young India”, 1924.

shumë gjëra, të cilat janë të njohura për shumë njerëz, prapësëprapë, unë vetë, sa herë që i rilexoj ato, provoj një mënyrë të re admirimi e një ndjenjë të re përnderimi për mësuesin e gjithëfuqishëm arab.”⁸

Diwan Chand Sharma

“Muhamedi ishte shpirti i mirësisë. Ai la gjurmë tek ata që kishte pranë dhe kurrë nuk u harrua nga ata.”⁹

Bernard Shaw

“Ai duhet të quhet shpëtimtari i njerëzimit. Unë besoj që, në qoftë se një njeri si ai do të ushtronte pushtetin e botës së sotme, do t’ia arrinte t’i zgjidhte problemet e saj e do t’i sillte paqen dhe lumturinë, aq të nevojshme.”¹⁰

W. Montgomery

“Gatishmëria e tij për të vuajtur përndjekjet për shkak të besimit të tij, karakteri i lartë moral i njerëzve, të cilët i besonin atij dhe e shikonin atë si udhëheqës dhe madhështia e arritjes së tij më të lartë - të gjitha argumentojnë integritetin e tij themelor.”¹¹

James A. Michener

8. Annie Besant, *The life and teachings of Muhammad*, Madras, 1932, f. 4.

9. Diwan Chand Sharma, *The Prophets of the East*, Calcutta, 1935, f. 12.

10. Bernard Shaw, *The Genuine Islam*, vol.1, nr.8, Singapore, 1936.

11. W. Montgomery, *Mohammad at Mecca*, Oxford, 1953, f. 52.

“Pothuajse, si çdo profet i madh para tij, Muhamedi ndruhej të shërbente si përcjellës i fjalës së Zotit, sepse i dukej vetja i paafte. Por, meleku e urdhëroi: “Lexo!”. Muhamedi nuk mund të lexonte dhe të shkruante; prandaj filloi t’i diktonte fjalët që i shpalleshin, të cilat shpejt do të revolucionarizonin një pjesë të madhe të botës: “Ka një Zot.” Muhamedi qe shumë praktik për gjithçka. Kur ndërroi jetë biri i tij i dashur, Ibrahim, ndodhi eklipsi i diellit dhe shpejt u përhapën fjalë se Zoti vetë po ngushëllohej. Thuhet se atëherë, Muhamedi ka deklaruar: “Eklipsi është dukuri e natyrës. Është marrëzi t’ia atribuosh të tilla gjëra vdekjes ose lindjes së një njeriu.” Kur ndërroi jetë vetë Muhamedi, pati një përpjekje për ta hyjnizuar atë, por njeriu që do të zinte vendin e tij drejtues, e fshiu këtë histeri me një nga ligjëratat më fisnike të historisë fetare: “Nëse ka midis jush ndonjë, që e ka adhuruar Muhamedin, ai nuk jeton më. Por, nëse është Allahu, ai që ju e keni adhuruar, ai jeton përgjithmonë.”¹²

Michael H. Hart

“Alternativa ime e vënies së Muhamedit në krye të listës së njerëzve më me influencë në botë mund ta habisë ndonjë lexues e mund të diskutohet nga të tjerë, por

12. James A. Michener, *Islam: The Misunderstood Religion*, në *The Reader's Digest for May*, 1955, f. 68-70.

ai që i vetmi njeri në histori, i cili pati suksesin më të madh, si në aspektin fetar, ashtu edhe në aspektin shekullar.”¹³

Encyclopedia Britannica

“...Shumë të dhëna të hollësishme nga burimet e hershme tregojnë se ai që një njeri i ndershëm dhe i çiltër dhe kishte fituar nderimin dhe besnikërinë e të tjerëve, që ishin, gjithashtu njerëz të ndershëm dhe të çiltër.”¹⁴

Thomas Carlyle

“Si munda një njeri, i vetëm t’i bashkonte fiset armiqësore dhe beduinët endacakë në kombin më të fuqishëm dhe më të qytetëruar, në më pak se dy dhjetëvjeçarë!”¹⁵

13. Michael H. Hart, *The 100: A Ranking of the Most Influential Persons in History*, New York, 1978, f. 33.

14. *Encyclopedia Britannica*, vol. 12.

15. Thomas Carlyle, *Heroes and Hero-worship*.

Prof. Hurgronje

“Lidhja e kombeve, e krijuar nga Profeti i Islamit e vuri parimin e unitetit ndërkombëtar dhe të vëllazërisë njerëzore mbi të tilla themele universale, sa u tregoi dritën kombeve të tjera. Është fakt që asnjë komb i botës nuk mund të krahasohet me atë që ka bërë Islami për të vënë në jetë idenë e Lidhjes së Kombeve.”^{16,17}

Përktheu

Prof. Dr. Hajri Shehu

16. Prof. Hurgronje.

17. Marrë nga *Islam in Concept*, Riyadh, 1992.

Kohë ndarjesh të mëdha, sprovash të mëdha..!

Imam Muhamed Sytari

Myfti i Zonës Shkodër

Në një hark kohor njëmuor, bota islame dhe mbarë ymeti, u sprovua me humbjen e dy prej dijetarëve islamë dhe korifejve më të mëdhenj të kohës në Damask të Sirisë, aty ku All-llahu i Madhëruar ka grumbulluar ajkën e dijetarëve dhe edukatorëve të kësaj bote ndër shekuj...

Më 19 shkurt 2013, morëm lajmin e ndërrimit jetë të Hoxhës sonë të dashur, Zotërisë sonë, Shejkh Vehbi Sulejman Gavoçi, në moshën 90 vjeçare. Të dorëzuar para kaderit hyjnor të gjërave në jetë, dhembja dhe mërzia njerëzore që na kaploi, ishin të papërshkrueshme. Na dukej vetja si jetimë, pa babë.., ndonëse Besnikët e Resulull-llahit (a.s), ulematë e ymetit, nuk sosën kurrë, trashëgojnë Dritën e Besimit dhe Besën e Dijes, brez pa brezit.

Ndërkohë, më 21 mars 2013, morëm lajmin tronditës për ndërrimin jetë të dijetarit të madh e të shquar, Prof. Dr. Shejkh Muhammed Said Ramadan El- Buti, në moshën 87 vjeçare.

Dijetari i pashoq, nga thellësia e dijes së të cilit u udhëzuan me qindra e mijëra në mbarë botën, mbeti si një gjurmë e pashuar udhëzimi, në faqet e librave të tij pafund... Dijetari, që debatonte me ateistët, duke i lënë të shastisur. Alimi, që kundërshtonte ekstremizmin injorant në fe dhe dilte përherë triumfues me dritën e argumentit. Komentuesi logjik dhe i

urtë i ajeteve kur'anore dhe haditheve profetike, që shpesh trazonte mendjet e ngurta dhe lexuesit e çturrur të tyre.

Njeriu me zemër të madhe sufiste, që kundërshtoi haptas injorancën, që shpesh përzihet me njëtin e mirë e dijen e trashëguar, në mesin e pasuesve të urdhërave sufiste në botë. Intelektuali i thelluar në akiden e Ehli Sunneti Vel-Xhemaas, më i madhi Prijës i kësaj dije në kohën tonë!

Ndërrimi jetë i Hoxhës së madh, Doktor Butit, (ashtu si njëj natyrshëm në rrethet shkencore e teologjike) na lëndoi pa masë për shumë arsye. Për largimin e tij fizik, për pamundësinë për të dëgjuar në vijimësi zërin e tij të mekur e tingullin e tij të ëmbël, sidomos kur lutej në përgjërëm para duarve të All-llahut Mëshirues.

Na lëndoi, se në murin e këtij ymeti u hap një vrimë e madhe, që nuk mund të mbyllet veçse me një pasues të denjë e të aftë të nivelit të tij.

Doktori, nga kjo ditë do të njihet edhe si: *Shehidi i Mihrabit*, sepse, aty bri mihrabit të xhamisë Iman, me Kur'an në dorë e në rrjedhën e dërsit të tij të përjavshëm, ra shehid...

Atentati ndaj Hoxhës, është atentat ndaj Islamit. Atentati ndaj besimtarëve të pafajshëm që shkuan shehidë (inshallah), bashkë me Hoxhën e tyre, është atentat ndaj pafajsisë dhe besimit! Atentati ndaj mufesirit të Kur'anit, me

Kur'an në dorë, është në të vërtetë atentat ndaj vetë Kur'anit. Atentati ndaj xhamisë, është një përpjekje e dështuar për të shuar një Dritë, që kurrë nuk mund të shuhet, sepse burimi i saj është vetë Nuri i All-llahut!

Kushdo që fshihet pas kësaj ngjarje makabre, që duhet të trondisë mbarë botën islame, është *Hizbushejtan*, me të cilin (a me të cilët), na ndan besimi, bindja dhe me të cilët jemi përherë në armiqësi, që në krijim të njeriut të parë...

Por, megjithë dhembjen e madhe dhe tymnajën e thashethemnajtës xhahile që rrethon emrin e madh të Shejkh Butit si dijetar, (sidomos nga frymëzues të një fryme mbytëse të ngurtësimit të kuptimeve të Kur'anit dhe Hadithit), fundi i tij është fundi i njerëzve të përzgjedhur... Ai shkoi shehid, *-kejo është shpresa e jonë në All-llahun*, në xhami, në një mexhlis dije, me Fjalën e Zotit në gojë, me frymën e udhëzimit në shpirt, me dëshirën e afrimit të njerëzve me dyert e pendimit si kredo...

Dhe, u ktheva në memorie, duke dëgjuar predikimin e tij të fundit nga xhamia e madhe e Damaskut... Ai vazhdonte të ishte po ai; udhëzuesi, udhërrëfyesi, thirrësi i pushtetarëve, drejtuesve dhe ushtrisë së Sirisë, në ditët e saj më të vështira (e rrethuar

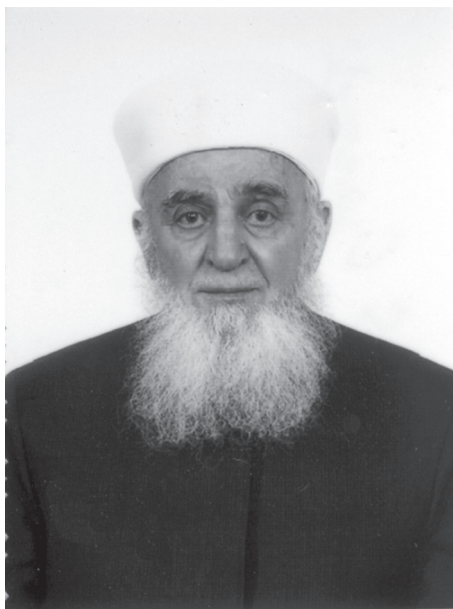
nga komplotet armiqësore të vjetra dhe pabesitë e reja), për pendim para duarve të All-llahut. Dhe ai që kërkon pendimin e dikujt, e di mirë se ai e ka kaluar cakun, ka prishur në tokë, ka mbjellur fesad e ka kaluar cage, që nuk duheshin shkelur...

Nga minberi i Beni Ummejes, në Damask, Shejkh Buti qante e lutej, në ditët e fundit të një jete të mbushur me dije, përkushtim, udhëzim, por edhe përfolje (shpesh të nxituara) për arsyttime dhe analiza, që më vonë do t'i mësojmë se a kanë qenë të drejta apo ajo..., por që sido që të jenë, do të mbeten në kuadrin e mendimeve dhe analizave të një dijetari të madh e të pashoq në harkun e një shekulli të vështirë për ymetin islam...

Do të kujtohet përherë si njeriu i thjeshtë e asket në jetë, dijetari i thellë dhe aspak tolerant ndaj injorancës, ngurtësimit, fanatizmit të pabazë, ekstremizmit primitiv, keqpërdorimit të fesë dhe mungesës së edukatës në hak të Zotit, të Dërguarit të Tij, eulijave dhe të dashurve të Tij.

Do të kujtohet si dijetari i thellë me zemër të butë, me zërin e mekur dhe lotin në prag të syrit, që përherë na mësoi si ta duam Zotin dhe si të afrohemi drejt Tij me dashuri, dije, përkushtim dhe dhikër pafund...

Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi (1923-2013) *Dijetar nga dijetarët e ymmetit*

Vehbi Sulejman Gavoçi, lindi në qershor të viti 1923, në lagjen Garuc, të Shkodrës.¹ Mësimet e para të fesë i ka marrë prej Shuajb Domnorit.

Në qershor të vitit 1937, i ati H. Sulejman Gavoçi, së bashku me vëllain e tij Shejkh Muhamedin dhe familjet e tyre emigruan në Damask të Sirisë.

Në moshën trembëdhjetë vjeçare, i ati e dërgoi në Egjipt që të kryente

shkollën dhe studimet në Ezher, shkolla më e mirë e botës islame në atë kohë.

Pas dhjetë viteve qëndrim në Egjipt kreu kolegjin e sheriatit (*kul-lijjetush-sheriah*) dhe dy vite për drejtësi.

Në vitin 1947, pas dhjetë viteve studime, u kthye në Siri.

U emërua si mësues i lëndëve fetare në Haleb (Aleppo), 450 km larg Damaskut, ku kaloi tre vite.

Duke treguar mbi mallin dhe lidhjen e tij me vendlindjen dhe hallet e Shqipërisë në kohët më të errëta të historisë së saj kombëtare, ai shkruan: «Jam munduar të bashkëpunoj me disa njerëz, për të shkruar sadopak në të mirën e fesë. Ndër artikujt e parë që kam shkruar është edhe «Asal- xhenneh» - (*Shkopi i xhennetit*), ku kam shkruar për Shqipërinë, vuajtjet që kenë pësuar ju, vëllezërit e mi, pas vitit 1944.

I pari artikull i imi ka qenë për ju, për vendin tim. Pastaj, shumë kam shkruar për Shqipërinë nëpër revista, gazeta apo libra dhe jam munduar që të mos e harroj vendin tim, që më ka bërë nder të madh. Këtë e kam bërë që t'ia kthej atë nder të madh vendit tim me plot respekt.

Shkova në Kosovë, në vitin 1974. Besimtarët atje u interesuan shumë për mua dhe më pritën shumë mirë. Mendova se çfarë t'u jap si falënderim? Iu përvësua punës dhe botova një libër të titulluar “Si dhe pse?” dhe iu thashë: “Në vend që t’ju falënderoj me fjalë,

1. Këto njohuri dhe të dhëna të tjera rreth jetës së tij, H. Vehbiu i ka përmendur edhe në një intervistë të tijën në Shkodër. Për këtë shih: “Të gjithë duhet të bëjmë më shumë për fenë tonë islame”- Intervistë me prof. Haxhi Vehbi Gavoçi në gazetën “Triumfi islam”, Shkodër, viti i parë i botimit, nr. 1) Λ).

po e bëj me vepra duke iu dhuruar këtë libër në besimin e Zotit dhe adhurimin e Tij”.²

Në vitin 1966, shkon në Arabinë Saudite, ku ftohet për të dhënë mësim në një kolegji islam. Atje kalon gjashtë vite, konkretisht, një vit në Rijad e pesë vite në Medine. Pas këtyre gjashtë viteve kthehet përsëri në Siri, ku vazhdon profesionin më 1980. Në vitin 1980 del në pension dhe shkon përsëri në Medine, ku qëndron edhe tre vite të tjera. Pastaj shkon në Amman (Kryeqytet i Jordanisë), ku qëndron dy vite, duke dhënë mësimë nëpër xhami e shkolla private. Në vitin 1988 shkon në Emiratet e Bashkuara Arabe, ku ftohet për hapjen e një Universiteti të ri islam. Atje jep mësimë për 14 vite me radhë.

Një moment shumë i veçantë në jetën e Hoxhës së nderuar Vehbi Sulejman Gavoçi është edhe rikthimi në vendlindje në vitin 1991, 54 vite pas emigrimit. Mallin e tij për vendlindjen e ka shprehur edhe në shkrimet e tij, ku spikat një letër drejtuar Shkodrës, qytetit të lindjes: *“Ej Shkodër e dashtun, ej Shkodër e bukur, qendra e burrave bujarë, fusha e prestigjit dhe moralit, lumë i dritës e i dijes, toka me aromë trëndafili e zambaku.*

Shkodër, nëpërmjet bijve të saj...

S’po t’lëvdoj Shkodër, megjithëse je vendi që në të thitha ajrin dhe erën e jetës për herë të parë, o Shkodra ime, kur më priti toka jote e butë dhe dashamirëse, për herë të parë në djepin e prindëve, në parzin t’and, deri sa u rrita...

U largova nga ti kaq vjet...

Më ishte zemër para syve të mi...

Rua jta gjuhën t’ande dhe, kur u ktheva te ti pas 55 vjetësh, më more ndryk deri m’u rehatu zemra.

2. Muhamed Sytari, “Vehbi Sulejman Gavoçi – dijetar nga dijetarët e ymetit”, Prishtinë 2005:22.

U gëzova me ty sa t’pava, u gëzova me akreba, shokë e dashamirë...

Unë e di Shkodër, se nuk jam gja, veçse mburrem që jam shkodran...”³

Mallin e tij për vendlindjen e ka shprehur edhe në intervista të ndryshme e shkrime që janë botuar gjithandej. Në njërën prej tyre, shprehet: *“E kisha provuar të vija në Shqipëri në 1974 kur vizitova Kosovën dhe ndenja atje tre muaj, por kur kërkova të byja në kufi me Shqipëri nga Prizreni, nuk më lejuan të byja në vendin tim...por megjithatë unë nuk e mora inat Shqipërinë, pavarësisht se komuniste...Do ta kisha vizituar me shumë qejf Shkodrën, ani pse e dija se komunizmi i kishte shkatërruar xhamitë...Ne shqiptarët jemi njerëz të mirë, shumë të mirë dhe në Siri kemi ndërtuar gjysmën e Sirisë...Ne shqiptarët kemi ndërtu shtetet e tjera, po dubet me e ndërtu Shqipërinë mor djema. Shqipëria asht e bukur dhe e ka fal Zoti (xb.sh) me vende të bukura. Pse me e shkatrru na shqiptarët si në 97? Jam pikëlluar në 1997 dhe që atëherë s’kam ardh ma në Shqipëri, po du me ardh se jam plak e du me e pa për her të fundit Shqipërinë dhe Shkodrën...”*, thotë ky burrë i moshuar që në Siri është tepër i respektuar dhe megjithatë mendjen e ka atje ku i ka lërë koka, tek toka që quhet mëmëdhe, siç thonin rilindasit dikur.⁴

Vehbi Sulejman Gavoçi është padyshim Hoxha dhe dijetari shqiptar më prodhimtar në aspektin e botimeve në gjuhën shqipe, arabe dhe përkthimet nga gjuha arabe në atë shqipe.

3. Për më gjatë shih: Haxhi Vehbi Sulejman Gavoçi, «Letër malli», botuar në gazetën «Drita e dijes», nr. 34, Shkurt 2002:1.

4. Ilir Kulla, “Në Siri, me shqiptarët mes të shkuarës e të ardhmes”, në gazetën “Gazeta shqiptare”, e diel, 16 maj 2004:14- 15.

Vepra origjinale në gjuhën shqipe
(Të renditura sipas vitit të botimit)

1. “Shtyllat e Islamit ose Si e Pse?”, botuar në Ankara dhe Bruksel, me vit të pa shënuar, me 112 faqe dhe me tirazh 100000 kopje.
2. “Orientalistika kundër Islamit”, broshurë e botuar në Tetovë në vitin 1993, me 28 faqe dhe me tirazh të pa përcaktuar.
3. “Mëshira e dhurueme tansisë (a.s.s)”, botuar në Shkodër në vitin 1993, me 293 faqe dhe me tirazh 10000 kopje.
4. “Pejgamberi- Muhamedi (a.s) Jeta dhe vepra”, botuar në Shkup në vitin 1994, me 365 faqe dhe me tirazh të pa përcaktuar.
5. “Shtyllat e besimit”, botuar në Shkodër në vitin 1994, me 104 faqe dhe me tirazh 2500 kopje.
6. “Shtyllat e Islamit- Ramazani”, botuar në Shkodër në vitin 1994, me 34 faqe dhe me tirazh 5000 kopje.
7. “Shtyllat e islamizmit- Dy dëshmitë”, botuar në Shkodër në vitin 1994, me 109 faqe dhe me tirazh 5000 kopje.
8. “Syneti e bidati”, botuar në Shkodër në vitin 1994, me 50 faqe dhe me tirazh 5000 kopje.
9. “Shtyllat e Islamit- Namazi”, botuar në Shkodër në vitin 1995, me 56 faqe dhe me tirazh 10000 kopje.
10. “Nyja e besimit sipas Tahaviut”, botuar në Prishtinë në vitin 1995, me 131 faqe dhe me tirazh të pa përcaktuar.
11. “Kurs i shkurtër për landë fetare islame”, botuar në Shkodër në vitin 1995, me 133 faqe dhe me tirazh 5000 kopje.
12. “Letra të një emigranti”, botuar në Shkodër në vitin 1995, me 181 faqe dhe me tirazh 5000 kopje.
13. “Njerëz të mëdhenj pranë Profetit Muhamed”, botuar në Shkodër në vitin 1996, me 166 faqe dhe me tirazh 4000 kopje.
14. “Si forcohet e si vërtetohet besimi”, botuar në Shkodër në vitin 1996, me 132 faqe dhe me tirazh 2500 kopje.
15. “Ruaniu nga sektet e gabuara”, botuar në Shkodër në vitin 1996, me 88 faqe dhe me tirazh 3000 kopje.
16. “Zekati”, botuar në Shkodër në vitin 1996, me 32 faqe dhe me tirazh 5000 kopje.
17. “Shtyllat e besimit”, botuar në Shkodër në vitin 1996, me 163 faqe dhe me tirazh 2700 kopje.
18. “Sahabët e Profetit (a.s)”, botuar në Shkodër në vitin 1996, me 163 faqe dhe me tirazh 5000 faqe.
19. «Shtyllat e islamizmit», ribotuar në Shkodër në vitin 1997, me 288 faqe dhe me tirazh 2500 kopje.
20. «Mirësjellja islame», botuar në Shkodër në vitin 1998, me 211 faqe dhe me tirazh 5600 kopje.
21. «Shtyllat e Islamit», botuar në Tiranë në vitin 1999, me 334 faqe dhe me tirazh të papërcaktuar.
22. «Njohuri rreth Kur'anit, Syneti dhe bidati», botuar në Shkodër në vitin 1999, me 141 faqe dhe me tirazh 4000 kopje.
23. «Drejtme e nasihatet islame», *vepër e pa botuar*, “ka hupë te njeni para se me u shtypë”- më shkruan autori, për të.
24. “Kur’ani dhe shkencat e tij”, *vepër e pa botuar*, “ka hupë te ai, para se me u shtypë”- më shkruan autori për të.

Veptra të përkthyer nga arabishtja dhe të përshtatura në shqip

1. “Parimet e Islamizmit”, vepër e shkruar nga dijetari i madh Ebul A’la el Meududi, përkthyer nga Shejkh Vehbiu dhe botuar në Bejrut në vitin 1984, me 222 faqe dhe me tirazh të papërcaktuar.
2. “E lejuara dhe e ndaluara”, vepër e dijetarit të madh bashkëkohor Dr. Jusuf Kardavi, botuar në Shkodër në vitin 1993, me 135 faqe dhe me tirazh 5000 kopje.
3. “Mësonju fëmijëve dashurinë për Profetin Muhamed (a.s)», vepër e Muhammed Abduh el Jemani, botuar në Shkodër, në vitin 1992, në tri pjesë; e para me 54 faqe dhe me tirazh 5000 kopje, e dyta me 59 faqe dhe me tirazh 5000 kopje, e treta me 60 faqe dhe me tirazh 5000 kopje gjithashtu.⁵
4. “Mësonju fëmijëve dashurinë për Profetin Muhamed (a.s)», e njëjta vepër, por e përmbledhur dhe në një libër të vetëm, botuar në Shkodër në vitin 1993, me 168 faqe dhe me tirazh 5000 kopje.
5. «Të khyemt nga Zoti (xh.xh)», vepër e A. Senxheri, botuar në Shkodër në vitin 1994, me 88 faqe dhe me tirazh 5000 kopje.
6. «Edukoni fëmijët tuaj me dashuri për Profetin Muhamed (a.s)»,

5. Në lidhje me këtë libër, asokohe shkrimtari Xhahid Bushati, në gazetën «Triumfi islam», e vlerësonte këtë libër me këto fjalë: «Në të gjitha ngjarjet që lëvizin në këtë libër jepet një mësim i vyer për besimtarët myslimanë, veçanërisht të vegjlit. Mënyra e të rrëfyerit që herë- herë ngjan me natyrën e përrallave popullore arabe, flasin për gjetjen e rrugës së komunikimit me moshën e njomë, së cilës i drejtohet. Vlen të përmendet se në tregimet e pejgamberëve ka një deduksion që ka vlerën e urtësisë popullore». Shih: Xhahid Bushati: «Një libër për Profetin Muhammed (a.s.s)», në gazetën «Triumfi islam», Shkodër, dhjetor, 1993:2.

ribotuar në Shkodër në vitin 1996, me 231 faqe dhe me tirazh 2800 kopje.

Veptra origjinale në gjuhën arabe

1. “Min kadajal- mer’etil- muslimë”⁶, vepër që ka për qëllim të sqarojë shumë parime të pastra islame në lidhje me gruan dhe vendin e saj në shoqëri. Në një pjesë të librit autori sqaron edhe disa paqartësi në lidhje me vendimet islame për trashëgiminë e gruas myslimane, çështjen e divorcit, etj. Botuar 8 herë deri tani.
2. “Mekalatun fil- mer’etil- muslimë”.⁷
3. “Libasul- mer’etil- muslimë”.⁸
4. “Mekalatun fir- riba”.⁹
5. “Def’u shubehil- kailine bihal- lir- riba”.¹⁰
6. “Risaletun fi tarikhlil- fikhlil- islami”.¹¹
7. “Idha sah- hal hadithu fehuve medh’hebi”¹², studim rreth vështirësisë së ixhtihadit, veçanërisht në kohën tonë.
8. “Kelimetun ila avamish- shi’ati thumme ila ulemaihim”.¹³
9. “Et- tahdhir minel- kebair”.¹⁴
10. “Minenurr- Rrahman alat- tab’ijjil- xhelil Ebi Hanifeten- Nu’man”¹⁵, (1- 2).
11. “El- imanul bil- Lahi tealal”¹⁶, rreth 250 faqe.

6. “Nga çështjet e femrës myslimane”.

7. “Artikuj rreth femrës myslimane”.

8. “Veshja e femrës myslimane”.

9. “Artikuj rreth kamatës”.

10. “Refuzimi i thëniesve të lejuesve të kamatës”.

11. “Rreth historisë së jurisprudencës islame”.

12. “Nëse hadithi është i saktë, ai është medh’hebi im”.

13. “Një fjalë për masën e shiitëve dhe për dijetarët e tyre më pas”.

14. “Paralajmërimi nga gjynahet e mëdha”.

15. “Mirësitë e Mëshiruesit për tabiiun e ndershëm Ebu Hanife Nu’mani”.

16. “Besimi në All-llahun e Lartësuar”.

12. "El- hajatul- ahire ahvaluha ve ehvaluha".¹⁷
 13. "Kelimetun ilmijjetun hadije fil-bid'ati ve ahkamiha"¹⁸, vepër që trajton në mënyrë shkencore e të plotësuar me argumente dhe sqarime, çështjen e bidatit dhe çfarë lidhet me të në jetën e përditshme dhe në punët e ndryshme fetare. Autori nuk lë pa kritikuar në mënyrë shkencore e dialoguese disa dijetarë që e kanë konsideruar si bidat çështjen e telkinës, këndimin e kunutit në namazin e sabahut, duke treguar edhe horizontin e tij të gjerë dhe çlirimin nga fanatizmi medh'hebik, pasi këndimi i kunutit në sabah është e konsideruar në medh'hebin shafii dhe atë maliki.
 14. «Ebu Hanifeten- Nu'man»¹⁹, vepër që ka për qëllim të hedhë dritë mbi figurën e «Imamit të Imamëve Fukaha» që nga fëmijëria e tij, kërkimi i diturisë, sjellja e tij dhe mendimi i dijetarëve të mëdhenj për të, sistemi i tij në nxjerrjen e vendimeve, Imami dhe hadithi, përgjigje për disa mëdyshje rreth figurës së Imamit dhe disa thënieve të tija, veprat e tij, besimi (*akide*) i tij, edukata dhe mësimi i tij, përhapja e medh'hebit, etj. Botuar 5 herë deri tani.
 15. «Erkanul- iman»²⁰, vepër që ka për qëllim të shqyrtojë parimet bazë të besimit në njësinë e All-llahut (xh.sh) dhe shqyrtimin e virtyteve hyjnore të Krijuesit Fuqiplotë. Pastaj qartësohen konceptet e të besuarit në: melekët e Zotit apo engjëjt, librat e zbritur për udhëzimin e njerëzisë, Profetët e dërguar në kohë e vende të ndryshme, çështje të lidhura me ditën e Kijametit; shenjat e mëdha, shenjat e vogla dhe rrjedhën e botës pas Kijametit, përcaktimin (kader), etj. Botuar 7 herë deri tani.
 16. «Erkanul- Islam»²¹, vepër përmbledhëse e pesë shtyllave islame; Dy dëshmitë, namazi, zekati, agjërimi dhe haxhi, sipas medh'hebit Hanefi. Botim i ri në dy vëllime, me sqarimet përkatëse për secilën shtyllë dhe qartësimin e shumë mëdyshjeve. Botuar 4 herë deri tani.
 17. «Mesail fi ilmit- teuhid»²², vepër, ku autori merr përsipër të trajtojë disa çështje të rëndësishme që kanë të bëjnë me besimin islam (akide) dhe sqarimin e disa koncepteve të përfolura si: Ehliis Sunneti vel Xhema, Selefët dhe Halefët, e të tjera çështje të rëndësishme në shkencën e teuhidit.
 18. «Et- ta'likul- mujesser ala sherhil-fikhil- ekber»²³, vepër sqaruese dhe komentuese në shpjegimin e librit të njohur të Imam Ebu Hanifes në akide, «El fikhul ekber».
 19. «Es- salatu ve ahkamuh»²⁴, vepër që ka për qëllim të mësojë namazin me krejt llojet e tij dhe çdo gjë që lidhet me të prej çështjeve të tjera juridike islame, sipas medh'hebit Hanefi.
 20. «Es- sijamu ve ahkamuh»²⁵, vepër që ka për qëllim të hedhë dritë mbi agjërimin, obligueshmërinë e tij, llojet e tij, detyrimet e agjëruessve, të lejuarat e të ndaluarat gjatë ditës së agjërimit e shumë çështje të tjera në lidhje me agjërimin si adhurim.
-
17. «Jeta e ardhshme».
18. «Një fjalë shkencore rreth bidatit dhe vendimeve të tij».
19. «Ebu Hanife Nu'mani».
20. «Shtyllat e besimit».
21. «Shtyllat e Islamit».
22. «Çështje në shkencën e teuhidit».
23. «Sqarimi lehtësues në shpjegimin e Fikhi Ekberit».
24. «Namazi dhe vendimet e tij».
25. «Agjërimi dhe vendimet e tij».

21. “Sihamun taishetun anil- fikhi”²⁶, vepër me rëndësi të veçantë, në të cilën autori, Zoti (xh.sh) e shpërbleftë për mundin e tij, merr përsipër të vejë në dukje disa rreziqe të mëdha që i kanosen fikhut islam që nga shekulli i kaluar. Në parathënien e librit të tij më të ri botim i vitit 2003, duke sqaruar qëllimin e tij, ndër të tjera ai thotë: «Ky libër është një fjalë e zgjeruar që sqaron burimet e luftimit të fikhut islam, shtizat e drejtura drejt tij që nga shekulli i kaluar dhe kush është që i ka përgatitur këto shtiza...».²⁷Duke folur për shtizën e parë, autori thekson: “Ndër më të rrezikshmet e tërë atyre shtizave (është): Xhemalud- din el- Efgani, Muhammed Abduhu dhe shkolla e tyre”²⁸, pastaj vijon: “Them: Shejkh Muhammed Abduhu është nxënësi i parë i shiitit Xhemalud- din el- Efgani, anëtar i masonizmit botëror dhe aktivist i tij...Shejkh Xhemalud- dini është ai, që themeloi shkollën e re logjike (*el- medresetul- aklije*) dhe u kujdes për të, duke mbledhur rreth saj njerëz nga Misiri, muslimanë, femohues (*kuffar*), çifutë e kristianë”.²⁹

Redakte, recensionime, komentime,

(*sqarime e parathënie librash*)

1. “Sherh xheheretut- teuhid”³⁰, vepër në akiden (besimin) e Ehlis Sunneti vel Xhemaa- s, i autorëve të njohur Abdul Kerim Tetan dhe Muhammed Edib el Kejlani.

Veprën cilësore dhe të vëllimshme e kanë recensionuar dhe i kanë bërë nga një parathënie dijetarët Vehbi Sulejman Gavoçi Shqiptari dhe Abdul Kerim er- Rifai.

2. “Sherhul- akidetit- tahavije”³¹, vepër e njohur në akide (besim) e dijetarit të vjetër Ibn Ebil Izz Hanefut, me redaktim dhe recensionim të një grupi dijetarësh, ndër të cilët edhe Vehbi Sulejman Gavoçi, Shuaib Arnauti, Abdul Kadir Arnauti, etj. Ndërsa hadithet e tekstit janë kontrolluar dhe nxjerrë nga hadithologu shqiptar Muhammed Nasirud- din el Albani.³²
3. “Terbijjetul- euladi fil- Islam”³³, vepër e autorit të njohur Abdull- llah Nasih Ulvan, e konsideruar nga shumë dijetarë si vepra më e plotë bashkëkohore në çështjen e edukimit të fëmijëve në Islam. Kësaj veprë të vëllimshme Shejkh Vehbi Sulejman Gavoçi, i ka bërë një parathënie të gjatë në lidhje me vlerën e çështjes së edukimit të brezave të rinj në Islam, ku ndër të tjera thotë: “Edukimi i fëmijëve nuk është gjë tjetër vetëm se degëzim i edukimit të individit, që Islami shkon drejt përgatitjes dhe formimit të tij, për të qenë një organ i dobishëm dhe një njeri i mirë në jetë...”.³⁴
4. “Mehkut- tekevvul fi mes’eletit tevesul”³⁵, vepër e dijetarit të madh, eruditit, hadithologut, fakihut

31. “Shpjegimi i akides Tahavije”.

32. Sikurse vihet re edhe nga ky fakt, janë plot katër dijetarë shqiptarë që marrin pjesë në punimin e një veprë të tillë me peshë e rëndësi të veçantë në bazat e fesë islame, tre prej të cilëve me prejardhje nga Shkodra, sikurse u qartësuan edhe më lart.

33. “Edukimi i fëmijëve në Islam”.

34. Pjesë e parathënies së Shejkh Vehbi S. Gavoçit, në librin e dijetarit Abdull- llah Nasih Ulvan “Terbijjetul eulad fil Islam”, vëll. i parë, fq. 11.

35. “Fjala e prerë në çështjen e tevesulit”.

26. “Shigjeta të gabuara drejt fikhut”.

27. Vehbi Sulejman Gavoçi, “Sihamun taishetun anil- fikhi”, fq. 5.

28. Po aty, fq. 9.

29. Po aty, fq. 11.

30. “Shpjegimi i Xheheres në teuhid”.

Muhammed Zahid el Keutheri, në lidhje me çështjen e ndërmjetësisë (*tevessul*) me Profetin (a.s) dhe njerëzit e mirë në lutje dhe lejueshmërinë e saj, ku Shejkh Vehbi S. Gavoçi ka bërë disa sqarime e komentime me vlerë në këtë vepër të mësuesit të tij. Interesant është teksti i përkushtimit të punës së tij që bën Shejkh Vehbiu, në këtë libër:” Përkushtim: Vëllezërve të mi dijetarë në vendin tim dhe në çdo vend. Ejani në një fjalë të vetme në thirrjen tonë në rrugë të All-llahut. Të bashkëpunojmë në çështjet konsensuale dhe të justifikojmë njëri- tjetrin në çështjet divergjenciale, sikurse thoshte edhe (Hasan) el Benna, Zoti (xh.sh) e mëshiroftë. - Vehbiu -”³⁶

5. “Idahud- delil fir- redi ala ehli-ta’til”³⁷, vepër e dijetarit Ibnul Xhema, të cilën Shejkh Vehbiu e ka redaktuar dhe verifikuar.
6. “Ukudul- xhevahir el- munife fi ediletil- Imam Ebi Hanife”³⁸, vepër e dijetarit Muhammed Murteda ez-Zubejdi.
7. “Sherh multekal- ebhur”³⁹, vepër e dijetarit, juristit e verifikuesit Ibrahim ibn Muhammed ibn Ibrahim el Halebi në jurisprudencën islame, sipas shkollës Hanefite. Shejkh Vehbiu, punën e tij në këtë libër e ka përkufizuar me këto fjalë: «Këto janë disa shtesa të shkurtra që sqarojnë disa fjali të zymta në veprën «*Multekal ebhur*» dhe sqarojnë atë që ka nevojë për

shpjegim, duke përmendur edhe argumentin nga Kur’ani, Synneti dhe thëniet e sahabeve në shumicën e vendimeve të tij...”⁴⁰

8. «Et- talikul- mujjeser ala tas’hihil Kuduri».⁴¹
9. “Fedailul- Kur’an”⁴², vepër e dijetarit Ebu Ubejdil Kasim ibn Selam, të cilën Shejkh Vehbiu e ka redaktuar dhe verifikuar.

- Përveç këtyre veprave me vlerë të madhe në shkencat islame dhe edukimin fetar e besimor, Shejkh Vehbi Gavoçi ka bashkëpunuar me dijetarë e studiues të ndryshëm në përpilimin dhe hartimin e një sërë programesh mësimore fetare për të mesmet fetare të Sirisë, në lëndë të ndryshme si: Fikhu, Hadithi, Mevarithi, etj. Ndër dijetarët, me të cilët ka bashkëpunuar në nxjerrjen e këtyre programeve; shkrimin dhe botimin e librave përkatës, janë edhe: Dr. Muhammed Said Ramadan El-Buti, Dr. Mustafa El-Khan, Muhjiddin Misto, etj.
- Shejkh Vehbi Gavoçi është njohur dhe njihet edhe për artikujt e tij të shumtë në revista e gazeta të njohura të botës islame. Në këtë aspekt ai është edhe autor i rreth 800 shkrimeve dhe replikave me vlera shkencore e kulturore.
- Duhet theksuar gjithashtu se pjesa dërmuese e këtyre shkrimeve; artikujt e replika, janë të shkruara e të botuara në gjuhën arabe, çfarë e ka afirmuar edhe më tepër emrin e Vehbi S. Gavoçit në skenën e botimeve islame botërore.
- Së shpejti, me ndihmën e Zotit

36. Muhammed Zahid el Keutheri, “Mahkut-tevekkul fi mes’eletit- tevessul”, fq. 5.

37. “Sqarimi i argumentit në replikimin e ehli ta’tilit”.

38. “Ergumentet e Imam Ebu Hanifes”.

39. “Shpjegimi i librit TAKIMI I DETRAVE”. Ky libër është përkthyer rishtas edhe në gjuhën boshnjake.

40. Shih: “Sherh multekal ebhur”, botimi i parë, Bejrut, 1989:7.

41. “Sqarimi lehtësues në tas’hihin e Kudurit”.

42. “Mirësitë e Kur’anit”.

(xh.sh), lexuesi i nderuar shqiptar, do të ketë mundësinë të lexojë vepra të reja origjinale të Shejkh Vehbi Gavoçit në gjuhën shqipe të pabotuara më parë, për botimin e të cilave po punohet nga një grup teologësh dhe redaktorësh letrarë.

Vlerësime për personalitetin e dijetarit Vehbi S. Gavoçi

H. H. Sabri Koçi

(Isb-Kryetar i Komunitetit Mysliman të Shqipërisë)

“Me Shejkh Vehbiun nuk kemi ndenjur shumë së bashku, për arsye të emigrimit të tij, për vite me radhë dhe punës time në Tiranë, pas kthimit të tij në Shqipëri, megjithatë ai ka qenë (dhe vazhdon të jetë) njeri i palodhur me kontributet e tij.

Njeri i devotshëm, i rregullt dhe kishte një kiraet (lexim) shumë të përsosur të Kur’anit, duke i dhënë një shije, që s’të largohej lehtë nga zemra...

Ai ka kontribuar për myslimanët

shqiptarë me literaturë të ndryshme edhe para ndryshimeve demokratike në vendin tonë.

Jashtë atdheut e kam takuar dhe ishte shumë i devotshëm dhe punëtor.

Ka grumbulluar rreth vetes fëmijë, burra e gra, duke mbajtur biseda, vasa e ligjërata të ndryshme, si e si ky popull të kthehet nga Zoti e feja.

Gjithmonë kam kujtim të mirë për të...

Në aspektin e ndihmesës së tij në literaturë fetare, Shejkh Vehbiu ka qenë jeta e Komunitetit Mysliman Shqiptar!

Veprat e tij të shumta, në një ambient të dominuar nga injoranca fetare dhe mungesa e intelektualëve islamë, ishin jetël!

Ai e kishte kapur damarin aty, ku duhej.

Ka bërë një shërbim të madh për ne, saqë ia kam zili atyre që janë njohur dhe kanë bashkëpunuar që herët me të...».⁴³

Imam Vehbi Ismaili

(Isb-Kryetar i Komunitetit Mysliman Shqiptar të ShBA-së e Kanadasë)

“Haxhi Vehbiun e kemi njohur, kur ishim studenta në Kairo.

Është një shkollar i njohur që nderon gjithë Shqipërinë.

Haxhi Sulejman Gavoçin e kam njohur qysh në fëmijëri, meqë im atë Haxhi Ismaili ishin bashkë me të prej ulemave të Shkodrës të njohur dhe të respektuar dhe shkonin e vinin në shtëpitë e njëri-tjetrit.

Më 1938 shkova në Kairo për të ndjekur studimet në Al-Azhar, atje u njoha me të vëllanë e tij Sheuqetin. Pak më vonë erdhi në Kairo dhe Vehbiu. Ai qe bashkë me Teufik Islamin nga Gjakova që qenë të vetmit studentë shqiptarë që mbaruan studimet në

43. Muhamed Sytari, vep. e cit., fq. 138.

gjimnazin e Al- Azharit dhe Fakultetet e Sheriatit me sukses dhe më lartë.

Haxhi Vehbiu është i mirënjohur në botën arabe dhe Islame me artikujt e shumtë që ka shkruar në revistat e ndryshme në botën Islame dhe më se njëzet e ca libra me subjekte të ndryshme islame në gjuhën arabe.

Kur u lirua Shqipëria, ai që ndër të parët që shkroi shumë libra në gjuhën shqipe, libra të cilët ai i shpërndante falas, me sa di unë ky ishte i vetmi me Hafiz Ibrahim Dalliu që i shpërndante librat falas.

Haxhi Vehbiu është Alim - Amil⁴⁴ që nderon me veprat, dijen dhe moralin e tij fenë Islame dhe kombin shqiptar.

**Imam Vehbi Ismaili.
Detroit, më 23. 06. 2003».**

*Në veprën “Në kujtim të brezave”
(F. Luli- I. Dizdari- N. Bushati)*

“Formimi i thellë fetar, horizonti i gjerë kulturor, përvoja e pasur pedagogjike, njohja me baza e gjuhës arabe, komunikimi i natyrshëm dhe i njerëzishëm, tematika e zgjedhur, konkretizimi me shembuj e probleme interesante ndikuan tek besimtarët, shtonin pjesëmarrësit, krijonin tek ata emocione, ndjenja respekti e vlerësime, dëshirë e interes për biseda të tilla...

Një veprimtari e tillë e dendur propagandistike dhe një krijimtari e tillë e pasur hulumtuese dhe botuese kanë qenë mjaft efikase për të realizuar synimet e predikuesit e studiuesit, të fetarit e të atdhetarit”.⁴⁵

44. Alim- amil, do të thotë: Dijetar- punëtor me dijen e tij. (Autori).

45. F. Luli, I. Dizdari, N. Bushati, “Në kujtim të brezave”, Shkodër, 1997:656, 661.

Dr. Muhammed Said Ramadan el-Buti

*(Ish-Drejtor i seksionit të besimit dhe feve në
Fakultetin Teologjik të Universitetit
të Damaskut)*

“Hirësia e Tij, Profesori i madh Shejkh Vehbi Sulejman Gavoçi, është një ndër dijetarët hyjnorë, të cilët kanë bashkuar në mes të diturisë së gjerë në besimin islam, ligjeve të tija juridike, sjelljes së të parëve tanë të ndershëm në adhurim, tebetul, ruajtje dhe zuhd si dhe nënshtrimit ndaj rregullit të të parëve tanë të ndershëm, ehli-sunneti vel xhemaas.

E kam njohur në fillimet e viteve 50- të, të shekullit të kaluar.

Ishte më i spikaturit prej mësuesve të edukimit fetar në të mesmet dhe medresetë e rrethit tonë sirian që kam njohur ato ditë.

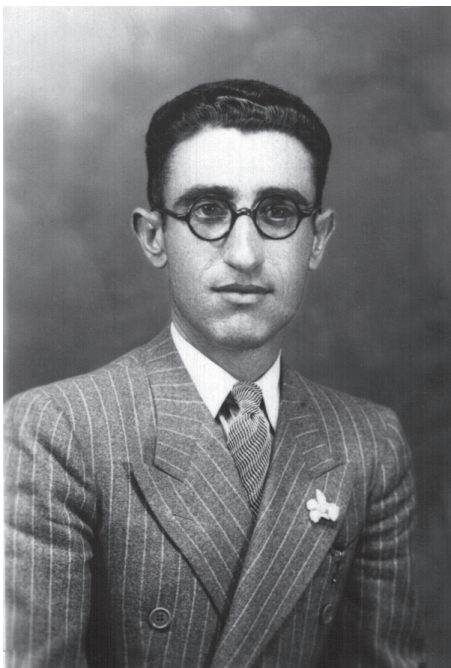
Sot, e konsideroj si njërin ndër më të zgjedhurit që përfaqëson, me besimin, moralin, ruajtjen dhe sjelljen e tij, traditën e të parëve tanë të ndershëm, duke marrë parasysh edhe jetën e tij shkencore me botimet e shumta në ruajtje të së vërtetës dhe besimit të “Ehli-sunneti vel xhemaas”, për të mos hyrë në të asnjë dyshim apo rrëshqitje, si dhe thirrjet e tija për edukimin e nefsit dhe sinqeritetin për hir të Zotit (xh.sh) në të folur e në të vepruar”.^{46*}

46. Muhamed Sytari, vep. e cit., fq. 165-166.

* Shkëputur nga libri “100 personalitete shqiptare të kulturës islame”, botim i KMSH-së, Tiranë, 2012:263-268.

Problemi fetar dhe filozofija

Vexhi S. DEMIRAJ

Kur njeriu interesohet për me marrë vesh realitetin e eksistencës, një problem që ka preokupuar mendjet e gjithë njerzëvet, qaysh në kohën që kanë fillue me gjykue. Ky problem përmblihet në pyetje: si dhe në ç'mënyrë u krijue kjo botë? Me fjalë të tjera si u shfaq dhe si mundi t'eksistojë kjo botë?...

Edhe më parë se të lindte dielli i qytetnimit, njerëzit e kanë pohue eksistencën e Zotit, aq sa në çdo popull dhe në çdo shekull e kanë quejtë me një emër të veçantë, si mbas rrymës së shekullit. Jo vetëm qielli, por çdo kreatyrë

asht një argument i randësishëm dhe i mjaftueshëm për vërtetimin e madhërisë së Tij. Poeti angles, Tennyson, thotë: «Jo, nuk janë Dielli, Hana, yjet, fushat dhe lëndinat veç se një nga pamjet e Zotit të të gjithë botnavet».

Kur njeriu interesohet për me marrë vesh realitetin e eksistencës, një problem që ka preokupuar mendjet e gjithë njerzëvet, qysh në kohën që kanë fillue me gjykue. Ky problem përmblihet në pyetje: si dhe në ç'mënyrë u krijue kjo botë? Me fjalë të tjera si u shfaq dhe si mundi t'eksistojë kjo botë?

Po t'i hedhim një vështrim zhvillimit menduer të njerzimit, do të konstatojmë se, qysh në kohët e lashta, njeriu, jo vetëm ay me një zhvillim menduer pak a shumë t'arritë, por edhe ay, të cilit nuk i ishte zhvillue ende kjo fuqi dominuese, ka mundur me kuptue se në këtë botë eksiston një unitet apo njësi në të cilën marrin pjesë të gjitha sendet e ndryshme të kësaj bote, d.m.th. se kjo botë, përgjithësisht, asht si një gjë e vetme, pjesët e së cilës, si ato që shifen, po ashtu edhe ato që syri i njeriut nuk ka mundur me i përshkrue, lidhen ngushtë njana me tjetrën. Gjithashtu, njeriu, me anë të zhvillimit gradual të mendjes së tij, mundi të kuptojë se të gjitha fenomenet e natyrës i shtrohen një rregulli dhe harmonije të mrekullueshme dhe se këto fenomene

nuk mund t'i shtëmangen ligjeve të paracaktuara për funksionimin e mirë të tyre. Këtu nuk mund të zgjatem mbi problemin e determinizmit shkencuër, mbasi një gja e tillë e largon këndonjësën prej subjektit, mbi të cili jemi tue folë. Qëllimi i ynë asht që t'i hedhim një vështrim të shkurtër gjithë periudhëve të ndryshme për të konstatuar se ç'farë kujdesi dhe ç'farë foli të rëndësishëm ka luajt problem i fetar gjatë këtyre epokave.

Po të hapim faqet e historisë së Filozofisë si edhe ato të Metafizikës, do të konstatojmë se të gjithë ata që janë marrë me zbërthimin e problemave filozofike janë të një mendimi se njerzimi, në të gjithë epokat e ndryshme, qysh prej ditëve të foshnjërisë dhe deri në shekujt e zhvillimit dhe të përparimit të tij, ka pasur bindje të plotë se ç'do gja për rreth tij, si toka që e mban dhe qielli që qarkon, vepron simbas një ligji dhe harmonije të mrekullueshme. Tue konstatue harmoninë e natyrës dhe rregullin e fenomeneve fizike, një presjon i natyrës dhe, njëkohësisht, një dëshirë për të kuptua realitetin e ekzistencës, e shtytën njerin për me pyetë e me marrë vesh se cili asht faktori i kësaj harmonije dhe si munda t'ekzistojë?

Të tilla pyetje, që formojnë bazën e filozofisë dhe të Metafizikës dhe që, njëkohësisht, i kanë dhënë hovë zhvillimit të mapastajshëm të shumë shkencave, kanë marrë përgjegje të ndryshme, natyrisht, si mbas fuqisë mendore dhe kulturave t'atij që mundahej me i arrijt fatit të lumtur të zbërthimit të këtyre enigmave të natyrës. Jo vetëm kaq, por edhe tendenca

psikologjike si edhe rrymat e shekujve kanë dhanë kontributin e tyre në të tilla gjykime dhe analiza. Tue marrë në shqyrtim mendimet e filozofve të parë të Greqisë, konstatojmë se ata kujtonin se e kanë zbërthyer këtë problemë kaq të rëndësishëm, tue shprehë se ekziston një bazë e vetme, nga e cila kanë burue të gjitha sendet e natyrës. Për Thales-in ky element i veçantë ishte uji, për Anaximandre-in pafundësia, për Anaximene-in ajri dhe për Heraclite-in zjarri. Këta fizicien të parë të Greqisë mendojshin se ekzistenca e çdo gjaje në këtë botë mund të përfitohet vetëm prej këtij burimi. Por një studim i imtë i problemit në fjalë na jep të kuptojmë se këta gjykues të parë nuk i janë afrue as pak zbërthimit të këtij problemi, mbasi, këtu, nuk asht çështja në se sendet përbahen prej një ose më shumë elementash, por si munda të ekzistojë kjo botë prej kaosit dhe cili asht faktori që hartojë planin e mrekullueshëm të kësaj natyre të pafund? Në dasht, pra, sendet e natyrës të jenë të përbame prej një ase më shumë elementesh, ajo që duhet të nxjerrim prej kësaj shprehje, si një konkluzion i vërtetë, asht fakti se për ekzistencën e këtij elementi ase të këtyre elementeve duhet të ndodhet një shkak preponderent, që ka ushtrur fuqinë e tij dhe ka krijuar gjithësinë.

Por ky shkak i ekzistencës asht kuptue dhe interpretue në mënyra të ndryshme, gja që i ka dhanë shkak të dukurit të disa doktrinave filozofike, si atomismi, theismi, racionalismi dhe pantheismi.

Doktrina e filozofve atomistë, si Heracliti dhe Democriti beson se ky unitet, që shifet në natyrë, nuk asht

tjetër veç se një dukje q'ï shfaqet syrit të njeriut, por e vërteta asht se një numër i pafund atomeesh ndodhet në natyrë, të cilat lëvizin pa ndonjë qëllim të caktuar: disa herë bashkohen me njana tjetrën dhe herë të tjera ndahen dhe marrin drejtime të ndryshme. Pika më atheiste e kësaj doktrine qëndron n'idenë se bashkimi ose ndarja e këtyre atomevet nuk asht vepra e ndonjë shkaku të mbinaryrshëm, por efekti i lëvizjes së përkohshme, e cila, edhe kjo, asht një pjesë e realitetit të tyre.

Natyrisht, një shpiegim kaq i thjeshtë dhe i sipërfaqshëm nuk e kënaq njerinë për shumë kohë, mbasi ay e ka në natyrë që të pyes për të kuptuar shkakun kryesuer të këtyre fenomenevet. Prandaj një teori tjetër ma e plotë, Theismi, vjen dhe plotëson mungesën e së parës. Të gjitha ndjenjat e mbrendëshme të njeriut, sidomos ajo që parasheh nevojën e mbështetjes mbi një fuqi, ajo që dikton nevojën për mbrojtje, të gjitha këto e shtytën njerinë me besue n'eksistencën e një Fuqije të naltë, e padukshme ndaj syrit; Fuqi që zotnon një vullnet të pakundërshtueshëm. Kjo fuqi, pra, asht Shkaku i kësaj natyre dhe i harmonisë së saj: kjo Fuqi asht misteri i çdo gjaje dhe se njeriu gjen në Të faktorin e ndihmës dhe të lumturisë së tij. Edhe kaosi i përmendur prej disa filozofëve atomistë duhet të ketë një rregullues që mbikëqyr punët e tij, filozofit Xenocrate, i cili shpiegonte se bota u krijua prej kaosit, Epicure-i ia priti: po kaosi si mundi t'eksistojë? Simbas doktrinës së Theizmit, kjo Fuqi rregulluese asht shkaku kryesuer i eksistencës së gjithsisë; ajo asht çelësi, me anën e të cilit zbërthehen enigmat ma të vështira dhe vetëm kjo Fuqi na e

shpiegon mirë e qartë qëllimin e kësaj bote. Max Muller-i thotë: «të vretunit e fenomenevet të natyrës e udhëheq njerinë me kuptua një Krijues mbrapa këtyne fenomenevet». Të tilla nxitje po me këtë përmbajtje janë të panumërta në Librin e shenjtë t'Isllamit.

Edhe më parë se të lindte dielli i qytetnimit, njerëzit e kanë pohue eksistencën e Zotit, aq sa në çdo popull dhe në çdo shekull e kanë quejtë me një emër të veçantë, si mbas rrymës së shekullit. Jo vetëm qielli, por çdo kreatyrë asht një argument i randësishëm dhe i mjaftueshëm për vërtetimin e madhërisë së Tij. Poeti angles, Tennyson, thotë: «Jo, nuk janë Dielli, Hana, yjet, fushat dhe lëndinat veç se një nga pamjet e Zotit të të gjith botnavet».

Besimi ngaj Zotit asht i rrënjosur në shpirtin e njeriut, buron herë pas here, sa edhe në shpirtat më të sterruarë. Ideja e besimit në Zotin ka qënë n'e parë një ide e thjeshtë, ide që përqendrohej n'egoizëm dhe në dashuri të vetvetes, por me kalim kohe ajo arrijti të bëhej një fushë e gjanë e teorivet të ndryshme dhe e idevet të kundërta. Në popujt e paqytetnuem, kjo ishte një ide q'e konkretizonte Krijuesin në forma të ndryshme, por, ma vonë, kur drita hyjnore filloi t'a ndriçonte edhe më tepër mëndjen e njeriut, kjo u bë një ide krejt e vërtetë dhe reale, e pranuar prej filozofëve më të mëdhenj të botës, si Hegel, Renan, Voltaire, Max-Muller dhe të tjerë.

Mbasi jemi tue shqyrtue këtë problem, nuk mundemi me u kufizue vetëm me kaq për me vërtetue realitetin fetar, por do të sjellim edhe disa fakte të tjera, tue u mbështet në shkrime të filozofit angles, Herbert Spencer, i

cili thotë: «Po të hedhim një vështrim mbi historinë e popujve të kalluem, mbasandaj t'a kthejmë vështrimin t'onë mbi qytetnëmin e popujvet të tanishëm, do të shofim se nuk ka ndo një popull në botë, i vjetër ase i ri, në të cilin të mos kenë eksistue ase të mos eksistojnë besimet fetare, sa do që mudn të ndryshojnë këto besime në pikpamje të llojit dhe të shkallës së lartësismit të tyne. Një njeri i kuptueshëm a mund të besojë se të gjitha këto besime kanë eksistuar rastësisht?»

Spencer-i, i cili gëzon një autoritet filozofik të randësishëm, asht krejt i qartë në shprehjen e tij dhe pa dyshim fjala e tij asht një dokument i vlefshëm për vërtetimin e realitetit fetar. Me gjithatë, do të mundohemi t'a analizojmë këtë shprehje, jo për të nxjerrë në dritë idetë dhe mendimet e vërtetuara dhe të pranuar prej të gjith atyre q'ë shofin dritën e shkencës n'objektivitetin e saj, por për t'ja u lehtësue këtë barrë të gjith atyre që nuk janë marrë me të tilla vërtetsina, për veç se me ndonjë romancë tërheqës të ndonjë fantazije mashtruese.

Jo vetëm si mbas Spencer-it, por edhe si mbas të gjith filozofëve theistë ndjesitë fetare dhe tendenca për të gjetur Krijusin e gjithësisë kanë eksistue qysh n'atë kohë që njeriu filloi me u orientue në natyrë. Kur se realiteti i fesë shtrihet kaq thellë n'epokat ma të lashta të kohës, pse vallë ndodhen disa fise njerzish t'egjër, në të cilët nuk eksiston as mendimi më fillimtar mbi Krijusin e rrozullimit? Ja pyetja, që preokupon mëndjet e disa kritikëve të cilët kujtojnë se besimet u dukën vetëm atëherë, kur njeriu kishte arrijtur në një shkallë të konsiderueshme të zhvillimit

të tij menduer.

Një kritikë e tillë nuk e ndryshon as pak idenë e paraqitur më naltë dhe ja sepse: po të pranohet, në parim, pjesa e dytë e kësaj kritike që mendimi për me besue në parimet fetare u shfaq për herën e parë vetëm n'ato fise, në të cilët gjëndja e tyre mendore kisht arrijtë pak a shumë një shkallë të zhvillimit të saj, atëherë prej kësaj del në dritë se të tilla mendime e besime lindin pa tjetër prej zhvillimit menduer. Po të marrim parasysh edhe evolusjonin që ka pësua mëndja e njeriut gjatë shekujvet të kaluem, do të mundemi me kuptua më së miri misterin e fjalës së urtë se feja asht vetë mëndja dhe se nuk ka fe ay që s'ka mëndje. Ndryshimi q'eksiston në mes të besimeve na ndihmon në vërtetimin e këtij përfundimi, sepse ky ndryshim tregon qartazi se besimet e çdo populli kanë lindur krejt të lira e të pamvaruna nga ato të popujve të tjerë dhe se gjëndja e shumë popujve në rrethana të njëjta, me gjith ndryshimin e kohës dhe të vendit, ka dhënë si përfundim krijimin e disa mendimevet të njëjta dhe konkluzionevet të përgjashme.

Disa të tjerë duan të besojnë se mendimet dhe idetë fetare u shfaqën për herën e parë, mbasi u shpërndanë grupet njerzore në të katër anët e botës dhe se çdo fis, kur shpërngulej prej një vendi në një tjetër, shpinte me vehte dhe mendimet fetare. Por filologët e kohës moderne i përgënjeshtrojnë me fakte të gjitha këto pretendime dhe vërtetojnë me argumenta të pakontestueshme se shpërndarja e racës njerzore ka ndodhur në një kohë kur gjuhëzat nuk kishin mërrijt deri n'atë shkallë, sa të shprehëshin ndjesitë fetare. Me gjithatë, po qe se pranohet ky pretendim, sado

që asht jashtë çdo realiteti, atëherë çka mund të thuhet për prgjasimin e parimevet fetare ndërmjet fevet të ndryshme? T'ishte feja një institucion pa baza të shëndosha në të gjitha fushat dhe aktivitetet e ndryshme të jetës, atëherë pse kritika shkencore, e cila ka rrëzue nga themelet një tok sypersticjonesh dhe besimesh të kota, nuk ka mundur, dhe nuk do të mundet, m'e rrëzue mendimin kryesuer, mbi të cilin janë bazue të gjitha fetë? Dhe për më tepër, t'ishte i vërtetë ky pretendim, pse ndjenjat fetare, mbasi fuqizohen në një popull, sikur se ndodhi në Francë në fundin e shekullit të XVIII, nuk vonojnë të duken përsëri, në mos në formën e parë, të paktën në një formë tjetër më të përshtatun mentalitetit të kohës, por tue mbetur gjithnjë e patundëshme baza kryesore e saj?

Disa të tjerë kujtojnë se «besimet janë përfundimi i ndjenjave fetare, të cilat e detyrojnë mendjen e njeriut

të krijojë një tok forma të ndryshme imagjinatash, që, mbas disa kohe, marrin formën e gjanavet reale». Edhe këtu shifet qartazi se përkrahësit e këtij pretendimi e pohojnë eksistencën e ndjenjave fetare, pse s'kanë se si t'a mohojnë, mbasi një gjë e tillë ndodhet n'opinionin e përgjithshëm dhe se kjo ndjenjë ka qënë një nga shkaqet e përparimit gjatë periudhaves të ndryshme të historisë. Sidoqoftë ky pretendim e zhduk një pjesë të vështirësisë së këtij problemi, sepse në dasht të jenë ndjenjat fetare ato q'ë linden nevojën për fe, ase ndjenjat dhe nevoja për fe janë të një burimi të vetëm, një pyetje e rëndësishme na del përpara: prej nga na ardhën këto ndjenja?¹

(Vazhdon)

1. Revista "Kultura Islame", Viti I, nëntor 1939 (Dhil Kade 1358), Nr. 3, fq. 92 – 97.

Rregullat e shkrimit

Artikulli duhet të prezantojë një punë studimore, kërkimore, shkencore dhe të evidentojë elementë të qartë të origjinalitetit.

Çdo shkrim duhet të ketë një strukturë, që duhet të përmbajë në mënyrë të detyrueshme elementët e mëposhtëm:

1. Titulli i artikullit të jetë sintezë e problematikës që ai trajton, i organizuar në mënyrë koncize dhe të përmbledhur. Titulli të mos jetë më i gjatë se 35 karaktere.

2. Të vendoset emri i autorit me titujt shkencorë përkatës dhe poshtë emrit të jepet pozicioni zyrtar i tij/saj.

3. Poshtë këtyre, në krye të shkrimit me një paragraf të veçantë mund të jepet një abstrakt i shkurtër, duke radhitur të gjitha nënçështjet.

4. Artikulli duhet të jetë i strukturuar me disa nënçështje në varësi të tematikës që shtron.

5. Nënçështja e parë e çdo artikulli duhet të jetë “Hyrja”, në të cilën të jepet qëllimi dhe objektivat, që e kanë shtyrë autorin për të shkruar artikullin dhe rëndësia e botimit të tij.

6. Të gjithë titujt e nënçështjeve të jenë me “Bold” dhe shkrim “Italik”, “Times New Roman 12”. Datat të shkruhen sipas modelit: Data – Muaji – Viti, titujt e nënçështjeve do të paraprihen nga numrat 1, 2, 3, etj.

7. Në fund të artikullit duhet të vendoset një nënçështje e posaçme me titull: Sugjerimet apo Konkluzionet.

8. Çdo artikull duhet të ketë të evidentuar edhe Bibliografinë. Çdo artikull duhet të ketë të paktën 10 referenca dhe vepra.

9. Çdo artikull duhet të ketë footnote-a dhe referenca për çdo material dhe autor që ka studiuar dhe referuar duhet vendosur në formë citati, në thonjëza, shprehjet e marra ekzaktësisht nga materialet e tjera të botuara më parë.

10. Footnote-a duhet të shkruhet me shkrim “Times New Roman 10” dhe të përmbajë: autorin, titullin e veprës, shtëpinë botuese, datën dhe vendin e botimit, faqen nga është marrë citati.

11. Nëse autori është konsultuar me një site interneti duhet të shënohet edhe data e aksesueshmërisë: p.sh. akses më 10 Maj 2008. Në fund të footnote-s vendoset pikë dhe footnote-a jepet me «Justify».

12. Artikulli duhet të jetë jo më pak se 5 faqe dhe jo më shumë se 15 faqe kompjuterike.

13. Shkrimi i artikullit duhet të jetë “Times New Roman” me “Spacio 1” dhe i gjithë teksti të jetë “Justified”. Artikulli duhet të respektojë elementët gramatikorë dhe gjuhësorë dhe të jetë i shkruar me “ë” dhe “ç”.